

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТУГАЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

УДК 39:929:2-726.3М.Зубрицький 1856/1919

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО В
КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ НАРОДОЗНАВЧИХ СТУДІЙ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Подається на здобуття третього освітньо-наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. І. Тугай

Науковий керівник -
Костючок Петро Леонтійович,
кандидат історичних наук, доцент

Івано-Франківськ – 2023

АНОТАЦІЯ

Тугай М. І. Етнографічна діяльність Михайла Зубрицького в контексті регіональних народознавчих студій Наукового товариства імені Шевченка. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника МОН України, Івано-Франківськ, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячене важливій та актуальній науковій проблематиці – вивченню історичної біографістики, що є одним із важливих завдань сучасних історичних студій. Зокрема це стосується вивчення діяльності тих персоналій які здійснили певний вклад у націотворення українського народу, розвиток науки і техніки тощо. Кінець XIX – початок XX ст. позначився активним розвитком етнології, накопиченням етнографічного, фольклористичного та джерелознавчого матеріалу, серед багатьох збирачів якого слід виділити отця Михайла Зубрицького (1856–1919 рр.) – пароха с. Мшанець Старосамбірського повіту, автора понад 350 наукових та публіцистичних статей та розвідок. Його багатовекторна діяльність – душпастирська, громадсько-політична та науково-дослідна відображає намагання внести свій вклад у ту чи іншу сферу життя. Він був одним із найвідоміших дослідників духовної та матеріальної культури Бойківщини. Його напрацювання використовуються як джерельна база в етнологічних карпатознавчих студіях донині.

Виокремлено періоди діяльності отця Михайла, а саме: 1) 1856 р. – початок 1880-х рр. – становлення та формування особистості панотця; 2) 1880-ті рр. – 1910-ті рр. – душпастирська та етнографічна діяльність у с. Мшанець Старосамбірського повіту; 3) 1896 р. – 1910-ті рр. – робота у Науковому товаристві імені Т. Г. Шевченка у Львові; 4) 1880-ті р. – 1910-ті рр. – участь у просвітницькому, культурно-освітньому та політичному житті Галичини; 5) 1914–1916 рр. – життя та діяльність у період Першої світової війни та під час

перебування у Словенії; б) 1918–1919 рр. – діяльність у період становлення ЗУНР.

У науковій роботі проаналізовано основні фактори, які вплинули на формування особистості отця Михайла Зубрицького. Важливе значення у цьому мало родинне середовище та навчання. Освіту панотець здобув у Дрогобицькій гімназії та Перемиській семінарії. Саме в період навчання у Дрогобичі він познайомився з Іваном Франком, що знайшло відбиток у майбутньому. За час навчання священнослужитель здобув глибокі знання знань із різних галузей науки, які посприяли формуванню його як свідомого громадянина та людини із прогресивним баченням.

Висвітлено громадсько-політичну та душпастирську роботу отця Михайла Зубрицького як одного із представників прогресивних діячів, що базувалася на виконанні обов'язків священнослужителя, а також участі в політичному житті Галичини, у розвитку та реформуванні шкільництва, відкритті та роботі читалень товариства «Просвіта», крамниць при них та ін. Загалом його діяльність була спрямована на покращення життя сільського населення Галичини в усіх його сферах.

У дисертації проаналізовано науково-дослідницьку діяльність о. М. Зубрицького, активного учасника НТШ, одного із найавторитетніших збирачів етнографічних, фольклористичних матеріалів та предметів для етнографічних музеїв. Зокрема завдяки роботі панотця, матеріалами із Бойківщини поповнилися колекції музеїв у Відні, Базелі та Львові. Опрацювавши фонди деканальних та парафіяльних бібліотек, отець Михайло опублікував цінні археографічні матеріали, пов'язані із історією Галичини та церкви. За значну науково-дослідницьку роботу отця Михайла було обрано дійсним членом Наукового Товариства імені Шевченка у Львові в 1904 р. При можливості, він безпосередньо брав участь у засіданнях секції та загальних зборів НТШ.

Вивчено наукову спадщину отця Михайла Зубрицького у дослідженні духовної культури бойків, зокрема їх світоглядних уявлень та вірувань, календарної та родинної обрядовості. Аналіз світогляду бойків базувався на

уявленнях про потойбічний світ, розумінні понять рай/пекло, трактуванні прислів'їв та інших фольклорних матеріалів. Цінними є записи народознавця стосовно демонологічного світу бойків, їх вірування у демонізованих персонажів та осіб із езотеричними здібностями.

Упорядковано зібрані Михайлом Зубрицьким матеріалів про календарну обрядовість населення Західної Бойківщини. Зокрема проаналізовано свята згідно з календарним роком, із різноманітними обрядодіями, мотивами та особливостями святкування; детально охарактеризовано дні тижня відповідно до записів народознавця.

Важливе місце у дослідженнях о. М. Зубрицького про духовну культуру бойків займають опис структури бойківської сім'ї, ієрархії та відносин у родині, а також елементи етнопедагогіки. Зафіксовано та з'ясовано особливості святкування хрестин та весіль бойків. Унікальними є записи про поховальний процес, який занотовано, і за власними спостереженнями, і на основі розповідей місцевого населення.

Розглянуто особливості дослідження матеріальної культури Бойківщини у записах отця Михайла Зубрицького. Особливу увагу він приділяв вивченню структури господарства бойків, повсякденного і святкового одягу, їжі, традиційного житлово-господарського будівництва у Старосамбірському та Турківському повітах.

У етнографічних розвідках отця Михайла Зубрицького описана традиційна їжа та раціон бойківчан, пояснено, приготування та зберігання деяких страв. Зокрема аналіз перших і других страв, випікання хліба та пірижків, а також виготовлення різноманітних напоїв.

Зазначено, що найбільш досліджуваною сферою матеріальної культури бойків у наукових розвідках Михайла Зубрицького є традиційне житлово-господарське будівництво. Народознавець подає характеристику природнь-географічного планування при створенні подвір'я, житлових та господарських будівель. Етнографом зафіксовані т.зв. «довгі» хати, коли всі будівлі у дворі знаходилися під одним дахом. У наукових розвідках

дослідника поданий детальний опис усіх етапів будівництва житлових приміщень, зокрема облаштування внутрішнього простору (інтер'єру), розміщення вікон, дверей та пічки як основного засобу обігріву хижі. Господарські будівлі розташовувалися у дворі, кожна з яких мала своє призначення: для зберігання землеробських знарядь, для тварин, зберігання продуктів сільськогосподарської діяльності та ін. Цікавими є описи обрядодій, які супроводжували весь процес будівництва, від зав'язин до завершення робіт, де активну роль відігравав майстер-будівельник.

Основним господарським заняттям бойків було землеробство та скотарство. Бойки сіяли зернові культури, вирощували різноманітні городні культури та інше. Серед домашніх тварин утримували корів, коней, волів, птицю та овець. Останніх утримували та найчастіше випасали полонинним способом. Окрім цього, поширеними були допоміжні види господарської діяльності: городництво, садівництво, бджільництво та торгівля. Бойківське населення активно займалося також домашніми ремеслами та промислами, зокрема деревообробною, лозоплетінням, шкіряними промислами, кушнірством, шевством, ткацтвом, Вироби призначалися для домашніх потреб та продажу.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації зумовлена поставленими завданнями та засобами їх реалізації. У дисертаційному дослідженні *вперше*: комплексно проаналізовано етнографічну спадщину отця Михайла Зубрицького та його внесок у розвиток етнографічного музейництва; введено до наукового обігу нові та маловідомі джерела, що розкривають окремі сфери діяльності народознавця; створено періодизацію життєвого шляху, наукової та громадсько-політичної діяльності етнографа; *удосконалено*: відомості щодо діяльності вченого-аматора у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові; *новий рівень розвитку отримали*: матеріали, які відображають формування та становлення особистості дослідника, його громадсько-політичну та душпастирську діяльність.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в різних сферах діяльності, зокрема у науково-дослідній при написанні наукових праць про розвиток української етнографії кінця XIX – початку XX ст., про діяльність видатних українських етнографів; у навчальній для підготовки навчально-методичних посібників та підручників із спеціальних курсів з карпатознавства та історії української етнології; у виховній роботі з метою виховання патріотизму у молоді в сучасних глобалізаційних умовах.

Ключові слова: отець Михайло Зубрицький, діяльність, священник, етнограф, фольклористика, НТШ, музей, бойки, Мшанець, Галичина, українські Карпати, етнологія, традиційна обрядовість, вірування, історіографія (національна історіографія), Східна Галичина, українознавство, релігійно-просвітницька робота, духовенство (греко-католицьке, православне), свято, спогади, громадський побут, етнографія.

SUMMARY

Tuhai M. I. Ethnographic work of Rev. Mykhailo Zubrytskyi in the context of regional ethnographic studies of the Shevchenko Scientific Society. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of a Doctor of Philosophy in the field of knowledge 03 Humanities on the specialty 032 History and Archaeology. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2023.

The dissertation research deals with the study of historical biography, an important and relevant scientific problem of the modern historical studies. Its national dimension dwells on the scientific research into the lives of various personalities, in particular, those individuals who have contributed to the formation of the Ukrainian identity and development of the Ukrainian statehood ideas, as well as science and technology, etc. The end of the XIX –beginning of the XX century witnessed active development of ethnology, it was the time when a lot of ethnographic, folklore and historical material was found and collected. Among the scholars of that period one should single out the personality of Reverend Mykhailo Zubrytskyi (1856-1919), a clergyman from the village of Mshanets of the Starosambir county, an author of more than 350 scientific papers and journalistic articles. His multi-vector activity, religious, socio-political, and scientific, showed his efforts to contribute to different areas. He was one of the most famous researchers of the spiritual and material culture of the Boykos region; and his research are still used as a source material in ethnological studies of the Carpathian region.

The thesis suggests dividing Rev. Mykhailo Zubrytskyi's activity into the following periods: 1) 1856 – early 1880s – the period of his personality formation and development; 2) 1880s – 1910s – clerical and ethnographic work in the village of Mshanets of the Starosambir county; 3) 1896 – 1910s – work in the Shevchenko Scientific Society in Lviv; 4) 1880s – 1910s – active involvement in the educational, cultural, educational, and political life of Galicia (Halychyna); 5) 1914-1916 – his life and work during World War I and his stay in Slovenia; 6) 1918-1919 – his

activity during the formation of the ZUNR (WUPR – Western Ukrainian People’s Republic).

The scientific research analyses the main factors of influence that shaped the personality of reverend Mykhailo Zubrytskyi. The most important ones were his family environment and education. The clergyman studies in the Drohobych gymnasium and in Przemysl seminary. It was during his studies in Drohobych that he met Ivan Franko, and this event definitely had an impact on his future. During his studies, the priest received thorough knowledge of various fields of science and humanities, and that contributed to him developing as a conscious citizen and a person with a progressive vision.

The thesis dwells on the socio-political and professional activity of Reverend Mykhailo Zubrytskyi who represented an important and influential strata of the society, namely his priest duties as well as his participation in the political life of Galicia (Halychyna), in the development of education system and school reform, his involvement in the enlightenment process, in particular opening and running of the so-called “reading rooms” under the auspices of the “Prosvita” (“Enlightenment”) society along with shops in those places etc. In general, his work aimed at making everyday life of the rural population of Galicia better in all its spheres.

The dissertation analyzes the scientific work of Rev. M. Zubrytskyi, an active participant in the NTS (the Shevchenko Scientific Society), one of the most renown collectors of ethnographic, folklore material as well as material objects for ethnographic museums. Due to his work, ethnographic collections of museums in Vienna, Basel, and Lviv got enriched with a variety of exhibits representing the Boykos region. Having studied the collections of dean and parish libraries, Rev. Mykhailo Zubrytskyi published valuable archaeological materials regarding history of Galicia and the church. To celebrate his significant research contribution, Rev. Mykhailo Zubrytskyi was made a full member of the Shevchenko Scientific Society in 1904. Whenever it was possible, he personally took part in section meetings and general meeting of the NTS (the Shevchenko Scientific Society).

The thesis focuses on the scientific heritage of Rev. Mykhailo Zubrytskyi regarding his study of the spiritual culture of Boykos, in particular their worldview and beliefs, calendar and family rituals. To analyse and understand the Boykos' worldview one should rely on their ideas about afterlife, interpretations of the concepts of heaven/hell, understanding of proverbs and other folklore materials. Among the gathered material, the ethnographic records on the demonological world of Boykos, their beliefs in demonized characters and people with esoteric abilities are of extreme value.

The thesis organizes and categorises some materials collected by Rev. Mykhailo Zubrytskyi, namely the ones dealing with calendar-based rituals of the population of the Western Boykos region. In particular, the holidays were analyzed according to the calendar year, various rituals, motives and peculiarities of celebration; the thesis provides a detailed description of the days of the week in accordance with the ethnographer's records.

It is worth mentioning that Rev. M. Zubrytskyi paid a lot of attention to the spiritual culture of Boykos; his research work include descriptions of the structure of a Boyko family, its hierarchy, and relations in the family, as well as elements of ethnopedagogy. The records also show and explain peculiarities of baptisms and weddings celebrations typical of Boykos; these materials are based both on the personal observations and on the stories of the local population.

The research work also focuses on the peculiarities of the study of the material culture of Boykos in the records of Rev. Mykhailo Zubrytskyi. He paid special attention to the study the everyday aspects of Boykos lives in Starosambir and Turkiv counties, in particular to their ways of farming, husbandry, casual and festive clothing, cuisine and diet, traditional housing, and economic ways.

The ethnographic papers of Rev. Mykhailo Zubrytskyi describe the traditional Boykos' food and diet, explains how certain dishes are cook and the ways some food is stored. Namely, they provide the analysis of the first and second courses, bread and pie making and baking, as well as production of different drinks.

It is worth mentioning noted Rev. Mykhailo Zubrytskyi dedicated a large bulk of his research to the material culture of Boykos, in particular their traditional housing and household economy. The ethnographer provided full characteristics of natural geographic planning when planning a yard, and/or building residential and household buildings. He described the so-called "long" houses, when all the buildings in the courtyard were under one roof. His scientific papers included detailed descriptions of all the stages of construction of residential premises, in particular the arrangement of the internal space (interior), the ways and places windows, doors, and stoves as the main means of heating were situated. Non-residential premises were situated in the courtyard, and each of them served their own purpose: storage of agricultural tools, storage of agricultural products, places for poultry and cattle etc. Besides technical details, the ethnographer provided descriptions of traditional rituals and rites accompanying every stage of construction: from the tying of the first poles to the completion of the entire process, and the craftsman-builder played an important role there.

The main economic fields of the Boykos' activity were agriculture and animal husbandry. Boykos grew crops and variety of vegetables, etc. They kept different domestic animals including cattle, horses, poultry, and sheep. Sheep farming was extremely important, and flocks of sheep were grazing on highland pastures. Besides husbandry, Boykos were actively engaged in domestic activities such as fruit and vegetable planting, apiculture, and trade. Boykos were widely known for their crafts and other professional trades, in particular carpentry, basket weaving, lather tanning, leather crafts, fur trade, cobbling, and weaving. All production was meant both for domestic use and sale.

The scientific novelty of the dissertation results from the objectives set and means of their implementation. The dissertation research is the *first* one to provide a comprehensive analysis of the ethnographic heritage of Reverend Mykhailo Zubrytskyi and his contribution to the development of ethnographic museum studies were analyzed; to introduce new and little-known scientific sources; to discover and revealing certain aspects of the ethnologist's activity; to offer chronology of the

scholar's life periods, his scientific and socio-political work; the dissertation *compelemented* information on the involvement of the amateur scientist in the Shevchenko Scientific Society (NTSh); certain materials on the formation and development of the researcher's personality, his socio-political and clerical activities got their *fresh interpretation*.

The materials of the thesis research can be used in various fields of study, in particular for scientific research when studying the development of Ukrainian ethnography of the late XIX – early XX centuries or researching activity of outstanding Ukrainian ethnographers; it may be used in the educational sphere during compilation of teaching manuals and textbooks on special courses on the Carpathian studies and the history of Ukrainian ethnology; it may also be used in educational work while educating younger generations and bringing them up in the spirit of patriotism against the modern globalization background.

Key words: Rev.Mykhailo Zubrytskyi, activity, priest, ethnographer, folklorist, NTSh (The Shevchenko Scientific Society), museum, Boykivschyna (the Boykos region), Mshanets, Galicia, Ukrainian Carpathians, ethnology, traditional rituals, beliefs, historiography (national historiography), Eastern Galicia, Ukrainian studies, religious and educational work, clergy (Greek-Catholic, Orthodox), holiday, memories, public life, ethnography.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Українські фахові видання

1. Tuhai M. (2019). Burial motives in the studies of Rev. M. Zubrytskyi. *Zaporizhzhia Historical Review*, 1(53), 247–253.
DOI: 10.26661/zhv-2019-1-53-33
URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/136>
2. Tuhai M. (2020). Church history in scientific researches of p. Michael Zubritsky. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Ч. 33. С. 167–175.
DOI: 10.15330/gal.33.167-175
URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/9921>
3. Тугай М. (2018). Міграційна проблематика у публікаціях о. М. Зубрицького. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 22, Том 1. С. 28–32.
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/22.166848>
URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/22_2018/part_1/7.pdf
4. Тугай М. (2020). Нотатки о. М. Зубрицького про народну демонологію бойків. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 31 (70), № 4. С. 235–239.
DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/4.35>
URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/37.pdf

Зарубіжні видання

5. Тугай М. (2020). Цигани, євреї і словенці в етнографічних дослідженнях Михайла Зубрицького. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020 № 4 (32), vol. 1. pp. 132–137.

DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.25>

URL: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/1423>

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Тугай М. Народні будівельні традиції населення Західної Бойківщини. *Наукові підсумки 2019 року, XXXVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. м. Вінниця, 9 грудня 2019 року. Ч. 9. С. 49–53.
7. Тугай М. Науково-дослідна робота М. Зубрицького в НТШ. *Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук та історії медицини. Міжнародна науково-практична конференція, 11-12 жовтня 2018 року*. м. Чернівці, 2018. С. 193–194.
8. Тугай М. Участь о. Михайла Зубрицького в етнографічній експедиції на Бойківщину 1904 року. *Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17-18 серпня 2018 року)*. Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2018. С. 36–39.
9. Тугай М. Участь отця Михайла Зубрицького у розвитку етнографічного музейництва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Матеріали ХХІІІ Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції «Короленківські читання 2020» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї: історичний досвід та актуальні тенденції розвитку», присвяченої 190-річчю від часу заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка*. 22-23 жовтня. 2020 р. Харків. С. 141–145.
10. Тугай М. Роль отця Михайла Зубрицького у розвитку української етнографії. *«Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія»*. 23 квітня 2021 р. м. Вінниця. С. 266–269.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

11. Тугай М. (2020). Проблеми української школи у висвітленні Михайла Зубрицького (наприкінці XIX – на початку XX ст). *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: збірник статей учасників Шостої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії», 15 травня 2020 року*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 32. С. 264–267.
12. Тугай М. Лист о. Михайла Зубрицького до невідомого священника. *«Реформування та розвиток гуманітарних та природничих наук»*. Матеріали II науково-практичної конференції (м. Полтава, 22-23 травня 2020 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 143–147.
13. Тугай М. Основні віхи життєвого шляху вітчизняного народознавця Михайла Зубрицького. *Суспільні науки: виклики і сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 8-9 червня 2018 року). Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2018. С. 22–26.
14. Тугай М. Публікаційна діяльність о. Михайла Зубрицького. *The 1st International scientific and practical conference «Problems and Innovations in Science» Part 1 (May 4-5, 2020)*. Nika Publishing, London, Great Britain. 2020. V. 1. S. 125–132.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНО-ІСТОРИОГРАФІЧНА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА РОБОТИ	21
1.1. Методологія дослідження.....	21
1.2. Джерельна база	27
1.3. Історіографія проблеми.....	38
РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ О. МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО	51
2.1. Становлення особистості пастиря.....	51
2.2. Громадсько-політична та душпастирська діяльність.....	58
2.3. Науково-дослідницька робота.....	78
РОЗДІЛ 3. ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЗАХІДНИХ БОЙКІВ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ О. МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО	103
3.1. Світоглядні уявлення та вірування на Західній Бойківщині.....	103
3.2. Календарна обрядовість.....	116
3.3. Родинна обрядовість.....	137
РОЗДІЛ 4. СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХІДНОЇ БОЙКІВЩИНИ	159
4.1. Народний одяг.....	159
4.2. Традиційна їжа.....	168
4.3. Житлово-господарське будівництво.....	179
4.4. Структура господарства.....	193
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	260

ВСТУП

Актуальність. Вивчення історичної біографістики є однією із важливих проблем сучасних історичних досліджень. Особливо це стосується вивчення діяльності тих персоналій, які внесли певний вклад у націотворення українського народу, розвиток науки і техніки тощо. Кінець XIX – початок XX ст. позначився активним розвитком етнологічної науки, накопиченням етнографічного, фольклористичного та джерелознавчого матеріалу. Саме у той час в українській етнологічній науці з'явилася низка відомих етнографів та фольклористів.

Серед багатьох збирачів етнографічного та фольклористичного матеріалів слід виділити Михайла Зубрицького (1856–1919 рр.) – пароха с. Мшанець Старосамбірського повіту, який є автором понад 350 наукових та публіцистичних статей та розвідок. Його багатовекторна діяльність – душпастирська, громадсько-політична та науково-дослідна – відображає намагання дяча здійснити свій внесок у ту чи іншу сферу життя. Він був одним із найвідоміших дослідників духовної та матеріальної культури бойківської етнографічної групи. Його напрацювання й донині використовуються як джерельна база в етнологічних карпатознавчих студіях.

Михайло Зубрицький був дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові (далі – НТШ) – наукової інституції, яка активно здійснювала регіональні народознавчі дослідження, займаючись пошуковими польовими роботами, опрацюванням та друком матеріалів про традиційну культуру українців. Експедиція 1904 р. на Бойківщину, маршрут якої розпочинався з с. Мшанець, парафії М. Зубрицького, стала першою науковою експедицією українських етнологів, надала різнопланові джерела для збереження, вивчення, популяризації звичаїв та традицій бойків.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена відсутністю в українській історичній та етнологічній науці оригінальної ґрунтовної праці, в якій детально вивчено та проаналізовано етнографічну діяльність Михайла Зубрицького. У результаті комплексного наукового дослідження його

життєвого шляху та наукової роботи історична та етнологічна наука збагатиться віднайденою інформацією та слугуватиме патріотичному вихованню молоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі етнології та археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, в рамках загальної наукової теми кафедри «Історико-культурні та етносоціальні процеси на Прикарпатті (номер державної реєстрації – 0109U000838).

Метою наукової роботи є комплексний аналіз етнографічної діяльності Михайла Зубрицького. Реалізація мети дисертаційного дослідження передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати методологічну базу дослідження, джерелознавче забезпечення та стан історіографічного вивчення цієї тематики;
- простежити фактори, які вплинули на формування та становлення особистості Михайла Зубрицького, його ідей та поглядів;
- дослідити напрями душпастирської та громадсько-політичної діяльності етнографа;
- висвітлити його роботу в науково-дослідницькій сфері в регіональних народознавчих студій НТШ.
- охарактеризувати наукову спадщину народознавця в контексті дослідження духовної культури бойків;
- з'ясувати особливості дослідження матеріальної культури бойківської етнографічної групи.

Об'єктом дисертаційного дослідження виступає постать о. Михайла Зубрицького на тлі етнологічних досліджень кінця XIX – початку XX ст.

Предметом є напрями етнографічних пошуків Михайла Зубрицького у польовій етнографії та етнографічному музейництві.

Територіальні межі дослідження – Західна Бойківщина, зокрема Старосамбірський, Турківський, Ліський, Дрогобицький повіти. Центром етнографічних досліджень Михайла Зубрицького було с. Мшанець та сусідні

села Старосамбірського повіту. До територіальних меж відносимо ряд інших територій (Словенія) та міст, пов'язаних із діяльністю етнографа (Львів, Відень, Базель, Карлові Вари).

Хронологічні рамки дослідження визначаються роками життя Михайла Зубрицького – 1856–1919 рр. Однак період активної етнографічної діяльності окреслено меншими часовими рамками: *нижня межа* – 1880-ті рр. – початки збору етнографічного та фольклорного матеріалу, *верхня* – 8 квітня 1919 р. – зумовлена датою смерті дослідника. Однак для детальнішого аналізу його етнографічної діяльності автор виходить за вказані хронологічні межі, зважаючи на актуальність досліджень народознавця в карпатознавчих студіях ХХ–ХХІ ст.

Теоретико-методологічні засади роботи базуються на використанні основних наукових принципів пізнання: науковості, об'єктивності, історизму, системності та всесторонності вивчення – та загальнонаукових методів: діалектичного, абстрагування, узагальнення, системності, класифікації, типологізації, аналізу і синтезу, індукції і дедукції; спеціально історичних – історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-системного та конкретно-історичного – біографістики, просопографічного та архівної евристики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у праці:

Вперше:

- комплексно проаналізовано етнографічну спадщину Михайла Зубрицького та його внесок у розвиток етнографічного музейництва;
- введено до наукового обігу нові й маловідомі джерела, що розкривають окремі сфери діяльності народознавця;
- розроблено періодизацію життєвого шляху, наукової та громадсько-політичної діяльності етнографа.

Удосконалено:

- відомості про діяльність ученого-аматора в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові.

Новий рівень розвитку отримали:

- матеріали, які відображають формування та становлення особистості дослідника;
- вивчення громадсько-політичної та душпастирської діяльності М. Зубрицького.

Практичне значення отриманих результатів полягає у майбутньому використанні наукового дослідження в різних сферах діяльності, зокрема у науково-дослідній при написанні наукових праць про розвиток української етнографії кінця XIX – початку XX ст., про діяльність видатних українських етнографів; у навчальній для підготовки навчально-методичних посібників та підручників із спеціальних курсів з карпатознавства та історії української етнології; у виховній роботі з метою виховання у молоді патріотизму в сучасних глобалізаційних умовах.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й одержані результати оприлюднено на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (18-22 березня 2019 р.; 6-10 квітня 2020 р.; 5-9 квітня 2021 р.; 4-8 квітня 2022 р.) та міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Наукові підсумки 2019 року» (м. Вінниця, 9 грудня 2019 р.); «Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук та історії медицини» (м. Чернівці, 11-12 жовтня 2018 р.); «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (м. Київ, 17-18 серпня 2018 р.); «Короленківські читання 2020: бібліотеки, архіви, музеї: історичний досвід та актуальні тенденції розвитку» (присвячена 190-річчю від час заснування ХДНБ ім. В.Г.Короленка) (м. Харків, 23 жовтня 2020 р.); «Реформування та розвиток гуманітарних та природничих наук» (м. Полтава, 22-23 травня 2020 р.); «Суспільні науки: виклики і сьогодення» (м. Одеса, 8-9 червня 2018 р.); «Problems and Innovations in Science» (London, May 4-5, 2020); «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія» (м. Вінниця,

23 квітня 2021 р.); «Перші Карпатські етнологічні читання» (м. Івано-Франківськ, 27 травня 2021 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у п'яти публікаціях, чотири з яких – в українських фахових виданнях, які мають категорію Б, та одна в зарубіжному фаховому науковому виданні.

Структура дисертаційного дослідження побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (409 позицій) та 13 додатків, які відповідають меті та завданню дисертаційного дослідження. Загальний обсяг роботи становить 275 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНО-ІСТОРИОГРАФІЧНА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА РОБОТИ

1.1. Методологія дослідження

При дослідженні етнографічної діяльності Михайла Зубрицького, автор дисертації послуговувався комплексом методичних підходів, принципів та методів наукового аналізу, які сформували теоретико-методологічну базу роботи.

У сучасних наукових дослідженнях популярним є один із напрямів історіографії – мікроісторія, характерною ознакою якої, за твердженням Н. Старченко є «зменшення масштабу дослідження, перехід до мікроскопічного аналізу, об'єктом якого є вчинки особи, одиничні події, окремі казуси» [402]. У такому контексті звертаємо увагу на дослідження окремих осіб та їх вчинків. Як відзначає Я. Вермевич, це «орієнтація на вивчення життя «маленької людини» в її органічному середовищі, глибоке проникнення у життєвий світ індивіда і його оточення в контексті широких історичних узагальнень, з урахуванням суспільних, економічних, політичних і культурних умов та відносин» [279, с. 159], що перетворює «мікроісторію» на перспективний науковий напрям на відміну від традиційних методів історичних досліджень [279, с. 159].

Ключовим поняттям у дисертаційному дослідженні виступає термін «етнографічна діяльність». Поняття «етнографічний» є похідним від «етнографія», що має кілька значень: «1) наука, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини; народознавство; 2) сукупність усіх особливостей побуту, звичаїв, культури якого-небудь народу, народності, місцевості» [402, с. 892]. Лексема «діяльність» трактується у кількох значеннях: 1) «застосування своєї праці до чого-небудь; 2) функціонування, робота живого організму, окремих його органів; 3) вияв сили, енергії чого-небудь [402, с. 776]; 4) робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. ін» [401, с. 311].

Таким чином, термін «етнографічна діяльність» у нашому дисертаційному дослідженні трактується як робота людини, діяча у певній галузі гуманітарних знань (у конкретному випадку етнографії, фольклористиці, етнографічному музейництві, народознавстві).

У процесі характеристики аспектів етнографічної діяльності Михайла Зубрицького нами використано загальні наукові методичні принципи, зокрема *науковості, об'єктивності, історизму, системності та всесторонності*.

Важливим є принцип *об'єктивності* – вивчення та дослідження історичних подій, явищ без упередженості. У дисертаційному дослідженні автор намагався максимально реконструювати життя та діяльність отця Михайла Зубрицького без упередженості та з мінімумом суб'єктивності. Важливим вважаємо представлення позитивних та негативних оцінок у діяльності народознавця із залученням різних за походженням джерел.

Принцип *науковості* сприяє розкриттю причинно-наслідкових зв'язків, окремих подій, процесів та явищ, а також висвітленню суспільно-політичного та культурно-наукового розвитку Галичини кінця XIX – початку XX ст., та аналізу діяльності Михайла Зубрицького та тлі епохи. Принцип *історизму* є важливим у дослідженні етнографічної діяльності народознавця з урахуванням обставин та умов історичної епохи, формування і розвитку процесів та явищ. Цей принцип був важливим при дослідженні становлення особистості науковця та формуванні його світоглядних ідей та переконань. Було враховано його родинне походження, середовище виховання та навчання, вплив ідей та вибір майбутньої професії. Цей принцип використано при розкритті наукової діяльності дослідника, зокрема етнографічної роботи в НТШ та етнографічно-музейницькій сфері.

Не менш важливими є *системний* підхід і принцип *всебічності*, які тісно взаємодіють із принципами об'єктивності, науковості та історизму. Багатовекторна наукова діяльність Михайла Зубрицького – етнографічна, фольклористична та етнографічне музейництво, участь у діяльності НТШ – завдяки принципу системності було розглянуто та проаналізовано як цілісну

систему етнографічної діяльності, адже все напрями його діяльності були пов'язані між собою. Завдяки принципу *всебічності* етнографічна діяльність М. Зубрицького розглядалась із урахуванням позитивних та негативних відгуків про його діяльність як його сучасників та колег, так і його біографістів.

Дослідження життєвого шляху, наукової, зокрема етнографічної, діяльності Михайла Зубрицького зумовлює залучення різноманітних **методів** наукових досліджень. Комплекс наукових методів посприяв формуванню цілісного образу народознавця як діяча та дослідника в науковому житті Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Наукові методи прийнято ділити на три групи методів: загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові [319, с. 68–69]. Роль цих методів полягає в організації логічних операцій із поняттями, категоріями, критеріями наукового дослідження, які у підсумку дають сутнісні теоретичні знання [319, с. 69].

Загальнонаукові методи історичного дослідження об'єднують в одну групу разом із філософськими методами. У дисертаційному дослідженні використано *діалектичний* метод, завдяки якому розглянуто життєвий шлях Михайла Зубрицького у поступальному русі, джерелом якого виступили суперечності: з'ясовано ставлення діяча до подій, що відбувалися у його житті. Серед загальнонаукових методів особливу роль відіграють історичний та логічний [319, с. 69]. Вони, як правило, за твердженням Л. Зашкільняка, розглядаються у взаємодії, оскільки відображають єдність процесу людського пізнання в часі і просторі. Логічний – у просторі, історичний – у часі [319, с. 69].

Одним із найважливіших загальнонаукових методів є метод *абстрагування*, перехід від конкретного до абстрактного та навпаки. При дослідженні постаті Михайла Зубрицького метод абстрагування застосовувався при аналізі його етнографічної діяльності. Зокрема, його наукові розвідки та праці бралися до уваги для характеристики його наукової

роботи. Аналогічним чином відбувався аналіз його участі в роботі НТШ у Львові – на основі протоколів засідань, виступів та листування.

При використанні методу абстрагування особливу увагу звернено на *аналіз та синтез, індукцію та дедукцію*. Ці методи переплітаються при використанні та часто використовуються як єдине ціле. Призначення їх – отримання нового наукового матеріалу про те чи інше досліджуване явище чи предмет. Серед інших загальнонаукових методів у дослідженні застосовано методи *узагальнення, систематизації, класифікації та типологізації*. Перший метод безпосередньо пов'язаний зі створенням висновків до роботи на основі зібраного та проаналізованого матеріалу. Наступні методи безпосередньо пов'язані із першоджерелами для аналізу напрямів етнографічної діяльності Михайла Зубрицького.

У дисертаційному дослідженні важливе місце посідають спеціальні наукові методи, зокрема *історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний*, а також методи етнологічних досліджень – *компонентного (системного) аналізу, реконструктивного (методу пережитку) та контент-аналізу*. Завдяки – *історико-генетичному методу* – життєвий шлях та наукова робота Михайла Зубрицького описана в хронологічному порядку, через призму причинно-наслідкових зв'язків. У результаті застосування цього методу було окреслено окремі періоди життя та діяльності народознавця, а також вузькі дослідницькі проблеми. Зокрема, нами виокремлено такі періоди діяльності М. Зубрицького: 1) 1856 р. – початок 1880-х рр. – становлення та формування особистості М. Зубрицького; 2) 1880-ті рр. – 1910-ті рр. – душпастирська та етнографічна діяльність у с. Мшанець Старосамбірського повіту; 3) 1896 р. – 1910-ті рр. – робота в Науковому товаристві імені Т. Г. Шевченка у Львові; 4) 1880-ті р. – 1910-ті рр. – участь у просвітницькому, культурно-освітньому та політичному житті Галичини; 5) 1914–1916 рр. – життя та діяльність у період Першої світової війни та під час перебування у Словенії; 6) 1918–1919 рр. – діяльність у період становлення ЗУНР. Варто зауважити, що висвітлення етнографічної діяльності

М. Зубрицького відбувалося паралельно у проблемно-хронологічній послідовності для детального та всебічного аналізу його роботи.

Застосування *історико-порівняльного методу* при дослідженні етнографічної діяльності Михайла Зубрицького здійснювалося у зіставному аспекті з етнографічними напрацюваннями його колег та сучасників, які до йшли до наших днів. Даний підхід дозволяє проаналізувати спільні та відмінні риси у вивченні тих чи інших аспектів духовної та матеріальної культури бойків.

Історико-системний метод було використано при аналізі життєвого шляху та наукового доробку М. Зубрицького як системи складних елементів, що дало змогу розглянути етнографічну діяльність народознавця через призму взаємозв'язку окремих груп людей, а також окремих факторів.

Методи етнологічних досліджень – *компонентного (системного) аналізу, реконструктивного (методу пережитку) та контент-аналізу* застосовано для детального розгляду суто етнологічного змісту. Зокрема, перший метод допоміг у створити цілісну картину життя бойків як етнографічної групи. На основі етнографічних, фольклористичних та публіцистичних праць М. Зубрицького завдяки цьому методу було виявлено систему внутрішніх чинників, які формують цілісну характеристику явищ традиційної культури та побуту бойків. Метод реконструкції, або метод пережитку, базується на виокремленні та збереженні окремих явищ у духовній та матеріальній культурі будь-якого етносу або народу залишкових явищ культури і побуту попередніх епох. Зокрема, завдяки цьому методу, в народознавчих записах дослідника вдалося виокремити старі пережитки, притаманні бойкам, що мали своє втілення в духовному житті його сучасників. Універсальним методом наукових досліджень є контент-аналіз. Його суть визначається зіставленням та порівнянням текстів різного змісту, зокрема етнографічних, фольклорних та публіцистичних текстів.

При написанні дисертаційного дослідження були застосовані спеціальні наукові методи для створення біографії дослідника а також аналізу різного

роду джерел. Зокрема, широко використано *біографічний* та *просопографічний* методи. Перший метод дозволяє представити особливості життєвого шляху як елемент мікроісторії. Біографічний метод передбачає використання біографічних та автобіографічних матеріалів, свідчення очевидців або учасників тих чи інших подій у житті окремої людини. При дослідженні постаті Михайла Зубрицького цей метод застосовано при аналізі змісту автобіографічних відомостей, а також спогадів про народознавця (листів, мемуарів та ін.). Просопографічний метод – один із сучасних підходів до вивчення біографії тієї чи іншої людини. На думку І. Пустовойтенко, це якісно новий тип історико-біографічного дослідження особистості, відтворення на основі джерел її багатогранного соціально-психологічного портрету, що дозволяє побачити у відомому діячеві певної галузі «живу» людину в сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських якостей, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать [380, с. 7]. При дослідженні особистості М. Зубрицького використано та проаналізовано його різновекторну діяльність, враховувано фактори, які мали вплив на формування його світогляду, особистісні характеристики, зокрема темперамент, характер, вдачу, зовнішній вигляд етнографа. У певній мірі створювався живий портрет діяча.

Отже, основними методологічними принципами наукового дослідження були принципи історизму, об'єктивності та системності. Автором використано історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний методи, а також методи етнологічних досліджень – компонентного (системного) аналізу, реконструктивного (методу пережитку) та контент-аналізу. Поєднання цих методів і принципів дає основу для об'єктивного дослідження та вивчення етнографічної діяльності Михайла Зубрицького. Це дозволило проаналізувати основні напрями наукової діяльності народознавця, окреслити специфіку його досліджень, охарактеризувати праці етнографічного змісту про бойків. Застосовані методи допомогли виокремити етапи життя та діяльності М. Зубрицького.

1.2. Джерельна база

Для всебічного та об'єктивного висвітлення в дисертаційному дослідженні слід використати різноманітні архівні та опубліковані документи і матеріали, різні за походженням, достовірністю та повнотою інформації. Адже аргументація джерельних матеріалів може або підтвердити, або спростувати ті чи інші наукові тези.

Джерельну базу дисертаційного дослідження можна умовно поділити на три групи: 1) неопубліковані архівні матеріали; 2) опубліковані документи та матеріали; 3) періодична преса.

Основу джерельної бази роботи становлять неопубліковані документи та матеріали семи архівних та музейних установ України, Польщі та Австрії: Центрального державного історичного архіву України у м. Львів (ЦДІАЛ України) Центрального державного історичного архіву України у м. Київ (ЦДІАК України), рукописних фондів архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України (ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України), відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ ім. Т.Г. Шевченка НАН України), Етнографічного музею у Відні (Volkskundemuseum Wien), а також Архіву нових актів у м. Варшава (Archiwum Akt Nowych w Warszawie).

Цінний архівний матеріал для досліджуваної проблеми розміщено у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львів. Це документи, пов'язані з діяльністю М. Зубрицького в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові, а також матеріали про його перебування в таборі для інтернованих у Галергофі.

У ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів) зосереджені документи та матеріали про діяльності М. Зубрицького в НТШ, зокрема протоколи загальних зборів членів товариства [15; 2; 8], засідань історико-філософської секції [3], книга обліку членів [6; 7; 11], а також листування дійсних членів товариства [4; 5; 9–14].

Ф. 49 (Центральний Талергофський комітет у Львові) представляє собою документи, матеріали та особисті документи інтернованих у табір Талергоф, їх списки та картотеки. Серед інтернованих був отець Михайло Зубрицький [1].

Значний пласт інформації стосовно етнографічної, фольклористичної та збиральницької діяльності Михайла Зубрицького зафіксований у рукописних фондах архіву ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України.

Так, у фф. 28-3 (В. Гнатюк) та 29-3 (Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові) містяться фольклорні записи, зокрема різножанрові пісні, М. Зубрицького, записані у Турківському повіті [17; 19], а також окремі вірування поширені серед місцевого бойківського населення [18]. Значну інформаційну цінність становить записи народознавця про життя циган у Галичині, де зафіксовані окремі елементи духовної та матеріальної культур [20]. Варто зазначити, що дані матеріали опубліковані у третьому томі «Зібрані твори і матеріали» [327].

Вагоме місце серед джерел посідають матеріали, віднайдені у фондах відділу рукописних матеріалів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Тут містяться відомості про фольклористичну, етнографічну та археографічну діяльність М. Зубрицького, а також його епістолярна спадщина.

Так, у ф. 3 І. Франка розміщені фольклорні, етнографічні та археографічні матеріали, зібрані М. Зубрицьким у с. Мшанець Старосамбірського повіту та навколишніх селах. Зокрема, вперше в науковий обіг уведено рукописний запис «Родинні записки Андрія Лемця» [23], а також віднайдений у деканальних бібліотеках рукопис «Хроніка Ставропігії» за 1662–1699 рр. [22]. У фонді збережені фольклорні матеріали, зокрема колядки [21], народні перекази, легенди та приповідки [24; 27–28; 32], різножанрові народні пісні [25–26], загадки [29], та інші записи [30–31].

У ф. 108 О. Огоновського зберігаються фольклорні записи, здійснені отцем Михайлом Зубрицьким, зокрема записи народних пісень [50].

Фонд 100 І. Белея містить матеріали епістолярної спадщини Михайла Зубрицького. Уперше до наукового обігу введені сімнадцять раніше невідомих листів народознавця, зокрема до виділу Народної Ради [33], до невідомого священника [34], а також до редакції газети «Діло» [35–49].

Значний інформативний матеріал з проблеми дисертаційного дослідження зосереджено у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Київ. Тут містяться зразки епістолярної спадщини Михайла Зубрицького до тогочасного голови НТШ М. Грушевського. У ф. 1235 М. Грушевського зберігаються шістнадцять листів священника до Михайла Грушевського, які він відправляв у Львів для публікації на сторінках видань НТШ [16].

Значний масив архівних матеріалів міститься у фондах Етнографічного музею у м. Відень (Österreichisches Volkskundemuseum Wien). Насамперед це етнографічні матеріали зібрані під час роботи Бойківської етнографічної експедиції 1904 р. за участю М. Зубрицького.

Із віднайдених нами матеріалів у Музеї тридцять дві одиниці експонатів мають пряме відношення до досліджуваної території Бойківщини та зібрані у період 1904–1905 рр. І. Франком та М. Зубрицьким. Із вищезгаданих тридцяти двох одиниць двадцять один предмет колекції вказаний за місцем виготовлення с. Мшанець Старосамбірського повіту. Зокрема, це два верета [58; 60], старий дерев'яний ящик [59], тестерня [61], велика дерев'яна ложка [63], старі залізні десяткові ваги [64], жіноча тканина [65], стара вівчарська люлька [66-67], невеликий кошик для перенесення на спині [68], кошик близнюк [69], ручний кошик (більш тонка робота) [70], ручний кошик (груба робота) [71], старий кошик для рук [72], дерев'яний кошик у вигляді підкови [73], круглий дерев'яний ящик [74], палиця, щоб натягувати нитку [75], посудина з кришкою, у якій їжу несли до церкви для освячення у Великодню неділю [76], миска з соломи [78], дерев'яний розсувний ключ із зубами [79] великодні яйця [80–81] та санки з дерева [82].

Окремо слід виділити зарисовки та малюнки, зроблені Іваном Франком під час етнографічної експедиції у 1904 р. на Бойківщині. У фондах етнографічного музею у м. Відень (Österreichisches Volkskundemuseum Wien) нами віднайдені оригінали таких зарисовок [83–107; 51–57].

Істотно доповнюють джерельну базу дисертаційного дослідження архівні матеріали, збережені у фондах Архіву нових актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie), зокрема матеріали фонду Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Міністерство релігійних конфесій та народної освіти). Так, у фонді 2/2/0/7 зберігаються матеріали департаменту релігій про конфесійні питання у Польщі, починаючи від 1917 р., саме заходи і дії саме цього міністерства позначались на душпастирській діяльності отця Михайла Зубрицького в Устриках Долішніх [108–117].

Архівні і музейні документи і матеріали становлять найбільшу цінність, оскільки вони містять раніше невідомі факти про етнографічну та загалом наукову діяльність М. Зубрицького.

Другу групу джерел становлять опубліковані документи та матеріали, наукові та публіцистичні праці, а також листування М. Зубрицького. Цю групу слід умовно розділити на дві підгрупи: 1) матеріали безпосереднього авторства народознавця; 2) праці інших авторів, датовані кінцем ХІХ – початком ХХ ст.

До першої підгрупи опублікованих документів та матеріалів ми відносимо напрацювання М. Зубрицького, публікації наукових та публіцистичних розвідок, а також епістолярну спадщину народознавця. Значна частина матеріалів цієї підгрупи представлена науковими та публіцистичними роботами, опублікованими на сторінках тогочасних наукових та публіцистичних видань Галичини.

Цінними джерелами є матеріали автобіографічного характеру, зокрема щоденники, спогади та записна книжка М. Зубрицького, а також записи його сина Петра про батька та про перебування Івана Франка у Лютовиськах.

Оригінал автобіографії народознавця знаходиться у відділі рукописів ЛННБ у Львові та опубліковано у другому томі зібраних творів та матеріалів [326, с. 53–101]. Автобіографія є цінним джерелом для дослідження життєвого шляху М. Зубрицького, оскільки у ній відображено, період навчання, його громадсько-політичну, просвітницьку, душпастирську та особливо етнографічну діяльність. У ній дослідник подав відомості з повсякденного життя та побуту місцевого бойківського населення, опис обрядодій у народному календарі, а також господарську діяльність бойків. Значно доповнюють джерельну базу спогади М. Зубрицького про дитинство, які він оприлюднив у вигляді публіцистичної розвідки «Ліси і пасовиська» [257]. У ній дослідник подав власні дитячі спогади, серед яких важливими для дисертаційної роботи є записи про господарську діяльність, випас худоби та овець, сінокоси, а також календарну обрядовість. Цінним є «Словенський щоденник» [259] священника, у якому описано перебування у Словенії. У щоденнику зафіксовано етнографічні відомості про повсякденне життя словенців, їх господарську зайнятість та календарну обрядовість.

Значно доповнює джерельну базу роботи записна книжка М. Зубрицького опублікована у другому томі «Зібрані твори і матеріали» [326, с. 153–244]. У записній книжці зафіксовані різноманітні виписки із тогочасної наукової та публіцистичної літератури, яка цікавила народознавця. Окрім цього, у ній записані всі публікації автора, вказано назву праць, місце видання, рік та номер видання.

Цінним джерелом є спогади сина М. Зубрицького Петра. У одному з них він подав біографічні відомості про народознавця [260], у іншому – спогади про перебування Івана Франка у Лютовиськах та відносини між священником та Каменярем [261].

При написанні дисертаційної роботи надзвичайно цінною була епістолярна спадщина М. Зубрицького. Вона представляє собою листування із відомими діячами того часу: науковцями, етнографами, музейними діячами, політиками, священниками – та громадськими організаціями. Зокрема, цінним

для аналізу етнографічної діяльності народознавця є листування із М. Грушевським [218; 238], І. Франком [217; 118] та В. Гнатюком [214]. Саме завдяки переписці з цими науковцями ми дізнаємося про етнографічну роботу дослідника, його наукові напрацювання із різних сфер, відомості про участь в етнографічному музейництві та роботі в Науковому товаристві імені Т. Г. Шевченка у Львові.

Значно розширюють джерельну базу роботи листування В. Гнатюка та М. Зубрицького, опубліковані Г. Дем'яном [119] та листи Івана Франка до священника, розміщені на сторінках журналу «Українське літературознавство» О. Дей та Морозом [306], також опубліковані листи М. Зубрицького львівським дослідником М. Глушком [293].

Важливий матеріал для з'ясування ролі та місця М. Зубрицького в розвитку етнографічного музейництва та поширення традиційної матеріальної культури Бойківщини у європейські музеї Відня та Базеля міститься в листуванні із керівниками Віденського та Базельського етнографічних музеїв М. Габерляндтом [216] та Е. Гоффман-Краєром [215].

Про етнографічні зв'язки М. Зубрицького з іноземними етнографами та дослідниками свідчать листи до Франтішека Ржегоржа, датовані 1893 р. Вони підтвержують надсилання чеському етнографу фольклорних та етнографічних матеріалів [329, с. 971–973], записаних у бойківських та лемківських селах.

Для аналізу просвітницької діяльності М. Зубрицького важливим є листування із Головним віділом товариства «Просвіта» [219]. У листах, зокрема йдеться про функціонування читальні «Просвіта» у с. Мшанець Старосамбірського повіту, її забезпечення та щорічне звітування.

Цінним матеріалом для дослідження політичної діяльності М. Зубрицького є листування з О. Барвінським, громадсько-політичним діячем, публіцистом, депутатом Галицького сейму [220].

Важливу частину джерельних матеріалів становлять публіцистичні та наукові розвідки М. Зубрицького, у них висвітлено його етнографічну діяльність у зборі етнографічного матеріалу для музеїв. Зокрема, у

публіцистичній розвідці він охарактеризував свої відносини із Базельським етнографічним музеєм, вказав список предметів, які відправив у Базель, та їх вартість [141].

Особливу вагу мають праці М. Зубрицького, які описують етнографічні особливості бойків, зокрема елементи їх духовної культури – світоглядні уявлення, календарну та родинну обрядовість, а також матеріальної культури – традиційне житлово-господарське будівництво, традиційну їжу, господарську діяльність та народний одяг.

На основі власних спостережень, а також розповідей місцевого бойківського люду отець Михайло Зубрицький написав узагальнювальну працю «Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижни і до рокових свят (записані у Мшанці Старосамбірського повіту і по сусідніх селах)» [176], у якій охарактеризовані всі свята, які відзначали бойки згідно юліанським календарем.

Важливим етнографічним напрацюванням М. Зубрицького є праці із родинної обрядовості. Насамперед це праці «Велика родина в Мшанці Старосамбірського повіту» [127] та «Імена, назви і прізвища с. Мшанця Старосамбірського повіту» [162]. У них народознавець описав пережитки пов'язані з існування т.зв. «великої сім'ї», окрім цього подав відомості про типові імені, прізвища і прізвиська людей цього повіту, їх значення і походження. Надзвичайно цінною є наукова розвідка «Похоронні звичаї й обряди в Мшанці і сусідніх селах Старосамбірського і Турчанського повіту» [187], у якій панотець висвітлив унікальні риси поминальних обрядів у бойків, занотував елементи поховального процесу, його супровід, традиційні бойківські голосіння. Окрім цього, цінною є розвідка народознавця, у якій він описав весілля емігрантів із Мшанця в США [129].

Важливий елемент духовної культури бойків, а саме світоглядні уявлення та демонологію, висвітлено отцем Михайлом Зубрицьким у спеціальних наукових розвідках «Міти і вірування» [169–172], «Легенди» [167] «Оповідання про місцевості» [180], опубліковані у журналі «Жите і слово», а

також «Легенди» опубліковано у першому та другому томі «Галицько-руські народні легенди» за редакцією В. Гнатюка [231–236].

У науковій розвідці «Годівля, купно і продаж овець у Мшанци Старосамбірського повіту» [135] а також у публікації «Годівля і продаж в наших горах» [134] описано всі елементи та етапи догляду за вівцями, їх випас, доїння, догляд, побут пастухів на полонинах, а також походи на Гуцульщину та Буковину для їх купівлі і майбутнього перепродажу.

Важливою щодо дослідження традиційного будівництва на Бойківщині є праця М. Зубрицького «Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського повіта» [200], в якій подані загальні характеристики усіх житлових та господарських будівель бойків, від початку їх будівництва до використання, з описом обрядодій, які виконувалися під час будівництва та використання будівель.

Особливості традиційного одягу та строю у бойків отець Михайло висвітлив у працях «Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині» [128] та «Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта» [210]. Вони є своєрідними довідниками із характеристики одягу та взуття на Бойківщині, де записано їх пошиття, використання та інші особливості.

Надзвичайно цінними є напрацювання М. Зубрицького про історію с. Кіндратів «Село Кіндратів (Турецького пов.)» [197], у якій окрім історичних відомостей, подано опис традиційного житлового будівництва, одягу, харчування та господарської діяльності селян Кіндратова. Унікальна наукова розвідка «Маєтковий стан селян у Мшанци Старосамбірського повіту в 1910 р.» [168] характеризує господарську діяльність селян с. Мшанець на початку ХХ ст., а також статистичні дані.

Важливою групою джерел є публіцистичні праці народознавця у яких він висвітлив господарську діяльність селян, зокрема торгівлю ялівцем [205–208] та відкриття крамниць при читальнях «Просвіти».

Отже, праці М. Зубрицького відображають його власні спогади, думки та переконання, а також використовуються як джерелознавчі матеріали у різноманітних дослідженнях.

До другої підгрупи опублікованих документів та матеріалів відносимо праці інших авторів, пов'язані з етнографічним дослідженням Бойківщини а також праці, які базуються на зібраному матеріалі із с. Мшанець Старосамбірського повіту за безпосередньою допомогою М. Зубрицького.

Важливими є напрацювання отця Юрія Кміта, який, окрім душпастирської діяльності, активно займався наукою, зокрема етнографією. Дослідник залишив багатий творчий етнографічний доробок, який використано в дисертаційному дослідженні, зокрема роботи у яких описані поховальні звичаї і вірування [241], а також обрядодії та звичаї під час різдвяних свят [242].

За безпосередньої участі М. Зубрицького у с. Мшанець Старосамбірського повіту здійснювали етнографічні розвідки В. Гнатюк та І. Франко. На основі зібраного матеріалу В. Гнатюк опублікував наукові розвідки «Бойківське весілля у Мшанці (Старосамбірського повіту)» [238] та «Народна пожива на Бойківщині» [239]. У результаті Бойківської етнографічної експедиції 1904 р. І. Франко здійснив записи у с. Мшанець, які опубліковані у статті «Етнографічна експедиція на Бойківщину» [248]. Також записи із с. Мшанець та Бойківщини загалом містяться у роботі Х. Вовка «Студії з української етнографії та антропології» [237].

Окрім цього, М. Зубрицький надсилав численні етнографічні та фольклорні матеріали для публікацій у спеціальних тематичних збірниках при НТШ. Значна частина легенд, зібраних у с. Мшанець Старосамбірського повіту, було опубліковано у двох томах «Галицько-руські народні легенди» [120–121] за редакцією В. Гнатюка: записи про демонологію у «Знадобі до галицько-руської демонології» [122] також за редакцією В. Гнатюка. У спеціалізованих збірниках записи народознавця оприлюднював і Іван Франко, зокрема

приповідки, опубліковані у трьох томах «Галицько-руські народні приповідки» [231–236].

Важливим джерелом при написанні роботи стали «Зібрання творів у п'ятдесяти томах» І. Франка. У них містяться окремі праці авторства Михайла Зубрицького які він відправляв Великому Каменяреві, а також характеристика від І. Франка. Зокрема, він відзначав праці етнографа «Образ «Царство і пекло», «Причинки до біографії Снігурського» та «Причинки до історії рускої літератури XVIII віку» [251, с. 429, 437], опубліковану легенду, записану у с. Мшанець Старосамбірського повіту про млини та мельників [252, с. 364–365], а також окремі розповіді [255, с. 11–16] та виступи на віче [247, с. 85–94]. Окрім цього, І. Франко подав передмову до публікацій «Віршова фацеція про дурного Кузьмину» [245, с. 211–212] та до збірника «Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку» [254, с. 375]. Цінною є опублікована колядка із с. Мшанець «А що было з нащадку свята» [246, с. 425–426; 249, с. 216–217]. Також у 50-томнику подано характеристику діяльності М. Зубрицького [246, с. 10, 209; 253, с. 267] та листування [250, с. 216–218, 248–249, 264–265, 276, 304–305].

При написанні дисертації залучені також роботи М. Грушевського та В. Охримовича. Зокрема, робота першого «Історія української літератури» [243] допомагає при класифікації та аналізі голосінь, записаних М. Зубрицьким. Робота другого «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних» [237] допомагає у розумінні та поділу прізвищ та імен записаних народознавцем.

Окремо слід виділити «Хроніки НТШ» [221–230], у яких містяться відповідні матеріали пов'язані із діяльністю М. Зубрицького у роботі Товариства, участі в загальних та секційних зборах, а також публікаційна діяльність на сторінках часописів Товариства.

Третю групу джерел становить преса, тобто праці М. Зубрицького, опубліковані на сторінках періодичної преси. У своїх численних розвідках народознавець висвітлював події із соціально-економічного життя місцевого

бойківського населення, їх політичне, культурно-просвітницьке життя, а також власні заходи та дії у душпастирській, культурно-просвітницькій, антиалкогольній та політичній сферах, а також дослідження проблем шкільництва та еміграції.

Будучи священником за покликанням та призначенням, Михайло Зубрицький активно працював як душпастир, принагідно аналізуючи діяльність інших священників у краю, про що писав у своїх публікаціях [125; 137; 150; 165; 178; 184; 188; 197], звертав увагу на такі негативні явища серед священників, як москвофільство [173; 174] та перехід із грецького на латинський обряд [183].

Проводячи просвітницьку діяльність, М. Зубрицький на сторінках галицьких газет активно висвітлював прагнення людей до відкриття читалень «Просвіти» та свою допомогу їм у цьому. У своїх публікаціях дослідник фіксував дати відкриття читалень «Просвіти» у Старосамбірському та Турківському повітах та крамниць при них [126; 130; 131; 138; 142; 152; 155; 159; 160; 179; 182; 201; 211], а також урочисті заходи, які там відбувалися.

Цінними опублікованими матеріалами авторства М. Зубрицького є роботи у яких висвітлено його діяльність у галузі шкільництва. Зокрема, у численних публіцистичних розвідках народознавець порушував питання функціонування шкіл, їх забезпечення та фінансування шкіл, а також подавав власні бачення реформування шкільної програми [139; 145; 153; 157; 164; 167; 185; 186; 190; 192; 193; 203; 209; 212].

Значні проблеми у повсякденному житті бойківського населення отець Михайло вбачав у алкоголізмі [124; 154; 194; 195]. Іншою проблемою стала масова еміграція до США та Бразилії. У розвідках він висвітлював причини еміграції, шлях до Америки та повсякденне життя [123; 140; 142; 175; 178; 189; 199; 204].

Надзвичайно важливими є напрацювання М. Зубрицького про політичну діяльність загалом та свою участь у політичному житті краю зокрема [132; 149].

Значний масив джерелознавчого характеру становлять праці М. Зубрицького, які містять науково-дослідницьку частину, зокрема студії з історії українських земель, зокрема Галичини та окремих країн – Ірландії, Угорщини, Чехії та Стародавньої Греції. Важливими працями історичного спрямування є наукові публікації історії с. Кіндратів Турківського повіту та с. Мшанець Старосамбірського повіту та інше.

Отже, в науковому дослідженні використано різноманітні за походженням і змістово-жанровими характеристиками джерела, які поділено на три групи. Виявлені неопубліковані документи та матеріали в архівних та музейних установах України, Польщі та Австрії засвідчують про широку базу досліджуваної проблеми. У матеріалах зафіксована інформація етнографічного, фольклористичного та музейницького змісту, що відображає значні наукові досягнення М. Зубрицького. Другу групу джерел становлять матеріали авторства народознавця. У значній кількості його наукових та публіцистичних праць висвітлено основні елементи з різних сфер життя місцевого населення. Третя група джерел представлена періодикою на межі ХІХ–ХХ ст. В опублікованих статтях М. Зубрицький висвітлював окремі елементи із духовного і матеріального життя бойків, які значно доповнюють основні джерела до вказаної проблеми.

1.3. Історіографія проблеми

Дослідження будь-якої проблематики неможливе без залучення значної кількості різної, тематичної та спеціалізованої історіографії. Не є винятком постать М. Зубрицького, адже його праці та ідеї до сьогоднішнього дня не мають аналогів та залишаються одним із основних джерел для дослідження життя та побуту сільського населення на межі ХІХ–ХХ ст. Унікальність цього явища викликає значний інтерес у дослідників упродовж ХХ – початку ХХІ ст., які намагаються визначити рідкісний феномен народознавця.

Комплексний аналіз історіографії, присвяченої постаті М. Зубрицького, дозволяє у хронологічно-проблемному зрізі виділити п'ять груп: 1) публікації

міжвоєнного періоду; 2) роботи українських радянських дослідників; 3) напрацювання діячів української діаспори; 4) науковий доробок сучасних вітчизняних істориків, етнологів та фольклористів; 5) праці зарубіжних дослідників.

Значний інтерес до особистості М. Зубрицького був ще за його життя, однак поява перших праць, присвячених його життєвому шляху та науковій роботі, з'явилися тільки після його смерті.

Одну з ранніх та прижиттєвих праць із інформацією про М. Зубрицького подав відомий фольклорист та етнограф В. Гнатюк. На сторінках «Хроніки НТШ» містилась інформація про біографічні відомості народознавця, а також додаток-список його найголовніших наукових праць [328, с. 27–28].

Після смерті М. Зубрицького (8 квітня 1919 р.) з'явилися некрологи присвячені його пам'яті. Одним із перших був некролог Д. Греголинського у газеті «Український Голос» [328, с. 29]. Автор так охарактеризував отця Михайла «чистий як сльоза, твердий як криця, глибоке знання, працьовитість пчоли» [328, с. 29]. На нашу думку, цей опис є найбільш правдивим щодо постаті М. Зубрицького. Д. Греголинський називав етнографа «божищем серед парохіянів» [328, с. 29]. У некролозі були подані назви основних наукових праць авторства дослідника.

У часописі Української Галицької Армії «Стрілець» за 1 листопада 1919 р. вийшли друком «Посмертні згадки» [328, с. 30]. Автором подані основні біографічні відомості про М. Зубрицького, приділено увагу його науковій та душпастирській діяльності. Автор відзначив значущість роботи народознавця і вказував, що воно «може служити для нашого духовенства й учительства зразком і прикладом, як працювати на селі для розвитку української науки» [328, с. 30].

Наукову роботу в Науковому Товаристві імені Шевченка М. Зубрицького одним із перших проаналізував інший дійсний член НТШ Олександр Лотоцький [328, с. 31]. Він охарактеризував дослідника як одного з тих, хто «присвячують усе своє знанє, усі свої сили й діяльність для добра

народа, працюють для нього безкорисно і підносять його своєю працею на висщий щабель культури» [328, с. 31]. О. Лотоцький подав основні біографічні відомості про народознавця, а також акцентував на важливості праць М. Зубрицького історичного, етнографічного, економічного, суспільно-політичного характеру [328, с. 18], додавши праці, надруковані на сторінках ЗНТШ, Матеріали до українсько-руської етнології, Наукового збірника, Життя і Слово і Діло [328, с. 32–33].

Наукову та громадську роботу М. Зубрицького високо цінував М. Грушевський та І. Крип'якевич. В опублікованому некролозі [328]. М. Грушевський відзначив надзвичайну цінність матеріалів з «історії метріяльної культури, фольклору і соціальної історії» [328, с. 34], І. Крип'якевич натомість наголошував на тому, що народознавець «розумів науку», а також мав «погляди прогресивні» [328, с. 35].

Таким чином, перші праці присвячені отцю Михайлу, були опубліковані після його смерті. Це були некрологи у газетах та часописах, які здебільшого містили біографічні відомості та перелік основних наукових праць народознавця.

Другу групу історіографічних напрацювань представляють собою напрацювання українських дослідників у радянський час. Однак варто відзначити, що постать М. Зубрицького об'єктом досліджень істориків та етнологів у вказаний період. Насамперед це пов'язано із тим, що народознавець був священнослужителем а особливо УГКЦ. Проте окремі праці таки були опубліковані.

Однією з перших робіт, у якій зроблений аналіз етнографічної діяльності М. Зубрицького, стала колективна монографія «Етнографічне дослідження Бойківщини» за редакцією Романа Кирчіва [336]. Авторами роботи визначено проблематику етнографічних досліджень М. Зубрицького, а також названо його основні наукові роботи та розвідки, присвячені побуту та культурі бойків.

Важливим дослідженням цього періоду є напрацювання Г. Дем'яна та Л. Канцедал «Михайло Зубрицький і його словенський щоденник» [307]. У

щоденнику занотовані відомості про найважчий період життя М. Зубрицького, а саме перебування у фактичному засланні, замість перебування в таборі для інтернованих у Талергофі. Автори проаналізували наукову та збиральницьку роботу дослідника, а також його напрацювання, пов'язані з історією та етнографією словенців, серед яких він проживав.

Відображенням неактуальності досліджень, присвячених священникам (особливо УГКЦ) за радянський час є розвідка Д. Мися «Забуте ім'я» [367], у якому автор висвітлив постать отця Михайла Зубрицького, його життєвий шлях та наукову роботу.

Отже, у радянський час дослідження постаті М. Зубрицького здійснювалося тільки у напрямі його наукової роботи стосовно життя і побуту бойків.

Окрему групу історіографічних матеріалів у яких досліджено життєвий шлях, наукова та громадсько-політична діяльність М. Зубрицького становлять напрацювання діячів української діаспори, а також публікації вітчизняних дослідників у діаспорній науковій літературі.

Одним із провідних науковців української діаспори в дослідженні постаті М. Зубрицького є професор Альбертського університету (Канада) Франк Сисин. Він є ініціатором та укладачем повного видання творів народознавця, а також редактором першого і третього томів «Зібраних творів і матеріалів». Канадський професор є автором наукових розвідок, у яких він проаналізував душпастирську діяльність дослідника [393], його громадсько-політичну діяльність та відносини греко-католицького духовенства із Габсбургами [397], а також діяльність у галузі етнографічного музейництва, зокрема співпрацю із Базельським етнографічним музеєм та його керівником Е. Гоффманн-Краєром [396].

Значний масив історіографічного матеріалу про життєвий шлях, наукову та громадсько-політичну діяльність М. Зубрицького було опубліковано в діаспорній науковій та публіцистичній періодиці, зокрема, у часописі «Літопис Бойківщини», який з 1969 по 2000 р. видавався у Філадельфії (США).

На сторінка цього видання було опубліковано наукові розвідки українського дослідника Г. Дем'яна, які висвітлювали невідомі раніше факти із життєвого шляху народознавця та звернено увагу на його наукову, зокрема етнографічну, діяльність [312], аналізували етнографічну та фольклористичну діяльність [309]. Окрім цього, на пошану народознавця на сторінках часопису були опубліковані матеріали П. Зборовського [323], у яких автор акцентував на значенні роботи М. Зубрицького у національному питанні. Варто також виділити розвідку невідомого автора про біографію дослідника [265], у якій автор охарактеризував основні життєві віхи дослідника та його наукову діяльність.

На сторінках «Літопису Бойківщини» опубліковані наукові статті вітчизняного дослідника В. Лисака про педагогічну та етнографічну діяльність М. Зубрицького, про його роль у підвищенні культурного життя селян Мшанця та науки в Галичині [362–363].

Отже, дослідження діаспорних дослідників представляють собою окремі публікації у часописах та наукових журналах, де описано основні життєві віхи М. Зубрицького, а також наукову і громадсько-політичну та просвітницьку роботу.

З проголошенням незалежності України в історичній науці розширилась тематика і проблематика досліджень. Це стосувалось також і дослідження постаті М. Зубрицького, його наукової, громадсько-політичної та душпастирської діяльності. На честь ювілеїв до дня народження священника проводились міжнародні конференції, видавались ювілейні збірники та інше.

Весь історіографічний матеріал сучасних українських дослідників пов'язаний із постаттю М. Зубрицького можна умовно поділити на дві підгрупи: 1) матеріали присвячені життєвому шляху та науковій роботі дослідника; 2) використання напрацювань народознавця в сучасних дослідженнях.

До першої групи напрацювань відносимо історіографічні праці українських істориків, етнологів та фольклористів, у яких висвітлено життєвий шлях дослідника, особливості його наукової діяльності.

Однією з перших узагальнювальних праць, присвячених постаті Михайла Зубрицького, є «Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького» Г. Дем'яна [306]. У ній автор розкрив невідомі до того біографічні відомості про народознавця, визначив тематику його досліджень, а також проаналізував основні праці дослідника. Власне Г. Дем'яна слід вважати одним із перших, хто здійснив науковий аналіз постаті М. Зубрицького, його наукової, громадсько-культурної та суспільно-політичної діяльності. Його авторству належить понад десяток наукових та публіцистичних розвідок про М. Зубрицького.

Огляд життєвого шляху, наукової роботи здійснив Р. Горак. Сама назва праці характеризує постать М. Зубрицького – «Феномен сільського священика» [289]. Він представив його «портрет», доповнивши окремими відомостями з метричних книг, різноманітних протоколів, інвентарних книг тощо.

Громадська діяльність М. Зубрицького, зокрема його роль у створенні читальні «Просвіти», проаналізована в розвідці Т. Романюка [372]. Автор висвітлив діяльність читальні «Просвіти» у Мшанці, організаційну та культурну роботу яка там проводилась. Зокрема, за головування душпастиря було сформовано бібліотеку, у якій поступово збільшувалась кількість читачів та розпочато нову будову для читальні.

Окремі видання та збірники присвячені ювілеям від дня народження М. Зубрицького. Так, у 1996 р. було проведено міжнародну історико-народознавчу конференцію «Минуле і сучасне Бойківщини» приурочену 140-річчю від дня народження народознавця [267]. На конференції обговорювали актуальні питання з історії бойківського краю, археології, мистецтвознавства, проблем архітектури [303], природи, духовної культури [361] та інше. До 145-ї річниці від дня народження дослідника у світ вийшла наукова розвідка В.

Бончука «Літописець Бойківщини» [268], у якій автор подав список основних праць дослідника, проаналізувавши проблематику і тематику його досліджень.

Ювілейний випуск газети «Слово Просвіти» за 2008 р. вийшов на честь 150-річчя від дня народження М. Зубрицького. На сторінках ювілейного випуску опубліковані роботи вітчизняних дослідників, а саме С. Гвоздевич, Г. Горинь, Р. Кирчіва, Я. Тараса, М. Яджин та ін. У них автори проаналізували, зокрема спогади І. Франка про мшанецького священника [335], пошану від населення [387], дослідження сім'ї та сімейної обрядовості [286], цінність його наукової роботи [291] та історії церкви с. Мшанець [383].

Спеціальний випуск наукового часопису «Народознавчі зошити» № 3-4 за 2008 р. присвячений науковій та громадській роботі М.Зубрицького. Зокрема, у збірнику опубліковані дослідження С. Гвоздевич, Г. Горинь, Г. Дем'яна, П. Зборовського, Р. Кирчіва, В. Лисака, Г. Сокіл та Я. Тараса. Так, С. Гвоздевич проаналізувала напрацювання отця Михайла стосовно досліджень сім'ї та сімейної обрядовості бойків [287], серед яких він найбільше уваги звертав на хрещення, вибір імені новонародженим, догляд за дитиною, а також на сімейний уклад бойків. Г. Дем'ян здійснив аналіз праць М. Зубрицького національно-державницького спрямування, а також додав рукопис хроніки перших днів ЗУНР у Ліську, Перемишлі, Устриках упродовж 6 листопада – 21 грудня 1918 р. [309]. Збір М. Зубрицьким фольклорного матеріалу проаналізований у праці Г. Сокіл [379], яка першою ввела в науковий обіг рукописи народознавця з фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. Дослідник В. Лисак резюмував значення «Народного календаря» М. Зубрицького у шкільному процесі, як одного із елементів підвищення духовної культури молодого покоління [360]. Цінність наукової роботи дослідника відзначила Г. Горинь [296]. За її твердженням народознавець увів у свої наукові праці комплексність, всебічність та системність, завдяки чому етнографічна наука піднялась на новий рівень.

Взаємозв'язки М. Зубрицького із І. Франком та В. Гнатюком проаналізовані Р. Кирчівим [333], які, на його думку, були обопільними, оскільки І. Франко та В. Гнатюк впливали на формування його як науковця, натомість він допомагав із збиранням цінних етнографічних матеріалів. Місце Турківщини у житті і науковій роботі дослідника висвітлив П. Зборовський [326], а Я. Тарас – роль отця Михайла в історії храму села Мшанець [382].

Вітчизняними дослідниками було проаналізовано джерела до біографії та діяльності М. Зубрицького. Так, автобіографію народознавця вивчали О. Дрогобицька [315] та В. Сокіл [328, с. 49], записну книжку дослідника проаналізував В. Сокіл [328, с. 153]. Важливим джерелом до вивчення персони отця Михайла є епістолярна спадщина опублікована у працях В. Старкова [238] (листи до М. Грушевського), Г. Дем'яна [119] (листи В. Гнатюка до М. Зубрицького) та Р. Гораком [118] (листи до І. Франка).

Окрему сторінку наукової діяльності Михайла Зубрицького представляють напрацювання вітчизняних дослідників. Серед них вагоме місце займає науковий доробок відомого львівського етнолога М. Глушка. Вчений системно опрацював значний пласт археографічних матеріалів. Результатом цього стало те, що професор М. Глушко комплексно проаналізував діяльність М. Зубрицького при НТШ, а також окреслив його музейно-експозиційну діяльність [289; 290] та участь у Бойківській етнографічній експедиції 1904 р. [291]. Водночас М. Глушко на основі архівних матеріалів простежив зв'язки та співпрацю М. Зубрицького з НТШ, встановив дати та обставини вступу його до цієї організації [292, с. 276–305].

Водночас прикарпатська дослідниця О. Баран (Дрогобицька) визначила тематику досліджень народознавця [263; 317; 318]. Київський дослідник Р. Конта, вивчаючи етнологічну діяльність окремих етнографів-членів НТШ, видання НТШ (типи, зміст матеріалів), методи етнологічних досліджень НТШ, причини конфліктів у НТШ та їх наслідки для функціонування цієї організації [343–348], розглянув «Хроніки НТШ» як важливе джерело вивчення наукової спадщини членів НТШ, зокрема М. Зубрицького [348]. Р. Конта твердить, що

у некролозі М. Зубрицького «окремо був виділений етнографічний аспект наукових пошуків вченого, зокрема було перераховано його матеріали вміщені в «Записках НТШ», «Матеріалах до української етнології» та інших виданнях, де містилися його праці етнологічного характеру» [348, с. 279].

Збір музейних матеріалів та експонатів для Віденського музею висвітлила у своєму дослідженні Я. Ткачук [384], порівняння матеріалів, зібраних народознавцем про народну архітектуру, здійснила Т. Гощіцька [302], яка дійшла висновку про достатню збереженість традицій у цій галузі упродовж століття.

Наукова робота М. Зубрицького проаналізована в «Історії української етнографії» [340] авторства відомого етнографа, фольклориста та композитора Ф. Колесси, яка була написана у 1945 р., а вийшла друком у 2005 р. Автор подав перелік основних праць з етнографії та фольклористики та підсумував: «Скільки корисної праці може виконати енергійна людина, хочби й закинута в глухий гірський закуток, але перейнята замилюванням до етнографічних дослідів» [340, с. 38].

Результатом багаторічної роботи Програми дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика стало підготовлене до друку видання тритомної збірки матеріалів М. Зубрицького [327–329]. До першого тому, за редакцією Ф. Сисина увійшли праці, опубліковані в наукових журналах та збірниках. У другий том, редактором якого став В. Сокіл, увійшли біографічні матеріали (автобіографія, щоденник), 74 листи та 35 особистих документів, наукові розвідки присвячені постаті дослідника, а також бібліографічний перелік праць який налічує 345 позицій. Третій том за редакцією Ф. Сисина містить публіцистичні та наукові статті, а також архівні фольклорні матеріали.

Додатково слід звернути увагу на публіцистичні статті та повідомлення, у яких автори В. Бабич [262], С. Вовканич [281], Г. Дем'ян та А. Данилюк [312–313], П. Зборовський [316], Д. Мись [368], Й. Созанський [377] подають

біографічні відомості із життя отця Михайла Зубрицького про його наукову роботу, а також окремі відомості про шанування його пам'яті за ним.

Отже, в сучасній вітчизняній історичній науці постать Михайла Зубрицького є висвітленою на високому рівні, проаналізовано його життєпис, наукову та громадсько-політичну діяльність. Варто зазначити, що праці народознавця активно використовують для карпатознавчих студій.

До другої підгрупи сучасної української історіографії слід віднести дослідження вчених, у яких вони використовують наукові напрацювання М. Зубрицького у своїх наукових роботах як один із важливих джерел при дослідженні духовної культури населення Бойківщини та населення українських Карпат. Особливу увагу звертають на дослідження календарної та родинної обрядовості. Прикарпатські дослідники С. Боян-Гладка [401; 271–277] та О. Коломийчук [406; 341–342] при дослідженні весняно-літньої та осінньо-зимової обрядовості бойків наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст. використали у своїх наукових розвідках та дисертаціях праці панотця зокрема, для висвітлення синкретизму в календарній обрядовості [273], метеорологічних знань [275], церковного посту [277; 342], локальних особливостей Зелених свят [274], аграрних мотивів у весняно-літній календарній обрядовості [271]. Окрім цього, при дослідженні календарної обрядовості бойків використали напрацювання народознавця О. Галько [284] та Л. Главацька [288].

У дисертаційному дослідженні «Шлюб і сім'я у бойків Карпат наприкінці ХІХ ст. до 1939 р.» [409] та науковій статті «Сімейний уклад бойків (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття)» [291], етнологиня О. Галько використала напрацювання дослідника стосовно названої тематики. Роботи родинної тематики М. Зубрицького у дисертаційному дослідженні «Похоронні звичаї та обряди українців Карпат (ХІХ–ХХ ст)» [404] використав Р. Гузій, а також С. Боян при висвітленні очисного обряду при народженні дитини [276] та В. Мельникович при дослідженні родинного побуту на Бойківщині [366].

У монографічному дослідженні «Народна демонологія Бойківщини» [282] та наукових розвідках [357–358] львівська дослідниця Н. Войтович залучила роботи М. Зубрицького про вірування бойків у надприродних персонажів, «знаючих» людей та людей із езотеричними можливостями.

Львівська дослідниця Т. Гоціцька використала напрацювання Михайла Зубрицького для дисертаційного дослідження «Традиційне житлово-господарське будівництво на бойківсько-підгірянському пограниччі в середині XIX – першій половині XX ст.» [408], а також у різнопланових публікаціях [301–305]. Знаним в Україні дослідником традиційної народної архітектури є львівський учений Р. Радович, який на основі наукових праць М. Зубрицького, випустив серію публікацій із народного будівництва на Старосамбірщині [370; 366] та монографічне видання «Народна архітектура Старосамбірщини XIX – першої половини XX ст. (житлово-господарський комплекс)» [371]. При характеристиці народного будівництва в українських Карпатах були використані дослідження М. Зубрицького як джерела роботи народознавцями М. Матійчук [364], Р. Сілецьким [376] та А. Данилюком [305]. Традиційний одяг на Бойківщині охарактеризувала Н. Кляшторна [337], використовуючи роботи М. Зубрицького як одне із доступних опублікованих джерел. Академіку С. Павлюку напрацювання М. Зубрицького слугували для підготовки монографії «Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX – початку XX ст.» [363].

Вітчизняні дослідники використовували праці та рукописи М. Зубрицького про побут сільської інтелігенції та культурно-політичні ідеї народознавця. Дослідниця О. Дрогобицька у різноманітних публікаціях та монографії «Традиція і модерн. Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр XX ст.)» [316] висвітлила повсякденне життя сільської інтелігенції, до яких належав священник [316, с. 171–176]. Львівський учений А. Заярнюк у монографії «Ідіоми емансипації: Визвольні проєкти і галицьке село у середині XIX століття» [319] використав напрацювання отця Михайла стосовно його бачення у вирішенні соціальних,

економічних та політичних проблем в українському селі наприкінці XIX ст. [315, с. 103, 140, 181, 187–188, 237].

Допоміжне місце серед вітчизняної історіографії посідають напрацювання етнологів та істориків, які мають дотичне відношення до нашого дослідження. Зокрема, це роботи С. Борчука [269–270], В. Великочого [278], В. Галика [283], А. Карпенка [401], С. Качараби [332], П. Костючка [349–355], В. Мельника [365], О. Сапеляк [75], Г. Сокіл [378], Р. Чорного [387], О. Ковалькова [339], А. Темченка [386] та О. Ятищук [390].

Окремо слід акцентувати на використанні довідкових та енциклопедичних матеріалів у дисертаційній роботі. Зокрема, були використані матеріали із «Енциклопедії історії України» [406], «Словник української мови» в 11 т. [401], «Словник української мови» у 20-ти т. [400], «Етнографічний словник» за редакцією К. Матейко [398].

Важливою групою історіографічних досліджень є напрацювання зарубіжних дослідників, істориків та етнологів. Ці праці базуються на наявному джерельному матеріалі та написані за західноєвропейською методикою досліджень.

Праці іноземних науковців в основному стосуються діяльності Михайла Зубрицького як збирача колекцій для етнографічного музею м. Відень. У музеї спеціально видані збірники, присвячені галицькій колекції матеріалів з Бойківщини та Гуцульщини, зібраної на межі XIX–XX ст. «Ethnographie ohne Grenzen. Galizien in den Sammlungen des Österreichischen Museums für Volkskunde» та «Galizien. Ethnographische Erkundung bei den Bojken und Huzulen in den Karpaten». У них австрійські дослідники М. Байтль [390], К. Байтль [388-389], Ф. Шневайс [382] В. Пльоскінгер [391] та інші виокремлюють роль народознавця у зборі тематичних предметів та експонатів для музею, що були використані у створенні виставки «Галичина. Етнографія бойків і гуцулів у Карпатах» відкритої у замку м. Кітзее (Австрія) у 1998 р. Дослідниця В. Пльоскінгер склала загальний каталог моделей та предметів з

Галичини, серед яких двадцять дев'ять експонатів із с. Мшанець Старосамбірського повіту [391, с. 81–116].

Отже, наукова, душпастирська та громадсько-політична діяльність М. Зубрицького широко досліджена та проаналізована вітчизняними та зарубіжними істориками. Зацікавленість унікальною постаттю народознавця відбувалась ще за його життя, однак перші узагальнювальні праці, присвячені йому, були опубліковані тільки після його смерті. Якісно новий етап дослідження постаті дослідника припав на сучасний етап, внаслідок чого розширилась тематика публікацій про М. Зубрицького. Основна увага була зосереджена на аналізі його наукової роботи, зокрема етнографічної, фольклористичної та музейної діяльності.

Аналіз різноманітних джерел дозволив окреслити особливості наукових напрямів етнографічного дослідження Михайла Зубрицького, показати їх специфіку та унікальність. Частина матеріалів, зокрема фольклористичні матеріали та епістолярна спадщина народознавця, вперше вводиться в науковий обіг. Раніше опубліковані матеріали у дисертаційному дослідженні подано з новим інтерпретуванням.

Хоча тема дисертаційного дослідження мала часткове висвітлення у науковій літературі із міжвоєнного часу до наших днів, однак опубліковані наукові статті, розвідки та монографії не розкривають зміст досліджуваної теми повністю, а тільки в окремих аспектах та напрямках. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. були зроблені перші спроби наукового дослідження постаті Михайла Зубрицького та його етнографічної діяльності в контексті регіональних народознавчих студій НТШ.

РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ О. МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО

2.1. Становлення особистості пастиря

Для вивчення феномена Михайла Зубрицького, його науково-дослідної, душпастирської та громадсько-політичної діяльності важливим є аналіз особливостей формування світогляду, особистості, характеру та цінностей, які заклались у свідомості народознавця. Період формування особистості отця Михайла припадає на встановлений нами період 1856–1880-ті рр. (Додаток А).

Михайло Зубрицький народився 22 жовтня 1856 р. у с. Кіндратів Турківського повіту [258, с. 53; 320, с. 323]. У родині Зубрицьких (батько – Іван, мати Анастасія Нанівська) він був «мізинником», тобто найменшою – десятою дитиною [258, с. 53; 289, с. 429-430], однак до дорослого віку дожило тільки двоє, інші померли у молодому та дитячому віці [258, с. 53]. У «Автобіографії» народознавець занотував момент, коли його народження викликало непорозуміння у родині, зокрема із дружиною старшого брата. Він відзначав, що був «не милим гостем для братової і єї рідні»** [258, с. 55]. Таке невдоволення було пов'язане із успадкуванням землі, оскільки дружина брата вважала, що все обійстя мало перейти тільки їм [319, с. 20].

Дослідник подав детальну характеристику батька, відповідно до його записів він був «статочний і розважний» [258, с. 56], високим ростом, працьовий і запобігливий [258, с. 54] ніколи не був без роботи – «робота горіла в єго руках» [258, с. 54]. Вочевидь, така працьовитість батька передалась в подальшому і досліднику. Саме батько прагнув, щоб його син вчився і здобував освіту.

Варто наголосити, що свої дитячі роки Михайло Зубрицький провів в українському середовищі бойків, де переважна кількість населення було українцями (русинами) греко-католицького віросповідання, власне це і стало

* при цитуванні записів о. Михайла Зубрицького збережено оформляцію і пунктуацію оригіналів.

основою його формування як людини та сприяло розумінню життя місцевого люду.

Дослідник Ф. Сисин зазначає, що М. Зубрицький виріс у той час, коли соціальна атмосфера краю була нестабільною. Незважаючи на скасування панщини у 1848 р., було багато конфліктів у селі, особливо щодо користування лісами і пасовиськами, які селяни програли остаточно [390, с. 250].

В «Автобіографії» М. Зубрицький вказував, що саме батько «задумав конче привчити мене письма» [258, с. 57], насамперед це було пов'язано із невмінням батька навіть підписатися [295, с. 430; 258, с. 57], йому було соромно за це, оскільки «він ганьбив ся» [258, с. 57]. Першим вчителем Михайла став бездомний сирота, однак бажаного результату в навчанні не було, «з домашнім учителем не повезло» [257, с. 546], оскільки сам наставник «недовиджував, і сам не багато знав» [258, с. 58]. Згодом батько відвів Михайла у Турку до школи, адже місцевої школи не було, однак також безуспішно: «я якось не міг взяти ся до науки» [258, с. 58], оскільки вчитель «мені не подобав ся» [257, с. 546], та «не дбав про мене» [258, с. 58]. Після двох безуспішних спроб його відіслали до о. Я. Нероновича в Розборі Округлому, де була сільська школа [295, с. 430; 257, с. 546]. Згідно з записами панотця «в зимі була наука дворазова, в літі одноразова» [258, с. 60]. На відміну від попередніх занять, тут «наука пішла мені легко, я скоро научив ся читати і писати» [258, с. 60]. Саме у цей період майбутній етнограф прочитав свої перші книги: катехизм Митрополита Івана Левицького, Біблію, а також ілюстровану Біблію, видану у м. Буда [258, с. 60]. Коли малий Михайло закінчив 2 класи у 1868 р., батько його забрав і восени 1868 р. відправив на навчання у Дрогобич, до нормальної школи св. Василян, а згодом до гімназії [257, с. 547].

Саме період навчання у Дрогобичі був вирішальним у формуванні особистості Михайла Зубрицького, адже тут він мав можливість ознайомитись із різноманітною літературою. Значний вплив не тільки на панотця, але й на інших учнів гімназії мав Іван Франко.

Період навчання у школі св. Василян Михайла Зубрицького припав на 1868–1870 рр., яку він «скінчив з добрим поступом» [258, с. 61] (додаток Б. 1), після чого успішно вступив у Дрогобицьку гімназію, до якої ходив поки «єї не скінчив» [258, с. 63] у 1878–1879 рр. Батько фінансово підтримував сина, однак він і сам заробляв собі на проживання, зокрема «учив других» [258, с. 63; 257, с. 548; 390, с. 251], тобто займався репетиторством, а також ходив на роботу до Борислава на копальні [258, с. 65; 295, с. 548]. За час навчання Михайло був активним читачем книжок із гімназійної бібліотеки, а також купував окремі видання, через що «пів місяця бідував» [258, с. 68].

Під час навчання у 6 класі Дрогобицької гімназії М. Зубрицького призвали для проходження військової служби [328, с. 340–341]. Відповідно до законів Австрійської імперії, якщо виповнилося двадцять років, хлопець повинен відбути військову службу [295, с. 432]. Маючи проблеми зі здоров'ям, зокрема через поганий зір та проблеми із серцем, він став «тимчасом не придатний», однак капітан Ерліх взяв відповідальність на себе, щоб взяти його до війська. Про період перебування у війську Михайло записав таке: «мабуть не було нічого в життю для мене більше ненавистного, як та проклята муштра. Ходи, скачи, бігай, лігай, а не знаєш по що і на що?» [258, с. 71]. Перебуваючи певний час у Львові, Михайло Зубрицький зустрічався з Іваном Франком який познайомив його з своїми товаришами та «академиками» І. Белеєм (редактором газети «Діло», де в майбутньому найчастіше публікувався народознавець), А. Дольницьким (відомим громадським і культурним діячем), Л. Заклинським (освітнім, політичним та громадським діячем) та В. Левицьким (літературознавцем, культурно-громадським діячем).

14 лютого 1877 р. помер брат Якуб, а згодом і мати – 1 квітня 1877 р. [295, с. 432]. Щоб звільнити Михайла від служби, батько подав рекламацию. У грудні 1877 р. він був звільнений від військової служби і підписав документи, що «лишу ся на ґрунті» [258, с. 72], тобто мав працювати на землі. Однак восени 1878 р. Михайло склав іспити і почав ходити у 8 клас. У цей період М.

Зубрицький сам навчався і вчив інших, найнявшись репетитором до дітей І.Ільницького [295, с. 432].

В автобіографії М. Зубрицький занотував, що радо вчився і найбільше розумів історію, однак і решту предметів досить уміло вчив: «Добре знав я руську, польську, а по часті і німецьку мову; в латині і греці держав ся середно; в природних науках яко тако, а слабою стороною у мене була математика, тай рисунки в низших клясах» [258, с. 73]. Основи розуміння та сприйняття історії заклав учитель Роберт Кішта, який, за визначенням дослідника, «заохотив мене до науки історії і показав мені своїм викладом її стійність» [258, с. 74]. Відповідно до слів львівського дослідника Романа Горака саме Р. Кішка мав великий вплив на формування особистості Михайла Зубрицького [295, с. 431]. У липні 1879 р. М. Зубрицький закінчив Дрогобицьку гімназію та отримав матуральне свідоцтво (*атестат зрілості – Т.М.*) [328, с. 339]. Перед ним постав вибір, де далі вчитися.

М. Зубрицький мріяв вивчати історію, а також мови: руську (українську) і німецьку у Львівському університеті на філософському факультеті. Однак за наполяганням батька та за порадами колишніх однокласників по гімназії, Михайло поступив до Перемиської духовної семінарії [258, с. 75], паралельно навчаючись також у Львівському університеті [328, с. 343], де відвідував лекції Ізидора Шараневича та Омеляна Огоновського [258, с. 81].

Навчаючись у Перемиській семінарії М. Зубрицький здобував нові знання у найулюбленішому місці – бібліотеці, де, за твердженням самого народознавця, «було багато цінних книг богословських, а також дотикаючих руської історії і словесности» [258, с. 80]. Дослідник Р. Горак відзначив, що «юнак жадібно кидався до книжок, записуючись на різні дисципліни та семінари, які не передбачені програмою теологічного навчання» [295, с. 433]. Дослідник Ф. Сисин твердив, що саме в семінарії М. Зубрицький сформувався як науковець, українофіл і народознавець [327, с. 25; 390, с. 251]. Випускне свідоцтво М. Зубрицького про закінчення богословського навчального закладу в Перемишлі датоване 17 липня 1883 р. [328, с. 346–348] (Додаток Б. 2).

На думку Г. Горинь на час навчання Михайла Зубрицького у Перемиській семінарії та Львівському університеті припадав період, коли в прогресивної молоді почало визрівати розуміння потреби не стільки у нагромадженні емпіричних відомостей про народну культуру, як у цілеспрямованій систематичній праці в напрямі наукового осмислення зібраних матеріалів [296, с. 452], що мало позитивні наслідки у майбутній науковій роботі народознавця.

Після закінчення навчання розпочався новий етап у житті, який ознаменувався одруженням та відправленням на «сотрудництво» у с. Мшанець Старосамбірського повіту. Його одруження відбулося 27 вересня 1883 р., обраницею стала Ольга Борисевич, донька о. Івана Борисевича, пароха с. Кривчи над Сяном і місцевого декана [258, с. 87]. Незадовго після весілля, а саме 15 листопада, Михайло прийняв відповідну посвяту і отримав направлення на «сотрудництво» у с. Мшанець, де проживав від 17 листопада 1883 р. до 25 квітня 1914 р. [258, с. 87; 327, с. 25], а після смерті о. Назаревича у 1889 р. став парохом села [258, с. 87; 328, с. 349]. (Додаток В. 2).

За тридцятилітній період проживання у с. Мшанець Старосамбірського повіту у молодій парі народилися дві доньки: Зеновія (27.10.1884 р.н.) та Анастасія (10.06.1886 р.н.) і два сини: Володимир (27.01.1888 р.н.) і Петро (29 червня 1889 р.н.). Ще двоє дітей померли майже відразу після народження [327, с. 27; 295, с. 423].

Саме на період проживання отця Михайла Зубрицького у с. Мшанець Старосамбірського повіту припадає найактивніший етап його діяльності. Цей населений пункт став найбільш дослідженим серед усіх бойківських сіл, а можливо, й усієї Галичини. Матеріали, зібрані в с. Мшанець стали основою для публікацій значної кількості робіт народознавця з етнографії, фольклористики та побуту місцевого населення. Етнографічні матеріали із села поповнили колекції музеїв Львова, Відня та Базеля.

Отець Михайло Зубрицький проживав у с. Мшанець Старосамбірського повіту до 25 квітня 1914 р. [327, с. 25] після чого отримав направлення на

парорхію у Берегів Долішній [328, с. 361-363; 295, с. 441]. Однак довго там він не служив, адже із початком Першої світової війни, 7 вересня 1914 р. його було заарештовано. На думку Г. Дем'ян та Л. Канцедал, йому не змогли подарувати систематичних виступів на захист народних мас [328, с. 105, 108], а також користуючись початком війни і ставленням австрійського уряду до москвофілів, отця Михайла звинуватили у симпатіях до російської армії [295, с. 441]. Такі звинувачення дослідник Ф. Сисин називає абсурдними стосовно священника-українофіла [396, с. 252], адже у своїх виступах та публікаціях він негативно ставився до москвофільства як явища. Як і більшість діячів-галичан, його відправили в австрійський концентраційний табір у Талергофі, про це свідчать списки ув'язнених австро-угорськими окупаційними властями галицьких «москвофілів» [1, арк. 36]. У «Словенському щоденнику» священник занотував: «Мені вже судилося відбути тяжку дорогу на Голгофту» [259, с. 109] та «я став прихильником Москви завдяки вигадці моїх ворогів» [259, с. 111]. Окрім М. Зубрицького, у таборі Талергоф перебував його син Володимир – з 17 вересня до 12 листопада 1914 р. [328, с. 105]. М. Зубрицькому вдалося вибратися із табору завдяки підробленій довідці, у якій вказувалося, що він виїжджає як евакуйований і 14 вересня його відправляють до Крайни (тепер Словенія) [259, с. 116]. Перебуваючи у Словенії дослідник фіксував у звичній йому манері все, що з ним відбувалося, результатом чого є «Словенський щоденник», у якому, окрім щоденних подій, занотовані елементи матеріальної та духовної культури словенців, а також виписки з історії словенських земель. М. Зубрицький перебував у Крайні до весни 1916 р., де встиг налагодити тісні зв'язки із відомим словенським дослідником Л.Ленардом [259, с. 140-141; 327, с. 27], після чого повернувся до Берегів Долішніх, де продовжив свою душпасирську діяльність [327, с. 27].

М. Зубрицький був активним учасником подій у період встановлення Західноукраїнської Народної Республіки у листопаді 1918 р. За даними П. Зборовського, священник влаштував шпиталь у своєму будинку для українських вояків [324, с. 6]. Йому належить хроніка подій, присвячених

утворенню та першим крокам владних структур ЗУНР в Ліську, Перемишлі, Устриках та інших околицях. Хроніка охоплює період від 6 листопада до 21 грудня 1918 р. [310, с. 413–417; 337]. З Хроніки довідуємося, що польська влада заарештувала його 25 листопада 1918 р. [310, с. 414] і жорстоко з ним поводитись. Невдовзі після звільнення, 8 квітня 1919 р. через підірване здоров'я Михайло Зубрицький помер [327, с. 27].

Отже, період Першої світової війни та становлення ЗУНР був найважчим у житті отця Михайла Зубрицького. Йому довелося пережити табірне життя та висилку в Крайну (Словенія), де досліджував етнографію краю. Період листопад 1918 – квітень 1919 р. був дуже тяжким в житті дослідника, адже його було заарештовано польською владою, що прискорило його смерть.

У першому некролозі після смерті отця Михайла Зубрицького написаному Д. Греголинським, народознавця охарактеризовано як «одного із робітників-каменярів, одного з тих, хто перші ломали у нас скалу пересудів, заслоружлості, рутенства» [328, с. 29].

У «Хроніці НТШ» за 1920 р. у підрозділі Некрологи розміщено наступне: «З покійним зійшов до гробу один із тих представників нашого духовенства, що розуміли свої церковні і народні та громадянські обов'язки, уміли погодити їх зі собою і працювали в кождім із тих напрямів на повне задоволене і користь нашого суспільства» [328, с. 33].

Отже, формування особистості Михайла Зубрицького відбувалося у дитячі роки та під час навчання у Дрогобицькій гімназії, Перемиській духовній семінарії. За період навчання він читав різноманітну наукову літературу, тим самим збагачуватися додатковими знаннями. Великий вплив на нього мало знайомство з Іваном Франком та їх подальші відносини. Період проживання у с. Мшанець Сатросамбірського повіту ознаменувався його багатовекторною діяльністю та працьовитістю. Надзвичайно важким був період Першої світової війни та становлення ЗУНР. Два арешти, постійні переїзди, важкі умови погіршили здоров'я дослідника, що спричило його смерть.

2.2. Громадсько-політична та душпастирська діяльність

Михайло Зубрицький – найвідоміших громадських діячів у галицькому селі кінця XIX – початку XX ст. Його багатовекторна громадська робота базувалась на активній громадській позиції та авторитеті, які дозволяли здійснювати відповідні заходи для поліпшення суспільного життя селян.

Варто наголосити, що він був представником греко-католицького духовенства, яке у XIX – на початку XX ст. відіграло активну роль у громадсько-культурному, політичному та просвітницькому житті Галичини. У листі до невідомого священника М. Зубрицький вказував: «Всі ми робітники і слуги народної нашої справи, і всіх нас мучить одна гадка, лучша доля нашого народа» [34, арк. 1].

Громадсько-політична діяльність Михайла Зубрицького визначалась його прямими обов'язками при виконанні душпастирської діяльності у с. Мшанець Старосамбірського повіту, відкриттям читалень «Просвіти» і крамниць при них, антиалкогольними заходами та діями, боротьбою за національну школу, права школярів та зміни в навчальному процесі, висвітленням причин еміграції місцевого населення, а також участю у виборах до Крайової Ради, як кандидат. Робота у цих сферах припадала на визначений нами період: 1880-ті – 1910-ті рр.

Першочерговим завданням М. Зубрицького при вступі на посаду пароха у с. Мшанець Старосамбірського повіту було виконання своїх функціональних обов'язків, здійснення душпастирської діяльності. Він був для громади духовним наставником, вчителем та порадиником. Слід погодитися із тезою О. Каськіва, що священник у селі, був чи не самотньою особою, який мав фахову університетську освіту та був певною мірою економічно незалежним, а також національно свідомим [331, с. 232].

У розвідках із церковної тематики він оприлюднив власні думки про діяльність окремих священнослужителів та їх стосунки із селянами.

М. Зубрицький стверджує: «Я сьвященик і сповняю свої обов'язки з внутрішнього пересвідчення» [165, с. 640].

На нашу думку, найкращу характеристику діяльності Михайла Зубрицького дав публіцист Орест Лецишин у своїй праці «Від темряви до світла»: «Перш за все він був справжнім слугою Божим, який дбав про своїх парафіян як про своїх дітей, і був справжнім патріотом» [359, с. 22]. З цим важко не погодитися, оскільки його душпастирська, а також громадсько-просвітницька діяльність позитивно впливала на селянство. Дослідник Ф. Сисин відзначав, що метою Михайла Зубрицького в релігійних справах було викоринити старе і посадити нове, намагання підняти свій народ до того рівня, що він називав більш культурними землями [395, с. 94], та додавав, що головною метою було створення громади просвітлених, патріотично налаштованих, тверезих, процвітаючих та грамотних жителів села [395, с. 96]. Саме отець Михайло зауважував, що духовенство має прямий контакт із селянством, на відміну від світської влади, і тим самим має вирішальне значення для національної справи. Він стверджував, що «праця сьвященика коло осьвідомлення народних мас не повинна єму зашкодити і стягнути єму закид злої волі чи то роботи на шкоду церкви і народу» [165, с. 641].

В автобіографії М. Зубрицький вказував, що на час прибуття в с. Мшанець Старосамбірського повіту (1883 р.) у церкві співав лише один дяк, натомість усі мовчали [258, с. 89]. Завдяки успішним заходам панотця, зокрема введенням катехизації, відчитування в церкві молитов уголос мали значний вплив на людей, і «тепер в церкві вчасі відправи всі сьпівають, що вже є кроком на перед» [258, с. 89]. Позитивною зміною була зміна кількості хресних (кумів) під час хрестин. За ініціативи отця Михайла загальна кількість кумів зменшилася від п'ятнадцяти до чотирьох [258, с. 90]. Дослідник зазначав, що проти такої постанови люди противилися і приводили більше кумів, однак «і се перемогло ся» [258, с. 90], а було це зроблено для того, щоб зменшити споживання горівки. З такої ж причини у с. Мшанець сьвящеником було скасовано проведення «комашень» (*поминок – Т.М.*) [258, с. 91].

Отже, душпастирська діяльність Михайла Зубрицького мала позитивні наслідки, адже місцевий люд почав співати у церкві відповідних пісень, що до часу робив лиш дяк. Заради меншого вживання алкоголю він ініціював скорочення кількості хресних з п'ятнадцяти до чотирьох, а також заборонив проводити комахні.

Однак у душпастирській діяльності Михайла Зубрицького є т. зв. «темна пляма». Вона пов'язана із будівництвом нової церкви у с. Мшанець Старосамбірського повіту. Священник був ініціатором знесення старої церкви Різдва Пресвятої Богородиці 1762 р. та будівництва нової кам'яної церкви нового архітектурного типу [382, с. 490–491]. Дослідник Ф. Сисин зазначає, що отець Михайло занадто захопився нововведеннями і, не розуміючи архітектурного значення, взяв на себе відповідальність щодо демонтажу старої у церкви у 1912 р. [394, с. 95–96] та продав дерево старої церкви [372, с. 497]. Однак кошти, які були зібрані для будівництва нової церкви, через передвоєнну інфляцію, були знецінені [372, с. 497]. Через це парафіяни с. Мшанець залишилися без церкви на десять років та були змушені ходити до церкви на службу в сусідні села [395, с. 96; 372, с. 497].

У своїх публіцистичних статтях та розвідках М. Зубрицький оцінює як позитивно, так і негативно діяльність окремих священнослужителів, з якими був безпосередньо знайомий. Панотець наголошував, що священники мало працюють для спільної народної справи, адже «як би всі сьвященики на одно з'єдналися і разом працювали для добра свого народа, то руска справа дуже скоро пішла би на перед» [188, с. 289]. Водночас народознавець виражав своє невдоволення тим, що священників обирають дідичі, вказуючи, що «теперішне право цілком кепске, бо старає ся догодити дідичам, а селяне мусять мовчати. Се не дивниця, бо се право установляли і ухваляли дідичі» [188, с. 291].

Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького засвідчує, що позитивну оцінку своєї діяльності як священнослужителів отримали єпископ Іван Снегурський, отець Грицикевич, отець Яворський. Першого в народі називали

«безперечно найбільшимь єпископомь Перемьскои епархіи» [196, с. 445; 319, с. 69], завдяки активній роботі та боротьбі за «руську справу» [196, с. 446]. Отцю Грицикевичу дослідник дав таку характеристику: «се не злий сьвященик і радо хотів би помогти народній справі» [34, арк. 2]. Стосовно отця Яворського, згідно із записами отця Михайла, то він «чоловік рішучий і добрий Русин» [41, арк. 1] наголошуючи на його умілій та успішній культурно-політичній діяльності [36, арк 1; 42, 2 арк].

Стосовно негативного ставлення Михайла Зубрицького до окремих священнослужителів та їх діяльності варто виділити священника Михайла Прухницького з Турки [184, с. 669–670]. Народознавець відзначав, що за двадцять років душпастирської діяльності о. Прухницький «за сей час майже нічого не зробив для добра парохії і руского народу» [184, с. 669] оскільки окрім церковних справ, він не займався громадсько-політичною та просвітницькою діяльністю у парохії.

Отже, позитивно оцінював отець Михайло Зубрицький дії тих священнослужителів, які активно проводили душпастирську та просвітницьку роботу і ініціювали зміни на краще у житті громади. Негативно оцінював роботи тих священників які, окрім душпастирської роботи, не займалися ніякою громадсько-політичною та просвітницькою роботою.

Варто зазначити, що в численних статтях, виступах та доповідях Михайло Зубрицький захищав духовенство. Один із таких випадків відбувся після з'їзду радикалів у 1897 р. у Львові, на якому священники отримали негативні відгуки у свою сторону. Він наголошував, що «поступови люде не разь и не два нарькали на нетерпимость церкви и ей слугь; не одному не подобало ся, що зь церкви вькликали инакше думающихь, а то не разь и безсердечно пересльдували» [137, с. 471]. На цьому з'їзді «попів» було названо найбільшим нещастям селян, і саме із цією тезою, дослідник не погодився і навів на захист духовенства наступну тезу: «неодень селянинь роками не дасть и крейцаря на удержанє сьвященика» [137, с. 472] та «наши сьвященики – якь хто вмѣе и розумѣе, служать народной справѣ» [137, с. 473].

Водночас, окрім захисту священників, отець Михайло Зубрицький піддавав їх критиці та докоряв за неефективну роботу. Так, у одній із розвідок дослідник зазначав, що «руска, особливо світська інтелігенція не має найже найменшого впливу на низші верстви руского населеня» [125, с. 689] та духовенство «більше стикає ся з народом вже зі свого службового обовязку, а ті, що живуть на селі ще більше сходять ся зі своїми парохіянами» [125, с. 689]. Народознавець закликав: «Най всі духовні стають до бою, широ трудять ся для добра свого народа» [125, с. 692], а також відзначав, що «способный священник може статись осередкомъ житя целого села парохіи» [150, с. 323].

У своїх публікаціях Михайло Зубрицький називав причини, які, на його думку, впливали на втрату поваги до духовенства серед людей. Основною причиною він вважав саму діяльність священнослужителів [150, с. 323]. М. Зубрицький стверджував, що священник повинен свідомо працювати на користь громади і всього народу, сприяти піднесенню умов і рівня життя селянина, та наголошував, що «способый священник може статись осередкомъ житя цѣлого села парохіи» [150, с. 323]. Львівський дослідник А. Заярнюк відзначав, що від 1846 р. набули широкого поширення антиклерикальні агітації та настрої серед населення, які знайшли своє втілення у піснях, спрямованих проти священників [321, с. 49].

Негативним явищем у народному русі та церковних справах отець Михайло Зубрицький вважав москвофільство, яке сприймав як «велике нещастя для нашого народа, більше, як би кому виділо ся» [165, с. 642]. Народознавець засуджував дії священників прихильників москвофільства Р. Крушинського з Лінинки та Д. Марчака з Головецька, через їх намагання здійснювати записи в документах «по польски», натомість парох с. Галівці о. Іван Господарський єдиний, хто записував «по руски» [173, с. 695]. У публікації «Москвофіли на услугах польщини» М. Зубрицький звернув увагу громадськості, що священники-москвофіли стали «польськими патріотами» та забули цілком про свій «русский патріотизм» [173, с. 695]. Водночас він негативно оцінював діяльність отця прилата Войтовича, який був членом

окружної шкільної ради «не дбав про науку рускої мови» [174, с. 736], та наголошував, що через діяльність такої однієї людини «виходять молоді дяки чистими анальфабетами†» [174, с. 736]. Водночас народознавець позитивно оцінював діяльність єпископа Сильвестра Сембратовича, котрий «так не любий москвофілам», які здійснили «низьку мечь» до священнослужителя [174, с. 736]. Панотець був оптимістично налаштований на майбутнє та сподівався, що «руский народ осьвідомлений стрясе того лахмвіте з себе, а відтак піде без перешкоди по дорозі поступу» [165, с. 642].

Варто відзначити, що римо-католицьку церкву Михайло Зубрицький бачив bastіоном польського шовінізму [329, с. 52]. Він засуджував дії влади щодо заохочення людей переходити на латинський обряд. Один із таких переходів записав і опублікував отець Михайло. Селяни з Недільної Старосамбірського повіту, «щоби вже мати свого духовного отця зголосили перехід на латинське» [183, с. 774], оскільки «у них була відправа в церкві лиш що третю неділю, а до парохіяльної церкви далеко ходити» [183, с. 774].

Водночас перехід з римо-католицького обряду на греко-католицький всіляко не допускалося керівництвом староства. Один з таких випадків опублікував Михайло Зубрицький під назвою «Не рівна міра» [178, с. 564–665]. Зрештою отець Михайло вдало підсумував цей випадок: «зь руского обряду на латинській вольно переходити, бо законь неби позволяє, однакь той самь законь державный не позволяє переходити зь латинського на рускій обрядь» [178, с. 565].

Отже, душпастирська діяльність отця Михайла Зубрицького позначалась у двох напрямках: власне його душпастирська діяльність у громаді та публіцистична діяльність.

Одним із важливих напрямів просвітницької діяльності М. Зубрицького було сприяння відкриттю читалень «Просвіти» та висвітлення їх діяльності на сторінках тогочасної преси. Особлива роль у цьому процесі належала греко-

† Неграмотна людина

католицьким священикам, які здійснювали своє служіння по селах і містах Галичини і ставали першими зачинателями просвітницького руху, організували хати-читальні, парафіяльні школи, ставали будителями національної ідентичності своїх парафіян [331, с. 232].

Вітчизняний дослідник Г. Дем'ян зазначав, що отець Михайло Зубрицький глибоко розумів значення організованих форм діяльності селян для підвищення загальноосвітніх та економічних знань, оволодіння принаймні найпростішими методами спільного опору завойовникам тощо. Окрім того він використовував свій авторитет і знання для створення в бойківських селах читалень «Просвіти» [310, с. 404].

Аналіз публікацій Михайла Зубрицького свідчить, що він належно та оцінював діяльність таких читалень. Зокрема, він відзначав, що «не треба забувати про читальнѣ, де бы народъ могъ сходити ся и разомъ прочитувати книжки, забавити ся и порадити ся, якъ собѣ въ потребѣ помочи» [179, с. 119] а також наголошував на збільшенні кількості таким читалень: «бажати бы лише, щобы якъ найбільше отвирали наши люде читальнѣ «Просвѣты» [159, с. 172]. У листі до невідомого священника панотець переконував, що «если б я ввійшов до сойму, буду скликувати виборців і при случайности підмовляти людей, щоби отвирали читальні, «Просвіти» і при них крамниці» [34, арк. 3].

Центром просвітницької діяльності М. Зубрицького було невеличке село Мшанець Старосамбірського повіту, де він був місцевим парохом упродовж двадцяти п'яти років (1889–1914 рр.). Варто погодитися з думкою дослідника Ф. Сисина стосовно того, що національно-народницький світогляд панотця, сформований у семінарії, приніс незворотні зміни в життя його пастви [327, с. 25].

Відкриття читальні «Просвіти» у Мшанці відбулася 28 лютого 1892 р. [138, с. 130; 192, с. 301; 260, с. 45]. В автобіографії М. Зубрицький з гордістю занотував: «З початком 1892 р. отворили ми в Мшанци читальню «Просвѣти», а трохи пізнійше читальняну крамницю» [258, с. 91]. Однак ще до початку відкриття дослідник надіслав лист до Головного відділу Товариства

«Просвіти», датований 7.12.1891 р., у якому містилося прохання «прислати ласкаво на подану адресу нови статуты до заложеня «ЧитальнѢ Просвѣты» [219, с. 299]. Перші установчі збори читальні «Просвіти» у Мшанці відбулися 28 лютого 1892 р., на яких було затверджено керівництво читальні: голова о. Михайло Зубрицький, заступник Гриць Грицак, скарбний Петро Сисин, бібліотекар Василь Волощак, писар Михайло Паращак [138, с. 130]. Згідно з записами народознавця читальня знаходилася в «комірнім у тутешного газди Александра Демяновського. Він дав приміщенє безплатно» [219, с. 305]

Аналіз публікацій М. Зубрицького засвідчує зростання кількості членів читальні «Просвіти» в селі Мшанець Старосамбірського повіту. Зокрема, у перший рік «приступило до читальнѢ 35 членовъ» [211, с. 243], а в наступний рік ще «приступило 20 членовъ» [192, с. 301]. Окрім цього, у читальні збільшувалася кількість книжок з кожним роком, про що свідчать листи М. Зубрицького до Головного відділу Товариства «Просвіта», а також щорічні звіти. У 1894 р. в бібліотеці читальні «Просвіти» налічувалося 83 книжки [211, с. 243; 192, с. 301], у 1898 р. – 126 книжок [219, с. 304], у 1899 р. – 143 книжки [219, с. 306], у 1901 р. – 166 книжок [219, с. 308], у 1903 р. – 181 книжка [219, с. 309], у 1908 р. – 230 книжок [219, с. 311], у 1910 р. – 260 книг [219, с. 313]. Окрім того, за читальнею числилися навчальний глобус [219, с. 306].

У листі до канцелярії Головного відділу товариства «Просвіти» у вигляді звіту від 27.11.1901 р. Михайло Зубрицький так описав діяльність читальні: «члени читальнѢ сходили ся до читальнѢ вь недѣлѢ и свята, а також вечеромъ вь суботу и перед святами» [211, с. 243; 219, с. 305], у інші дні селяни не приходять до читальні, хіба до крамниці.

Варто зазначити, що окрім відкриття читальні «Просвіти» у с. Мшанець Старосамбірського повіту, М. Зубрицький сприяв відкриттю читалень у інших населених пунктах Старосамбірського та Турківського повітів. Як зазначали Г. Дем'ян та Т. Романюк саме за його безпосередньої участі були засновані та діяли осередки читалень «Просвіти» у сусідніх селах, а саме в Грозьові,

Михнівці, Лімні, Лип'ю, Лаврові та Головецькому [310, с. 404; 373, с. 478]. Дослідник висвітлював діяльність читалень у своїх публіцистичних розвідках.

Наступною читальнею після відкриття у с. Мшанець Старосамбірського повіту стала читальня у сусідньому селі Грозьове. Михайло Зубрицький занотував, що «дня 2 цвѣтня с.р. (1893 р. – Т.М.) отворено читальню «Просвѣты» въ Грозьовѣ» [155, с. 171]. За прикладом Мшанця, головою читальні «Просвіти» було обрано місцевого пароха о. Михайла Флюнта [155, с. 171]. Народознавець відзначав, що у перший день до читальні «вписало ся 46 членовъ» [155, с. 171].

Читальня «Просвіти» у с. Лип'я Старосамбірського повіту «отворено дня 29 цвѣтня с.р. (1902 р. – Т.М.) се є свѣтлий вѣвторок читальню «Просвѣти»» [142, с. 686]. Михайло Зубрицький вбачав у цьому відкритті велику заслугу місцевого пароха о. Михайла Попеля [142, с. 686–687] та сподівався, «що під так розважним і умілим проводом буде читальня «Просвѣти» в Липю що раз красше розвивати ся» [142, с. 687]. При відкритті до читальні «членів вписало ся 50» [142, с. 686].

Важливою подією у житті сільських читалень «Просвіти» став театральний виступ у монастирі Сестер Василянок у Лаврові Старосамбірського повіту учасників «тамтошнои читальнѣ» 15 липня 1894 р. [152, с. 241]. Як свідчить запис М. Зубрицького, було зіграно драму «Най живуть» у п'яти актах [152, с. 241]. Дослідник відзначав, що «се було перше таке представлення у місцевій читальні» [152, с. 242]. Саме завдяки таким заходам, вважав панотець народна справа «бо хоть по трохи, а все таки поволи йде до лѣпшого» [152, с. 242].

Негативним явищем у діяльності читалень «Просвіти» отець Михайло Зубрицький вважав зловживання з боку деяких керівників читалень. Один із таких прикладів він описав у своїй публіцистичній розвідці. У с. Головецькому Старосамбірського повіту, відповідно до записів народознавця, на початку 1898 р. відбулися загальні збори у місцевій читальні, де було обрано головою отця Димитрия Марчака. Загальна казна читальні

становила 25 зл., однак ті гроші забрав собі о. Марчак, і «від сего часу цілком завмерло житє в читальни» [130, с. 677]. На початку 1902 р. вийшов декрет, згідно з яким читальню «Просвіти» закривали у Головецькому. Панотець догадувався, що «сей декрет був замовлений в старостві з Головецька», оскільки «комусь ся читальня була дуже не на руку» [130, с. 678]. Народознавець називав таких людей «нікчемні падлюки», адже «задля себелюбства дуже боять ся просвіти народа» [130, с. 678]. Дослідник відзначав, що окремі селяни та поважні люди «дуже не раді розв'язаню читальні і старали ся її назад привернути до життя» [130, с. 678], однак їм це не вдалося.

Окрім сіл Старосамбірського повіту, Михайло Зубрицький допомагав створювати читальні «Просвіти» і в сусідньому Турківському повіті, зокрема у сс. Михнівці та Лімна. У першому селі «дня 11 цвѣтня с. р. (1893) водкрыто въ Михновци, читальню «Просвѣты»» [159, с. 172]. За прикладом інших населених пунктів головою читальні став місцевий парох о. Ілля Присташ [159, с. 172]. До виділу читальні «вписало ся того дня 26 членовъ» [159, с. 172]. Дослідник відзначав, що з перших днів роботи читальня «Просвіти» передплатила значну кількість газет для їх потреби, зокрема «Батьківщину, Читальню, Библиотеку для молодежи и Добри Рады» [159, с. 172]. Слід наголосити, що народознавець сподівався, що «ся читальня буде гарно розвиватися для добра громады и на славу руского народу» [159, с. 172]. В іншому селі Турківського повіту «дня 26. липня с.р. (1901 р. – Т.М.) відбуло ся отворене Читальні «Просвіти» в Лімні» [160, с. 654]. Відмінною ознакою цієї читальні панотець вважав, що селяни «без помочи місцевих сил інтелігентних взяли ся сотворити у себе пристанище сьвітла й науки» [160, с. 654]. Етнограф відзначав, що одним із організаторів відкриття у Лімні «Просвіти» був місцевий «молодий газда Сильвестр Гнилянский» [160, с. 654]. До читальні «вписало ся 70 членів» [160, с. 654].

Загальнопоширеним явищем було відкриття крамниць при читальнях «Просвіти» у селах Галичини. Отець Михайло Зубрицький наголошував, що

«де єсть проте читальня «Просьвіти», там нехай умовлять ся члени, та отворять собі крамницю» [201, с. 155], та «се повинно лишь радовати кожного Русина» [126, с. 197]. Варто відзначити, що нарознавець попереджав про те, що «однакь крамницѢ треба отвирати при читальняхъ «ПросѢты», а тогдѢ принесуть больше хосна, якь крамницѢ отворювани поодинокими людьми» [182, с. 366]. Детальніше про діяльність крамниць у розділі 4.1.

Важливим напрямом просвітницької діяльності Михайла Зубрицького була антиалкогольна політика та заходи пов'язані із висвітленням цієї проблеми на сторінках тогочасних газет та журналів. Як вказував зазначав Г. Дем'ян священник усіма способами боровся за тверезість, розкривав шкідливість п'янства й алкоголізму, популяризував організовану протидію пропінаторам [306, с. 405]. Варто відзначити, що рух тверезості в Галичині на межі ХІХ–ХХ ст. був великою силою та мав значний вплив на викорінення цієї проблеми п'янства. Глибина проблеми була усвідомлена інтелігенцією з середовища греко-католицького духовенства, яке відстоювало активну позицію як у політичному, так і в духовному житті тогочасного суспільства [375, с. 168].

Як свідчать записи Михайла Зубрицького, місцеве бойківське населення активно вживало горілку у дні різноманітних свят або подій – «на хрестинах, весілях, празниках, та ярмарках» [258, с. 54, 90].

У своїх публіцистичних працях отець Михайло Зубрицький ставив за приклад діяльність монаха-капуцина Теобальда Матєва із Ірландії. Народознавець називав його «приповідником тверезости» [195, с. 215], зазначаючи, що «почав він людий научати, де притока єго нещасливої долі» [195, с. 215], тим самим «народ покинув п'ятику» [195, с. 215]. Це все відбулося завдяки ревній роботі монаха, його діям та заходам. У Галичині такою людиною був митрополит Галицький Йосиф Сембратович, якого, на думку отця Михайла, було «усунено з митрополичого престола найбільше через те, що дав почин до боротьби з п'яцтвом» [194, с. 740].

Михайло Зубрицький, як і більшість священнослужителів греко-католицької церкви, негативно ставився до пияцтва. У своїх численних працях він засуджував людей, які зловживали алколомом, наголошував, що «пияцтво нищить людей» [124, с. 773] та звертався до людей: «Народе руский, пиянство то твоя загибель!» [195, с. 218]. Він позитивно оцінював діяльність священнослужителів у вирішенні цієї проблеми: «Рускі єпископи і священники взяли ся щиро і охотно проповідати тверезість» [195, с. 218]. Народознавець писав, що «настають наші духовні власти, щоби в парохіях закладено братства тверезости» [124, с. 773], на яких покладалися функції боротьби з алкоголізмом. Люди, які вступали у такі братства, носили на «одежі білі хрестики» [124, с. 773] а також складали клятву на тверезість, обіцяли цілком не пити горілки, однак у міру вино, пиво, арак та «сливчанку» [124, с. 773]. Панотець відзначав той факт, що «шинкарі дуже не сподобали собі ті братства тверезости і почали против них дуже ремствувати» [124, с. 773], мотивуючи це тим, що «там можеш пити, бо то не шинк, а ти присягав в шинку не пити» [124, с. 773]. Люди могли пити в сінах або на дворі.

М. Зубрицький занотував випадок смерті чоловіка після відвідин корчми. Так, один «честный газда» з Хащів Турківського повіту пішов до Лімної, де «зайшовь на шинкь, перебравь мЪрку; та й тамь сконавь» [154, с. 498]. Головною причиною смерті була горілка, оскільки, зі слів дослідника, «горЪвка въ нЪмь имила ся» [154, с. 498].

Важливою проблемою в антиалкогольному русі було право на пропінацію – встановлене монопольне право на виробництво алкоголю у шляхти або в євреїв та безпосередній продаж їх селянам з власних маєтностей. М. Зубрицький вважав, що: «пропінація, се найлюбіше дитя колишних деяких культуртрегерів, яке тяжкою зморою лягло на наші народні маси, приголомшило їх і здержало культурний поступ руского народа на довгі часи» [194, с. 739]. Народознавець відзначав, що «хто має діла з пропінацією, раб би щоби ніхто не наклонював людей до тверезости» [194, с. 740], та доповнив, що «пропінатори потворні» [194, с. 740].

На нашу думку, слід подати тезу Михайла Зубрицького стосовно антиалкогольних заходів священнослужителів: «Руске духовенство бачучи лихі наслідки для свого народа походячі з надмірного уживання алькоголю, виступало ревно против п'янства і багато причинило ся до зменшеня спожитя горівки. Та ся робота не на руку пропінаторам бо зменшує ся їх так легкий заробок» [194, с. 740]. М. Зубрицький активно займався пропагандою антиалкогольного руху в Галичині, виступав за створення братств тверезості та закликав витрішувати проблеми проп'яності.

Важливою сферою громадської діяльності отця Михайла Зубрицького було висвітлення проблем шкільництва на сторінках тогочасної преси, а також виклад свого бачення, щодо реформування шкільного процесу в Галичині. Вітчизняний історик Г. Дем'ян відзначав, що дослідника, насамперед цікавили ті сфери, де найефективніше формувався світогляд молоді і закладалися основи українського національного патріотизму. М. Зубрицький намагався вплинути на підвищення рівня знань, особливо вивчення української мови, рішуче протестував проти запровадження польських національних і релігійних свят, низької професійної підготовки вчителів та асиміляційної діяльності с. завойовники, вимагали від держави збільшення коштів на утримання шкіл [310, с. 359].

М. Зубрицький відзначав, що наприкінці XIX ст. у Старосамбірському повіті було зафіксовано сорок шкіл [185, с. 496], за іншими даними сорок дві [192, с. 301], однак тільки в п'ятнадцяти «йде наука» [185, с. 496]. У Турківському повіті «школьництво так упало, що вже горше и не може бути» [157, с. 599]. Український дослідник А. Заярнюк, проаналізувавши працю народознавця «Картина до історії шкільництва...», вказує, що спад розвитку початкового шкільництва відбувся у 1820 р., пояснюючи це втратою інтересу до шкільництва зі сторони сільського духовенства [315, с. 102–103; 155, с. 162–163]. М. Зубрицький убачав причини такого застою у загальній економічній кризі, яку особливо відчули сільські священники [203, с. 190–191; 315, с. 103]. Він наголошував, що «школа лишь тогдѣ може называти ся

народною, если ширить правдиву просвѣту т.е. науку практичну и въ матерной бесѣдѣ» [186, с. 103].

Важливою темою досліджень М. Зубрицького була проблема мови, якою навчали у школах. Дослідник вимагав рівноправності «русского языка» з іншими мовами в урядових установах, школах, судах тощо [185, с. 496]. На його думку, проблема мови полягала в тому, що «декотри дѣти лѣпше читають по польски, якъ по руски» [185, с. 496].

Особливо важливою проблемою у школах Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. було святкування польських свят в «русской школѣ». Оскільки окружною шкільною радою було встановлено, що в усіх селах мають «обходитись подвойни свята, бо въ повѣтѣ нѣбы мѣшане населенѣ» [203, с. 190]. М. Зубрицький задавався риторичним питанням: «для чого чисто руска громада має приноравливатись до одной особы, учительки?» [203, с. 190], адже історія про святкування латинських (польських) свят пов'язана із призначенням вчителькою у Мшанецьку школу Марії Гільовської, яка відмовилась проводити уроки в дні латинських свят. Після кількох звернень місцевої шкільної ради до Краєвої, питання так і не врегулювалося, мотивуючи: «бо се не розходить ся о одно село, але о всѣ руски села» [185, с. 496]. Не допомогло навіть звернення до Міністерства освіти, яке підтвердило рішення окружної і краєвої шкільних рад [139, с. 594–595].

У своїх публікаціях М. Зубрицький намагався розв'язати проблему фінансування шкіл. Дослідник наголошував, що шкільний бюджет – це «дуже доймаючій тягарь для громад» [193, с. 752]. Адже за кошти громади мала утримувати шкільну охорону, господарське забезпечення школи, утеплення та заробітню плату вчителям [193, с. 752], а також платити у фонди повітових і краєвих шкіл [145, с. 223]. Окрім цього, школа повинна була дати «свому учителеви фѣру за грошѣ» [192, с. 301], що було додатковим тягарем для громад.

Важливим напрямом громадської діяльності М. Зубрицького було висвітлення міграційних рухів населення Галичини та дослідження їхнього

повсякденного життя в еміграції. Основними причинами еміграції дослідник вважав тяжкі умови життя, відсутність грошей на проживання та складне соціально-економічне становище у краю. З цього приводу він писав, що люди «готові хоть і зараз утікати з краю голоду і нужди» [142, с. 687], бо «там можна добрі гроші заробити» [142, с. 687]. Про загальнопоширену еміграцію говорилося, що «у насъ се не новина» [204, с. 502]. До основних причин еміграції галицького селянства М. Зубрицький додавав: «Гр. Бадені повѣдавъ, що сему дали притоку руски священники; други, що агенты; ще инши, що загально звѣстна нужда выгнала людей зъ краю» [204, с. 504].

Аналіз публікацій М. Зубрицького свідчить, що початки міграційних рухів розпочалась із Лемківщини: «До Америки йдуть Лемки водь больше якъ 20 леть, еміграція захопила сильно и Леській поветь, а въ старосамборскомъ нехто не думав ети до Америки» (*США – Т. М.*) [189, с. 643]. Це підтверджує вітчизняний дослідник С. Качараба, на думку якого, що лемківська еміграція розпочалась у 1880 р. і перекинулась на Бойківщину [330, с. 83]. Варто відзначити, що місцеве бойківське населення ще здавна ходило у Буковину, Гуцульщину, Поділля та Угорщину на роботу, аби рятуватися від голоду [123, с. 128; 258, с. 88; 128, с. 463]. Так, у Буковину молоді хлопці ходили на роботу в гуральні [128, с. 643; 258, с. 88] та млини [172, с. 94], натомість на Гуцульщину йшли старші пани для купівлі овець [128, с. 643; 135, с. 249, 252, 256–257; 134, с. 759], в Угорщину ходили за тютюном [181, с. 268] Окрім міграційних рухів в сусідні регіони, бойківське населення активно почало емігрувати за океан. Згідно з записами отця Михайла до основних напрямів еміграції були США та Бразилія [204, с. 504–505; 189, с. 643; 142, с. 687; 175, с. 707; 140, с. 766–770].

Серед емігрантів були люди різного походження, різного віку та статі. Як зауважував М. Зубрицький, «ідуть молоді парубки, навіть 17 літні, їдуть і старші, деколи й газди, обдовжені, бо сподівають ся своїм заробітком сплатити довги» [177, с. 671]. Відповідно до статистичних даних за 1900–1906 рр. з с. Мшанець Старосамбірського повіту до США виїхало 77 осіб зі 1230 осіб, які

проживали там, з яких 16 повернулося, один чоловік встиг два рази поїхати до Америки [140, с. 766]. Аналогічна ситуація була і в Лютовиськах [142, с. 687]. Насамперед мігрувала найбідніша верства населення: «бездомни бурлаки, що не мають ань хижь, ань ґрунту, а не хотять служити у газди за малу зарплату» [189, с. 643].

Варто наголосити, що серед різного покоління було різне сприйняття міграції. Молодше покоління бачило в еміграції спосіб заробітку грошей, зміни свого життя на краще, натомість, старше покоління побоювалось відправляти дітей в іншу країну. М. Зубрицький зафіксував побоювання батька за синів, які хотіли їхати до США, однак в результаті тільки одного сина з трьох він таки не пустив [140, с. 767].

Згідно з записами М. Зубрицького загальна вартість «подорожі» до США коштувала 150 зрл [140, с. 766]. Здебільшого ці гроші люди позичали у багатих газдів або у церкви.

М. Зубрицький детально описав шлях, який проходили мігранти, та проблеми, які їх очікували в дорозі. Так, початок шляху був з Устрік (сучасна територія Польщі), далі до Освенцима (сучасна територія Польщі), далі слідували до Гамбурга (сучасна територія Німеччини), звідти пливли до Нью-Йорка. Однією з основних проблем був перетин кордону, оскільки «на границі деколи здержують виходців, ели який не відбудув військової служби чи вправ, або не заплатив військової такси» [177, с. 671]. Однак мігрантів «вискакували з вагонів перед граничною стациєю, а наняті провідники перепроводжають їх через границю» [140, с. 766]. Як зазначає дослідник С. Качараба, часто люди наймали провідників до самого Гамбурга, основного порту, з якого відправлялись до США [332, с. 83]. Кінцевою точкою «подорожі» був Нью-Йорк, де емігранти намагалися знайти знайомих: «Питають ся його до кого їде, і він показує адрес, а тамтого питають ся, чи він схоче заопікути ся новоприбулим» [140, с. 767]. Зазвичай там новоприбулий і залишався, допоки не знаходив собі роботу і місце проживання.

Сферами зайнятості людей були різні роботи, які не потребували високої робочої кваліфікації. Так, здебільшого це були сфери, де була потрібна значна фізична сила, оскільки люди зазвичай працювали на фабриках, заводах, шахтах, копальнях та в лісі. Як зазначає отець Михайло Зубрицький, «наші люди по найбільше роблять коло цегли в Perth Amboy N. J. і в полотняній фабриці в Manchester N. H.; інші роблять в фабриках заліза, та рубають дерево по лісах» [140, с. 767], відзначаючи, що «тяжко дуже гарують, кожний так робить, як кінь» [140, с. 768].

Отже, основними причинами еміграції М. Зубрицький вважав соціально-економічні умови, люди найчастіше виїжджали, що заробити. Дослідник зафіксував шлях мігранта; зауважував різне ставлення до еміграції серед поколінь. Зазвичай люди працювали на роботах, які потребували значної фізичної сили, зокрема на фабриках, у копальнях та лісах.

Нове життя у чужій країні зумовлювало зміну у людей світосприйняття. Це насамперед було пов'язано із пристосуванням до нових реалій та умов життя. Варто відзначити, що серед місцевого населення було несприйняття чужинців, виникали різні конфлікти. Так, Михайло Зубрицький відзначав, що місцеві діти «кидають за нашими людьми на улици камінем. Ідуть собі два або або три чи і більше, а діти «бойсики» наберуть каміня або шутру і кидають в них, нероз просто в очі» [140, с. 768].

Зароблені в США гроші, люди зазвичай пересилали на Батьківщину. Передусім через гроші через банки в Липську і Будапешті, зазначаючи, що з ними робити. Передусім розраховувалися з тими, у кого позичали гроші на дорогу. Поодинокі люди давали по 5 зл. на службу Божу або на пожертву церкві [140, с. 768]. Один чоловік пожертвував на церкву 300 зл. [140, с. 768]. Окрім цього, гроші використовували для поліпшення свого економічного та повсякденного життя, зокрема будували будинки, а також купляли землю. Так, один господар купив 13 моргів поля [140, с. 768].

Однак були випадки, коли люди використовували гроші не собі на благо, а просто витрачали на непотрібне. М. Зубрицький пов'язував це із зміною

статусу людини: «там ліпше попоїв що-день, ніж дома на Великдень, справив собі ліпшу одіж, мав усе готовий гріш і не зазнав тої поневірки, яку мусів зносити в своїм ріднім краю від першого-ліпшого посіпаки» [177, с. 671–672]. Окрім цього, були випадки, коли чоловіки не давали жодної звістки додому про себе [177, с. 671–672].

Варто однак відзначити, що, перебуваючи у чужому середовищі, у чужій країні, бойківське населення зберігало свої традиції, дотримувалося своїх звичаїв та обрядів. Так, М. Зубрицький записав спогади Р. Петричковича про святкування весілля наших заробітчан. Детальніше про це у розділі 3.3.

М. Зубрицький не завжди позитивно оцінював еміграцію людей у пошуках кращого життя. Слід погодитися з думкою дослідника Г. Дем'яна, що він ніколи не вважав еміграцію раціональним вирішенням проблеми, пов'язаної з іноземним поневоленням, яке довело населення до важких злиднів [310, с. 410]. Народознавець відзначав, що «Америка дає нашим селянам багато гроша, але рівночасно втворює межі небували до сього часу водносинь» [186, с. 643], а також «нове поколѣнє привикне вь новомь свѣтѣ» [204, с. 505]. Варто додати записи дослідника: «Наш чоловік, їдучи до Америки, їде в країну багату й заможну, в країну особистої волі і пошанованя гідности кожного горожанина, а дома лишає бідноту, темноту, самовол, і визиск... Коби наш мужик, придививши ся добре всему в Америку зрозумів усе, а відтак вернувши в родню сторону старав ся поволи те дома переводити за тим агітувати, то тим причинив би ся до піднесення свого народа» [177, с. 672], додаючи, що «лише треба людей щобы тамь пойшли и не дали Русинамь вь новой земли змарнѣти» [204, с. 505].

М. Зубрицький зафіксував інформацію про те, що у с. Мшанець Старосамбірського повіту в 1902 р. прибули заробітчани з Новгородської губернії [199, с. 708]. Вони виконували тут роботу, яку місцеве населення не робило, зокрема, точили пили, сокири, бритви, ножі та інше [199, с. 708]. Народознавець відзначав, що місцеве населення терпить недостаток,

оскільки могли б самі «справити собі подібні прилади, іти від села до села, та острити пили і т. и.» [199, с. 708] та мати додатковий заробіток.

Отже, міграційні рухи галицького селянства були однією із важливих проблем, які висвітлював М. Зубрицький у своїх дослідженнях. Він з'ясував основні причини, цілі та наслідки еміграції для місцевого населення.

Окрім душпастирської, просвітницької та антиалкогольної діяльності, М. Зубрицький розглядав політичну діяльність як ще одну можливість змінити ситуацію в Галичині, тобто позитивно вплинути на соціально-економічне, культурно-просвітницьке життя селянства. Г. Дем'ян зазначав, що дослідник надавав важливого значення виборам для ідейно-національного загартування і консолідації, а також намагався найефективніше використати вибори і залишив помітний слід у своїх численних публікаціях [310, с. 402]. В автобіографії отець занотував: «В політиці почав я брати участь вже в перших літах мого перебування в Мшанци» [258, с. 95], тобто одразу після 1883 р.

Аналіз особистих документів та публікацій М. Зубрицького засвідчує, що він був не тільки виборцем, але й кандидатом. Відомі два факти, коли він висував свою кандидатуру при додатковому виборі посла у 1894 р. та 1895 рр. Щодо першого випадку, то сам дослідник у автобіографії відзначав: «я кандидовав на посла не так з волі староміських виборців, як з напору «Народної Ради» у Львові» [258, с. 95]. Цей факт підтверджено в одній із публікацій вченого [132, с. 252]. Вибори він програв Казимиру Белянському – 39 проти 67 [132, с. 255].

Другий випадок участі у виборах припадає на осінь 1895 р. У листі до Олександра Барвінського, датованому 5 травня 1895 р., він писав, що «часть селян, особливо з гір була би за мною» [220, с. 248]. Це саме він зазначав у листі до редакції газети «Діло» 1.09.1895 р.: «За мною обстануть гірські громади» [35, арк. 1], власне це і були найбільші сили підтримки кандидата панотця. Окрім цього у народознавця були і противники, навіть серед священників. У листі до редакції «Діла» від 1.09.1895 р. отець Михайло пише: «Против мене суть деякі съвященники коренні, тай вся бранжа уряднича» [35,

арк. 1]. Натомість урядники заявляли, що його кандидатура неприйнятна, «бо-жь якъ звестно, се moskalofil» [149, с. 332], що загалом не могло бути правдою, через загальну критику та негативне ставлення до москвофілів зі сторони отця Михайла. Як перші, так і другі вибори народознавець програв К. Белянському, про що повідомляв О. Барвінського в листі «вибір кепсько випав» [132, с. 252], а голоси розділились «Белянський 60 голосів, я 36» [132, с. 252].

Слід погодитися зі словами вітчизняного дослідника Г. Дем'яна, який відзначав, що у справі виборів отець Михайло Зубрицький цілком солідаризувався і йшов поряд із найсміливішими представники української інтелігенції, які намагалися використати кожную, навіть найменшу можливість для покращення становища свого народу [310, с. 402].

Окрім безпосередньої участі у політичному житті Старосамбірського повіту, отець Михайло Зубрицький у звичній йому манері висвітлював виборчий рух у сусідніх селах та повітах, зокрема у Старосамбірському, Турківському, Сяноцькому та Ліському.

Г. Дем'ян відзначав, що виступи М. Зубрицького у пресі мали чітку і визначену мету – допомогти місцевому населенню вчасно зорієнтуватись у виборі кандидата, які він сили представляє, та чиї інтереси буде захищати у майбутньому [308, с. 389].

У своїх публікаціях отець Михайло Зубрицький піднімав важливі питання виборчого процесу в Галичині, зокрема, в Старосамбірському повіті [329, с. 167–168, 199–201, 373; 323, с. 173, 238–240, 268–273, 332–333, 334–337, 350, 411–413, 414–416, 417–420, 425–429, 430–431, 568–569, 622, 626, 783–787, 801, 831–832, 833–834]; на Турківщині [329, с. 338–339, 348–349, 432–433, 434–435, 436–437, 455–457, 460, 464–465, 466–468, 469–470, 508–513, 522–523, 532–534, 535], а також у Сяноцькому [329, с. 801] та Ліському [329, с. 741–742] повітах.

Газета «Діло» не завжди публікувала статті надіслані отцем Михайлом Зубрицьким. Так, у листі до редакції від 23.10.1895 р. він був щиро

засмучений, що його попередню статтю не опублікували на сторінках видання та писав: «А шкода, часопись повинна подати всякий можливий матеріал, а се послужить до пістшого оціненє теперішніх виборів» [37, арк. 1].

Отже, Михайло Зубрицький належав до когорти національно свідомого духовенства, яке докладало чимало зусиль для покращення рівня життя тогочасних селян. Уже самі душпастирські обов'язки передбачали тісну кооперацію з місцевим населенням. Маючи на меті поліпшення соціально-економічного, духовного та господарського життя бойків, священник боровся із притаманним для них консерватизмом, а також із старими звичаями, які вели до надмірних витрат чи зловживання алкоголем.

Парох причетний до відкриття читалень «Просвіти» у гірських селах і крамниць при них, що сприяло підняттю освітнього рівня селян. До того ж він був активним учасником антиалкогольного руху греко-католицької церкви в Галичині і ратував за відкриття братств тверезості. Прикметно, що проблеми просвітницького руху, а також антиалкогольної боротьби неодноразово піднімалися ним на сторінках періодичних видань. У своїх численних працях він наголошував на негативних наслідках пияцтва і відзначав позитивну роль священнослужителів у вирішенні цієї проблеми.

Політична діяльність Михайла Зубрицького визначалась безпосередньою участю у виборчому процесі, до Крайового сейму, а також публіцистичною активністю, яка полягала у висвітленні політичної ситуації у краї. Священик небезпідставно розглядав політику як ще одну можливість змінити становище селян, в тому числі і вплинути на формування їхньої національної свідомості і політичної грамотності.

2.3. Науково-дослідницька робота

Науково-дослідницька діяльність Михайла Зубрицького була відображенням його різносторонніх зацікавлень і реалізувалась в понад п'ятдесяти наукових статтях та розвідках. У своїх публіцистичних працях він

наполягав, що треба закликати не до «науки для науки», а до «науки для життя» [327, с. 16, 260].

Науково-дослідницька діяльність Михайла Зубрицького розпочалась із етнографічних зацікавлень як дослідника-аматора, який через деякий час перетворився на знаного авторитетного дослідника повсякденного життя бойківського населення, із думкою якого рахувались у тогочасному науковому середовищі. Його дослідницька робота була пов'язана насамперед з Науковим товариством імені Шевченка у Львові упродовж 1896 – 1910-их рр., а також стосувалися дослідження питань історії та археографії, музейної діяльності у 1880 рр. – 1910-ті рр.

Багатовекторність наукової діяльності М. Зубрицького визначалася різноманітністю тематики його досліджень із етнографії, фольклористики, історії, археографії, народознавства та етнографічного музейництва. М. Зубрицький був дійсним членом НТШ у Львові та підтримував зв'язки із відомими істориками, етнографами та народознавцями не тільки Галичини, й зарубіжжя. У цьому контексті слід погодитися зі словами Івана Крип'якевича, що панотець «розумів науку» та мав прогресивні погляди [328, с. 35]. Львівський історик Михайло Глушко, аналізуючи науковий доробок М. Зубрицького називає це «подвигом» [290, с. 8]. За визначенням Г. Горинь, М. Зубрицький вперше застосував нові прогресивні підходи дослідження, зокрема комплексність, всебічність, системність [296, с. 455].

Історик Ф. Сисин відзначає, що М. Зубрицький окреслив дві основні цілі наукової роботи: перша полягала в тому, щоб передати «нашому народові» досягнення світової наукової думки; друга – у тому, щоб вивчати народні маси [327, с. 16]. З цим варто погодитися, оскільки значна кількість праць народознавця мала не тільки теоретичне а й практичне значення. Водночас дослідник вказав на дві вагомні якості, які дозволили священнику досконало практикувати наукову роботу. Так, передусім він був родом із бойківського села Кіндратова і ця обставина дала йому глибоке знайомство зі світом і звичаями, які він прагнув задокументувати й проаналізувати. По-друге, він

вирізнявся великою відданістю освіті, пройшовши довгу і тернисту дорогу від вивчення абетки в селі без школи до аудиторій Львівського університету, який назавжди прив'язав його до світу науки [327, с. 18].

Упродовж своєї багаторічної діяльності Михайло Зубрицький підтримував зв'язки із провідними діячами у різних наукових сферах: політики, історії, етнології, фольклористики та ін. На початку наукової діяльності отця Михайла сприймали як дослідника-аматора, матеріали якого публікували у тематичних виданнях відомих на той час.

Епістолярна спадщина Михайла Зубрицького є ще одним свідченням його активних зв'язків із членами Наукового товариства імені Шевченка у Львові, зокрема М. Грушевським, І. Франком та В. Гнатюком. У ф. 1235 (М. Грушевський) ЦДА України у Києві розміщені його шістнадцять листів до М. Грушевського від 1897 р. до 1911 р. У листах народознавець повідомляв про підготовку окремих матеріалів до публікації у періодиці НТШ, де М. Грушевський був редактором [218, с. 263, 264, 268, 268–269, 270], а також радився щодо участі у засіданнях Товариства [218, с. 265–266, 267, 268, 270]. Ці листи опубліковані у другому томі «Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали» [322, с. 263–270] та у статті В. Старкова [244]. Аналіз епістолярної спадщини свідчить про тісні зв'язки отця Михайла Зубрицького з І. Франком [217, с. 273–292] та В. Гнатюком [214, с. 253–262]. З першим він навчався у Дрогобицькій гімназії та товаришував і в подальшому. Про тісні взаємозв'язки між М. Зубрицьким та діячами НТШ опублікована наукова розвідка Р. Кирчіва [332]. Через І. Франка та В. Гнатюка отець Михайло пересилав етнографічні матеріали для публікації у науковій періодиці [255, с. 425–432; 239, с. 211–212, 216–219, 259–271; 254, с. 374–376], у спеціальних тематичних збірниках [120–122; 231–236], а також пересилав етнографічні матеріали у музей Відня тощо.

Дослідник Ф. Сисин відзначає, що отець Михайло Зубрицький охоче ділився зібраним фольклорним та етнографічним матеріалом не тільки з І. Франком та В. Гнатюком, а й з Франтішеком Ржегоржем [327, с. 30; 295, с. 440–441; 258, с. 89–90; 329, с. 971–972]. відповідно до опублікованих листів

М. Зубрицького до Ф. Ржегоржа він надсилав йому фольклорні записи «ворожби на св. Андрія в Віслоці» та «В живний четвер по вечері» [329, с. 971; 258, с. 90], а також записи молитви, у «бесідує більше людей в селі при щоденних молитвах» [329, с. 972].

М. Зубрицький активно листувався із тодішніми громадсько-політичними діячами, зокрема із послом до Австрійського парламенту Олександром Барвінським. У відділі рукописів ЛННБ України імені В. Стефаника зберігаються рукописи шести листів отця Михайла до посла, які опубліковані у другому томі «Зібрані твори і матеріали» [220]. У листах знаходимо інформацію про виборчий процес у Старосамбірському повіті, де кандидатом був і народознавець. Детальніше про участь у виборах отця Михайла у підрозділі 2.1.

Окрім вітчизняних істориків, етнографів, фольклористів та громадсько-політичних діячів, М. Зубрицький активно вів переписку із завідувачами етнографічних музеїв Відня (Михайлом Габерляндом) [216] та Базеля (Едвардом Гоффманом-Краєром) [215], які проводили роботу зі збору етнографічних предметів для створення відповідних тематичних експозицій.

За час активної науково-дослідницької роботи отець Михайло пройшов шлях від дослідника-аматора до поважного науковця, думку якого враховували і цінували, запрошуючи до публікацій у тематичних виданнях із власними дослідженнями.

Отже, тісні зв'язки із провідними фахівцями у різних галузях діяльності допомагали отцю Михайлу Зубрицькому у подальшому розширенні тематики досліджень та в роботі у громадській сфері.

Наукові відносини між Науковим Товариством імені Шевченка у Львові та Михайлом Зубрицьким заслуговують особливої уваги. Не маючи спеціальної фахової освіти, він був обраний членом головного осередку науки та досліджень в Галичині – НТШ. Г. Дем'ян вказував, що «за багаторічну роботу над вивченням історії та етнографії верховинців 20 липня 1904 р.

Наукове Товариство імені Шевченка у Львові за підтримкою І. Франка обрало о. Михайла Зубрицького своїм дійсним членом» [309, с. 56].

На сьогоднішній день залишається актуальною дискусія, піднята львівським дослідником Михайлом Глушком щодо вступу Михайла Зубрицького до структури НТШ. Він відзначає, що конкретні факти засвідчують тісні наукові контакти і співпрацю між сторонами задовго до 1904 р. [290, с. 9]. Так, в обліковій книзі Товариства в 1896 р. він був зареєстрований двісті сорок дев'ятим [6, арк. 84], а на 1914 р. – шістдесят восьмим [7, арк. 34]. М. Глушко встановив конкретну дату вступу М. Зубрицького до НТШ у Львові – 9 (21) вересня 1896 р. [293, с. 277]. Також дослідник наводить незвичний вчинок нового члена НТШ: сплату ним значної суми членських внесків, 51 золотих ринських двома платежами у 1896 р. [292, с. 278].

Дослідники М. Глушко та Г. Дем'ян наголошували, що активну участь у просуванні кандидатури М. Зубрицького у дійсні члени НТШ брав Іван Франко [290, с. 9; 307, с. 56], що видається логічним, зважаючи на давні тісні зв'язки між ними. Саме Великий Каменярь у листі до дослідника, датованому 27-28.11.1902 р., сповістив, що «у нас повстала гадка вибрати Вас дійсним членом історичної секції» [250, с. 218]. У відповідь народознавець охоче погодився на цю пропозицію: «Сли заіменуєте мене дійсним членом історичної секції, не буду сьому противити ся і скільки буде спромоги і знаня, буду радо причиняти ся до спільної праці» [217, с. 288].

Однак обрання дійсним членом НТШ відбулося тільки у липні 1904 р. Про обрання отця Михайла Зубрицького було вирішено на черговому засіданні Історико-філософської секції (15 липня – Т.М.), на якому «вибрано одноголосно дійсним членом о. Михайла Зубрицького, і постановлено предложити його Виділови до затвердження» [229, с. 18]. Остаточо його членство було затверджено президією НТШ 20 липня 1904 р. [229, с. 15]. Першим привітав його голова Товариства у листі від 27 липня 1904 р. [302] у відповідь на що народознавець зауважив, що «свій вибір на дійсного члена вважаю великою честію для себе і старати ся буду по спроможности

працювати і на даліше для спільної нам ціли» [218, с. 267]. Варто наголосити, що 13 червня 1905 р. його було обрано членом Етнографічної комісії [227, с. 11]. (Додаток В. 1).

Стати дійсним (діяльним) членом Товариства було великою честю для будь-якого науковця та дослідника, адже це свідчило про визнання його діяльності як вченого, праця якого мала значний вплив на розвиток науки та зміни у суспільному житті. Як зазначає Ф. Сисин, на 1905 рік М. Зубрицький здобув визнання як видатний науковець [327, с. 15] саме завдяки прийнятті до НТШ як дійсного члена.

За підрахунками львівського дослідника М. Глушка, отець Михайло Зубрицький упродовж 1898–1900 рр. опублікував у різних виданнях Товариства чотири самостійні наукові розвідки [287, с. 10], а в наступні три роки – ще п'ять [290, с. 10]. Окрім цього, впродовж 1896–1903 рр. він опублікував сто сорок публіцистичних розвідок у різноманітних галицьких часописах. На нашу думку, це свідчить про високий рівень науковості народознавця та його надзвичайну працьовитість.

Аналіз архівних джерел засвідчує, що Михайло Зубрицький був присутній на зібраннях Історично-філософської секції упродовж 1904–1914 рр. усього сім разів [3, арк. 58, 61–61 зв., 63, 69–69 зв., 71, 73 зв]. Двічі народознавець був присутній на зібраннях Археографічної [3, арк. 61] та Статистичної [3, арк. 69] комісій та двічі на загальних зборах НТШ у Львові [223, с. 6; 221, с. 5].

М. Зубрицький, перебуваючи на засіданнях Історично-філософської секції, чотири рази особисто представляв свої праці: «Село Мшанець Старосамбірського повіту» (1 листопада 1905 р.) [3, арк. 61; 225, с. 6]; «Велика родина в Мшанці Старосамбірського повіту» (2 лютого 1906 р.) [3, арк. 63; 218, с. 9]; «Імені, назви і прозвища селян с. Мшанця, Старосамбірського повіту» (1 листопада 1906 р.) [3, арк. 69 зв; 219, с. 7]; «Урядові заходи проти холери в 1831 р.» (31 жовтня 1907 р.) [3, арк. 73 зв; 220, с. 6]. Інші праці дослідника представляли І. Франко, С. Томашівський, М. Грушевський та В.

Гнатюк, загальне число яких – двадцять [290, с. 15]. Варто погодитися зі словами М. Глушка, який вважав, що ці праці посідають особливе місце в українській археографічній, історичній та етнографічній науці [290, с. 18], адже вони відзначалися новизною та використовуються вітчизняними дослідниками до наших днів.

Отже, науково-дослідницька робота отця Михайла Зубрицького отримала визнання, що засвідчило передусім обрання його дійсним членом НТШ. Народознавець особисто був присутній на багатьох засіданнях секцій, де представляв свої наукові праці.

У 1904 р. відбулася перша комплексна етнографічно-антропологічна польова експедиція на Бойківщину. На думку М. Глушка, експедиція «була першим комплексним (етнографічно-антропологічним) дослідженням у польових умовах, під час якого його учасники одночасно використовували різні види науково-пошукової роботи» [292, с. 136]. До її організації причетні Наукове товариство імені Шевченка у Львові та Австрійське народознавче товариство у Відні. Саме останнє профінансувало цю експедицію на суму 400 корон [391, с. 469]. Варто відзначити, активну допомогу о. Михайла у здійсненні цієї експедиції. Завдяки йому, експедиція була успішною та ефективною у зборі етнографічного, фольклорного та антропологічного матеріалу.

Експедиція на Бойківщину тривала з 18 серпня до 24 вересня [327, с. 25; 248, с. 70; 392, с. 189] і ставила завданням зібрати переважно антропометричні матеріали, фото типів одягу, предмети матеріальної культури, зокрема їх зразки і зарисовки [392, с. 189]. Її учасниками були І. Франко, Ф. Вовк, З. Кузеля та П. Рябков [248, с. 68; 291, с. 14; 392, с. 189]. Маршрут учасників «подорожі» був наступним: Мшанець, Лютовиська, Дидьова, Локоть, Бориня, Сможе, Лавочне, Славське, Тухля, Гребенів, Сколе, Верхнє Синьоводнє, Крушельниця, Нижнє Синьовиднє [335, с. 72].

Першою зупинкою експедиції було с. Мшанець Старосамбірського повіту, де учасників «подорожі» зустрів місцевий парох та дійсний член НТШ

Михайло Зубрицький. Ф. Сисин зазначає, що с. Мшанець стало центральним у експедиції [390, с. 248]. Учасники експедиції перебували у Мшанці з 19 по 29 серпня, де, як згадував Іван Франко, «зустріли сердечний прийом, ерудовану активну допомогу та сприяння з боку українського священника Михайла Зубрицького» [248, с. 69; 392, с. 189]. Варто відзначити, що незадовго до приїзду І. Франко у листі до священника звертався із проханням допомогти із житлом для учасників експедиції: «Коли би Вам се було можливо, то вишліть фіру до Устрік і зладьте для нас десь якийсь куток, щоб ми могли пару день пробути» [250, с. 248–249], на що народознавець радо відгукнувся.

Австрійський дослідник М. Байтль відзначає, що село Мшанець було одним із центральних пунктів експедиції [392, с. 189]. Вибір с. Мшанця для початку експедиції був не випадковим, це було пов'язано з кількома причинами. По-перше, сам Іван Франко вказував на вигідне розташування села «...бо це село розташоване надзвичайно вигідно – як завдяки збереженню стародавніх рис у культурі та способі життя, так і, з другого боку, завдяки його дуже жвавим торговельним зв'язкам з гуцулами на сході і лемками на заході...; воно утворює місток між тими двома етнографічними групами українського народу, що теж залишило свої сліди на місцевій культурі» [248, с. 69]. По-друге, на нашу думку, велику роль у виборі Мшанця як початку «подорожі» відіграв давній друг І. Франка, парох села отець Михайло Зубрицький, дружні відносини яких тривали ще з часів навчання у Дрогобицькій гімназії. Він, за твердженням Р. Кирчіва, був для Каменяра одним з тих найнадійніших і найпідготовленіших людей у провінції, які були спроможні надати потрібну допомогу в проведенні польових народознавчих досліджень і постачати наукову інформацію з місць [336, с. 70–71].

Як згадував Зенон Кузеля один із учасників експедиції, у будинку мшанецького пароха для роботи було організовано та виділено «канцелярію» від сіней, де учасники «подорожі» розміщували всі необхідні прилади. За сприянням М. Зубрицького до оселі постійно приходили місцеві жителі (бойки), завдяки яким фіксувалися особливості місцевого діалекту.

Дослідники намагалися залучити до роботи якомога більше людей, щоб отримати якомога більше інформації. Так, після антропологічних обмірів Федір Вовк виходив на вулицю, забираючи із собою «обміряних», їх фотографував у фас та профіль під стіною будинку, яка була завішана тканиною [356, с. 298]. Зроблені фото відправляли у Львів, в «обладнане невеличке фотоательє, де П. Рябков проявляв вислані йому фотонегативи...» [248, с. 69]. Загалом було зроблено близько п'ятиста фотографій.

Професор Р. Кирчів стверджував, що результати експедиції стали цінним науковим матеріалом для музейних колекцій [336, с. 72], а саме за визначенням І. Франка, «склали основу бойківської колекції артефактів, яка відтепер буде власністю Музею» [248, с. 69]. У листі до Івана Франка від 12 жовтня 1904 р. Михайл Габерляндт подякував за проведену в експедиції роботу та зазначив, що «завдяки вашій роботі зараз у нас в музеї буде дуже гарна картина русинського народу Східної Галичини та Буковини» [391, с. 470].

Слід відзначити, що експедиція мала великий вплив на ріст авторитету отця Михайла Зубрицького, як науковця та привернула увагу європейського наукового співтовариства до бойківського села Мшанець [396, с. 248]. На думку М. Глушка, спілкування М. Зубрицького з авторитетними науковцями-учасниками експедиції мало вплив на вибір ним майбутніх тем досліджень, стало поштовхом до активізації після 1904 р. збору польового матеріалу про традиційну матеріальну культуру бойків та появи нових наукових праць у 1908–1909 рр. [292, с. 298].

Отже, успішне завершення експедиції, зокрема збирання етнографічного, фольклорного та музейного матеріалів у с. Мшанець, відбулося за всебічного сприяння о. Михайла Зубрицького, який не брав особистої участі в експедиції, проте всіляко намагався допомогти «подорожуючим», зокрема із респондентами, із проживанням та збором цінних експонатів матеріальної культури від місцевих жителів. Він був прикладом для місцевих жителів, яких «міряли» і фотографували, його допомогу у сприянні експедиції високо оцінив І. Франко.

Серед зацікавлень М. Зубрицького історія була на першому місці. Він нею цікавився ще з шкільних років, про що свідчить його автобіографія, у якій він занотував таке: «з шкільних наук я найбільше любив історію, розумів її і радо учив ся» [258, с. 73]. Дослідник Ф. Сисин відзначав, що отець Михайло мав академічний вишкіл історика [327, с. 27], що позначилося на його повазі до документальної спадщини минулого, її збереження та поширення для наступних поколінь. Вітчизняний фольклорист Г. Дем'ян відзначав, що в історичній науці дослідник займався передумім тими проблемами, які можна було, принаймні певною мірою, розв'язувати, використовуючи місцеві джерела [308, с. 374].

Михайло Зубрицький мав своє розуміння історії та історичного процесу. Для нього історія була «зеркаломь минувщини» [164, с. 576], він вважав, що «история повинна бути вѣрна и правдива, а не брехлива» [164, с. 576]. Дослідник відзначав, що «невѣрне представлене историчныхъ подѣй приносить лише шкоду, а не хосень даной суспольности» [164, с. 576]. Варто відзначити, що народознавець називав тих істориків, які «розхваляли князѣвъ и дуковъ», дилетантами [164, с. 576].

Унікальною роботою М. Зубрицького в галузі історичних досліджень є рецензія на роботу О. Барвінського «Історія України-Руси» [163]. У рецензії він висловлював власні враження від роботи О. Барвінського та подавав своїх зауваження та коментарі до тих чи інших подій, зафіксованих у праці.

Аналіз публікацій М. Зубрицького свідчить, що у своїх наукових та публіцистичних розвідках він досліджує історію сіл, у яких проживав – с. Кіндратів Турківського повіту та с. Мшанець Старосамбірського повіту, окремі питання з історії Галичини та українських земель, історію Стародавньої Греції, Ірландії, Угорщини, Словенії та історичного процесу загалом.

М. Зубрицький вважається одним із найбільших знавців історії бойків. Основні матеріали досліджень народознавця стосувалися с. Мшанець Старосамбірського повіту. Суспільно-політичне життя та етнографічні особливості цього населеного пункту зафіксовані у його науковій праці «Село

Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села» [198]. У розвідці дослідник подав двісті двадцять два акти [198, с. 301–447], пов'язані з історією села. Найдавнішим документом було надання Григорію Липецькому і Маріянні з Терлецьких частини вйтівства в посесію, датоване 8 грудня 1649 р. і підписане королем Яном Казимиром [198, с. 301]. Останній документ датований 6 лютого 1871 р. [198, с. 447]. У наступній роботі «Жалобы громады Мшанця зь XVIII ст.» [329, с. 92–95] дослідник опублікував дві жалоби селян про кривди, які доводилося зазнавати від пана скарбничого Пюрковського. Важливим є подання матеріалів Івана Цмая про конфедератів у с. Мшанець [329, с. 83–85]. На думку Ф. Сисина, ця колекція досі є однією із найбагатших про населений пункт у цій частині Європи [396, с. 253].

Окрім с. Мшанець, Михайло Зубрицький подав матеріали історії рідного села Кіндратів Турківського повіту [197], а також родинного села Зубриця Турківського повіту [258, с. 53]. Народознавець зібрав історичні відомості та документи про «засновок» села (1569 р.) та окремі статистичні дані. В автобіографії дослідник згадав про грамоту короля Казимира датовану 1649 р. у якій надавалося право на вйтівство та попівство Зубрицьким у цьому населеному пункті [258, с. 53].

Окрему сторінку української історії представлена козацтвом. Михайло Зубрицький у своїх історичних роботах приділяв значну увагу козацтву, зокрема постаті гетьмана Богдана Хмельницького. Виникнення козацтва він зіставляє із гнобленням русинів польськими шляхтичами після об'єднання литовців із поляками у 1386 р. [329, с. 317]. На думку дослідника «багато людей, що не хотіли терпіти неволі, утікало на широкі степи українські, а далі зложивши товариство з бурлак, бігців, утворило Запороску Січ на островах ріки Дніпра» [329, с. 318], після чого невільники ставали козаками [329, с. 318]. Однак польські шляхтичі продовжували утиски українського народу, і коли ця неволя і утиск перейшли через верх піднялося повстання, яке очолив Богдан Хмельницький, якого отець Михайло називав «местник» [329, с. 318]. Створюючи історичний портрет гетьмана, дослідник зауважував, що він був

«добрим вояком, умів бити ворога» [323, с. 318], однак сумнівався у його політичних та господарських здібностях та називав «кепським політиком, газдою» [329, с. 318].

Етнограф негативно оцінював події 1654 р. відомі як Переяславська рада, коли «з великим боєм піддав ся тогди гетьман москалеви... та піддав руску землю» [329, с. 319, 320], після чого Московія робила все можливе, «щоб український народ не прийшов до сили і не добув собі якої-тої волі» [329, с. 806]. М. Зубрицький підсумовує, що «козацькі війни не принесли Руси-Україні того хісна, якого можна було слушно сподіватися» [329, с. 729], адже після цього почалося гноблення українського народу, загибель 20 тис. козаків при будівництві Петербурга [329, с. 806], ліквідація Гетьманства [329, с. 320, 552] зруйнування Запорізької Січі [329, с. 326, 552] та закріпачення 1783 р. [329, с. 320, 552].

М. Зубрицький також подав окремі історичні відомості пов'язані із перебуванням українських земель у складі Австрійської та Російської імперій після трьох поділів Речі Посполитої. Так, він відзначав скасування панщини в Галичині в 1848 р. та кріпацтва на Наддніпрянщині у 1861 р. [329, с. 321] як позитивне явище. Однак при цьому вказував на негативне ставлення до українців в Російській імперії, оскільки царським указом 1876 р. було заборонено друкувати книжки українською мовою [329, с. 321, 806].

Окрім висвітлення історії українських земель, М. Зубрицький подавав історичні відомості із всесвітньої історії та історії окремих країн. Так, для характеристики аристократії та демократії у своїй розвідці дослідник звертався до історії Стародавньої Греції та Риму. Відзначаючи, що «ся країна прославилася вже давно на много віків перед приходом Ісуса Хр[иста], далеко більше, як другі краї» [329, с. 248] та «давними часами славні були на весь світ» [329, с. 550]. Дослідник подав характеристику устрою грецьких полісів [329, с. 249], господарську зайнятість та торгівлю [329, с. 250]. Особливу увагу народознавець звернув на греко-перські війни, в результаті чого «нічого їм не вдіяли, а противно Греки все їх побідили» [329, с. 250]. Описуючи Троянську

війну зазначив, що греки виграли аж коли «ужили підступу» [329, с. 727]. Дослідник подав перелік античних богів: Зевс, Гера (Юнона), Арей, Алена, Венера [329, с. 550]. Він зазначав, що греки та римляни вірили і думали, «що оно і справді так є» [329, с. 550].

Проживаючи довгий час у Словенії та перебуваючи на лікуванні у Карльсбаді (*Карлові Вари – Т.М.*), Михайло Зубрицький здійснив записи, пов'язані із історією словенців та міста Карльсбад. У своєму щоденнику дослідник записав основні віхи з історії словенців від XI ст. до початку XX ст. Згідно з записами дослідника, словенці прийшли зі «Всхідної Русі» і поселились на території від Дунаю над Муром, Дравою, Своєю до Адріатичного моря [259, с. 139]. Народознавець детально записав історії, пов'язані з гайдуками та їхньою боротьбою проти турків [259, с. 126]. Стосовно Карльсбаду отець Михайло зазначав, що в 1358 р. відбулося відкриття «горячих карльсбадських жерел» [329, с. 762]. і що тепер (*1905 р. – Т.М.*) тут мало чехів «тепер чисто німецьке місто» [329, с. 761].

Підтримуючи антиалкогольну політику та заходи на Галичині Михайло Зубрицький надихнувся ідеями Теобальда Матєва – ірландського діяча, ініціатора антиалкогольної політики. У одній із публіцистичних статей, наводячи приклад Т. Матєва, дослідник подав історичні відомості із історії Ірландії та її відносин із Великобританією [195, с. 214–219].

Окрім історичних відомостей про окремі країни отець Михайло Зубрицький описав загальний історичний процес людства, зародження господарської діяльності людей, зародження християнства та прийняття нової релігії [191, с. 325–331].

Цінними історичними записами отця Михайла Зубрицького є нотатки у щоденнику, пов'язані з подіями становлення Західноукраїнської Народної Республіки в окремих населених пунктах Галичини, зокрема в Ліську, Перемишлі та Устриках [329, с. 413]. У цій хроніці він висвітлив події із польським панцирником на українських позиціях, перебіг подій на польсько-

українському фронті, ставлення місцевого населення до свавілля військових [310, с. 413–415; 338].

Частина історичних досліджень та напрацювань отця Михайло Зубрицького присвячена історії церкви. Будучи священнослужителем, він мав доступ до єпархіальних бібліотек та архівів, завдяки чому опрацьовував відповідні матеріали.

Одна з перших праць отця Михайла Зубрицького, пов'язана з історією церкви, була опублікована в газеті «Зоря» за 1889 р. [327, с. 75–78] і містила відомості про священнослужителів, а також матеріали із метричних книг.

У дослідженнях історії церкви Михайло Зубрицький детально описав історію окремих релігійних громад – парохій, зокрема сіл Лопушниця та Ріпник [329, с. 340–344; 327, с. 565–572.]. З історії парохії с. Лопушниця в Короснянському деканаті дослідник виділяв парохів о. Володислава Папъ (з 1850 до 1871 рр.) та о. Василя Бачинського (з 1873 до 1894 рр.). Він позитивно оцінював діяльність о. В. Папъ і вказував, що «все йшло ладно» [329, с. 341], натомість з приходом пароха о. В. Бачинського все змінилося на гірше «Парохіяне не чули проповіді и науки нь въ церкви нь по-за церквою, рьдко коли сходилися, а коли хто й появивь ся, то его борзо водправлено» [329, с. 341]. У одному з листів до редакції газети «Діло» дослідник наголошує, що він сам нерідко бачив таку ситуацію, або чув від людей [37, арк. 1].

Стосовно другої парохії – в с. Ріпник, народознавець опублікував матеріали щодо її огляду, зізнання селян про побиття шляхтича Грабковського місцевого священника тощо [327, с. 565]. Підсумовуючи дані розвідки, автор зазначає, що буде «се осторогою для людей, щоби більше над народом працювали» [37, арк. 1].

Серед багатьох наукових сфер зацікавлення отця Михайла Зубрицького археографічна простежується чи не в кожній науковій та публіцистичній розвідці народознавця. За визначенням Г. Горинь, пошук, розбір і аналіз документів можна віднести до пріоритетних напрямів у науковій роботі отця Михайла Зубрицького [296, с. 453].

Дослідник Ф. Сисин відзначає, що досліджуючи документи панотець зіставляв ці матеріали з народною пам'яттю та традиціями. Така практика була одним з найцінніших складників його праці [327, с. 33, 38].

Варто зауважити, що М. Зубрицький не хаотично опрацьовував та публікував віднайдені документи, а дотримувався чіткої структури та методології. Вітчизняний фольклорист та дослідник Г. Дем'ян відзначав, що його методичні принципи базувались на поясненні (інформуванні), коли і де були виявлені оригінали документів, розкривався зміст і значення документів, подача мовою оригіналу, а також додавання коментарів або пояснень [308, с. 376–377].

Значна кількість археографічних праць Михайла Зубрицького стосувалась церковної тематики. Наприклад, саме він віднайшов цінний документ «Хроніка Ставропігії» [22, 1 арк.], оригінал якої нам вдалося розшукати у фондах Інституту літератури НАН України. Матеріали «Хроніки...» фіксують події, які відбувалися у Львівській ставропігії (Успенське ставропігійне братство у Львові, пізніше – Ставропігійський університет) за 1662–1699 рр.

Значна кількість церковних документів та матеріалів була опублікована Михайлом Зубрицьким з нагоди відкриття деканальних та парафіяльних бібліотек за 1825–1854 рр. [327, с. 500–513]. У них містилося майже стільки ж його власного аналізу, скільки підсумків та коментарів [325, с. 38]. Тут же йшлося про стан греко-католицького духовенства у пік його полонізації в Галичині [327, с. 516–541]. За визначенням дослідника Ф. Сисина, ця збірка демонструвала відданість, з якою ієрархія підтримувала руську мову [327, с. 38]. Окрім цього було віднайдено і опубліковано петиції з сс. Гвіздець, Ламна і Харщів Турківського повіту про відмову селян від підписів під петицією. про повернення землі у церковне і парохіяльне майно [329, с. 907–908].

Окремої уваги заслуговують опубліковані документи про продаж «попівства». Михайло Зубрицький зафіксував щонайменше п'ять таких

випадків. У праці «Продажа «попівства» в с. Скопові 1592 р.» [327, с. 123–124] розміщено фундаційну грамоту с. Скопів про продаж попівства С. Тарнавським Я. Телесніцькому за 266 зол. [329, с. 716], а також поданий перелік повинностей (натуральних і трудових), які виконували селяни на користь священника. Наступні зафіксовані випадки панотцем датувалися 1637 р. за 200 зол. [329, с. 716], 1642 р. за 400 зол. [329, с. 716], 1650 р. за 400 зол. [329, с. 716] і останній у 1668 р. за 150 зол. [329, с. 716–717]. Народознавець відзначав, що «продаж попівства була в Польщі загальна» [329, с. 717].

На основі книги «Acta revisionis ecclesiarum intra decanatum...[‡]» отець Михайло Зубрицький опублікував матеріали про становище духовенства і церкви. Автор зауважував, що кількість парохій зменшилася «в тім часі 30 кілька, тепер їх нема й 10» [327, с. 178]. Причину цього він вбачав у переході населення на латинський обряд та занепад «руських духовних». Автор на основі джерел описав повинності селян на користь священників у різних селах краю (Повнатичі, Бахів, Рушельчичі, Сіннів, Ріплині) [327, с. 182–183].

Серію документів з історії місцевого духовенства у XVI ст., зібраних о. Михайлом Зубрицьким, було опубліковано на сторінках Записок НТШ [327, с. 215–224]. У праці оприлюднено документи сільських парафій, а саме: Заміхів, Хирина, Рушельчичі, Гречпіль, Яцковичі, Дубковичі (тепер територія Польської Республіки) [327, с. 215–224], а також описано становище духовенства та його стосунки із селянами тощо.

До найбільших напрацювань отця Михайла з історії релігії в XIX ст. і релігійних відносин між Галичиною та українськими землями у складі Російської імперії належить публікація листів від галицької священничої родини з-під Мшанця, що в 70-х роках XIX ст. переїхала на Холмщину [327, с. 37–38]. Михайло Зубрицький опублікував листи священника С. Сальвицького до священника А. Назаревича в Мшанці з відомостями про

[‡] Acta revisionis ecclesiarum intra decanatum Pruchnicensem consistentium. Item inventaria, decreta reformationum circa eandem revisionem, ac decreta controversiarum continentia. Per me Daniele Zarnicki, ejusdem loci Decanum anno Domini 1765 die 9 Januarii compleri coepta.

перехід частини духовенства з Галичини на Холмщину, бо «на зазив урядових російських сфер поспішили при кінці 60-их і в першій половині 70-их років минулого віка руські духовники з Галичини в Холм наvertати татошних уніятів на православє» [327, с. 469-476].

Отже, церковна історія та проблематика займала вагоме місце в археографічному доробку М. Зубрицького, що стало можливим насамперед завдяки відкритому доступу до деканальних та єпархіальних архівів та бібліотек.

Варто погодитися із тезою Г. Дем'яна, що археографічна діяльність отця Михайла Зубрицького засвідчує його пильну увагу до українського шкільництва [308, с. 380]. Цілісна картина історії шкільництва представлена публікацією частини документів у праці «Картина до історії шкільництва в Галичині на початку XIX віку» [164]. Він подав історичні відомості про зміни у сфері шкільництва які відбулися у 1848 р. Друкуючи рішення Львівського намісництва у справі мови навчання дітей, дослідник відзначав, що подальші кроки після 1848 р. залишалися далекими від того, що було обіцяно [329, с. 183].

Значна кількість віднайдених та опублікованих М. Зубрицьким документів були на історичну тематику. Найбільшою та фундаментальною роботою панотця у цій галузі була праця «Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріяли до історії галицького села» [198, с. 292-447]. Дослідник Ф. Сисин наголошує, що народознавець створив одну із найбільших друкованих баз джерел щодо українського села у період від XVII до XX ст. [327, с. 31].

М. Зубрицьким досліджено окремі факти з історії Галичини, а саме: з історії селянства та панщини [327, с. 86, 225], неврожай картоплі [123, с. 126–127], голод 1846 р. [123, с. 126], поява холери у 1831 р. [319, с. 464] та 1854 р. [123, с. 127–128]. Окрему статтю дослідник підготував про історію рекрутчини в Галичині [325, с. 163], де зазначав, що примусова рекрутчини в Галичині було «незвичайною появою і великим тягаром для рільничої людности краю»

[327, с. 163]. Народознавець опублікував також фрагменти з Дрогобицького збірника рукописних апокрифічних оповідань під назвою «Причинки до історії рускої літератури XVIII вѣку».

Вітчизняний дослідник Г. Дем'ян наголошував, що археографічні публікації отця Михайла мали за мету формування національної свідомості, висвітлення історичної правди про долю нації [308, с. 381], що своєю чергою впливало на його просвітницьку та громадсько-політичну діяльність. Виявленими, вивченими й опублікованими документами вчений висвітлював чимало важливих тем з історії українського селянства, духовенства, громадського життя, боротьби за рідну мову тощо. Наукова цінність цих видань не тільки з часом не зменшується, а, навпаки, збільшується [308, с. 383].

Археографічна діяльність Михайла Зубрицького знайшла своє втілення у публікаціях документів із проблем та історії шкільництва, а також у створенні документальної бази з історії населеного пункту Мшанець. Його археографічна робота не втратила цінності донині.

Детальний аналіз епістолярної та наукової спадщини Михайла Зубрицького свідчить про існування наукових зв'язків між ним з однієї та керівником етнографічного музею у Відні (Österreichische Museum für Volkskunde) Михаїлом Габерляндтом, керівником етнографічного музею у Базелі (Museum der Kulturen) Едвардом Гоффман-Краєром та музеєм Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка.

Початок збору музейних етнографічних матеріалів Михайлом Зубрицьким припадає на початок ХХ ст. і пов'язаний із першою науковою антропо-етнографічною експедицією на Бойківщину в 1904 р.

Після Бойківської етнографічної експедиції отець Михайло Зубрицький підтримував відносини з її учасниками. Аналіз епістолярної спадщини народознавця засвідчує його робочі контакти з І. Франком, В. Гнатюком та М. Габерляндтом.

З листів Івана Франка до отця Михайла Зубрицького можна зрозуміти, що у панотця замовляли моделі різних будівель, знарядь праці і побуту для Віденського етнографічного музею. У листі від 23 січня 1905 р. Каменярь писав: «Ваш чоловік нехай кінчить моделі, за гроші най не турбується» [250, с. 300]. У відповідь о. Михайло надіслав список предметів і цін, які виписав місцевий майстер, на загальну суму 226 кор. [217, с. 288–289]. У листі від 18 листопада 1906 р. отець Михайло інформує І. Франка про пересилку десяти предметів до Відня, на загальну суму 158 кор. 23 с. [217, с. 291] а також за два дні до цього відправив лист, у якому вказав ціну кожного предмета із тією ж сумою [250, с. 297–298]. У листі до І. Франка М. Габерляндт підтвердив отримання десяти «цікавих моделей» та питався кому він повинен надіслати гроші [385, с. 475]. Ситуацію яка склалась із замовленням моделей, їх ціну та пересилку М. Зубрицький описав у листі до В. Гнатюка від 10 лютого 1909 р. [214, с. 256–258].

Варто зазначити, що багато моделей для Віденського етнографічного музею були зроблені місцевим майстром Романом Петричковичем. Саме про нього йде мова у листуванні між отцем Михайлом Зубрицьким та Іваном Франком [217, с. 288, 288, 291; 250, с. 261–262], Володимиром Гнатюком [214, с. 256–257], Михайлом Габерляндтом [216, с. 296–298], а також між І. Франком та М.Габерляндтом [391, с. 475].

Матеріали зібрані під час Бойківської етнографічної експедиції та під час подальшої співпраці отця Михайла Зубрицького, Івана Франка та Михайла Габерляндта, стали основою тематичної колекції «Галичина. Етнографія бойків і гуцулів у Карпатах», яка була доповнена матеріалами з Гуцульщини, яка була відкрита у замку м. Кітзее (Австрія) у червні 1998 р. [385, с. 258]. Експозиційна колекція у замку Кітзее була присвячена фольклору та культурі народів Східної та Південно-східної Європи [390, с. 5]. За даними прикарпатської дослідниці Я. Ткачук в колекції було 362 експонати [379, с. 258], серед яких (згідно каталогом який склала австрійська дослідниця Вероніка Плекіндер) 29 були зібрані в с. Мшанець Старосамбірського повіту

[393, с. 82–84, 91, 92, 108]. Варто відзначити, що фото двадцяти одного предмета були віднайдені нами в каталогах Volkskundemuseum Wien.. Окрім цього, нами віднайдено фото матеріалів із Лютовиська [51-58]. Австрійський дослідник М. Байтль зазначає, що саме експедицією 1904 р. датується значна частина колекції «Galicia», яка налічує 2000 предметів [392, с. 189; 394, с. 77; 393, с. 82–116].

Отже, Михайло Зубрицький активно займався збором та виготовленням предметів етнографічного призначення для Віденського етнографічного музею.

Водночас із активною співпрацею із Віденським музеєм народознавець брав участь у створенні аналогічної колекції у музеї Базеля (Швейцарія).

Активне співробітництво з музеєм у Базелі та особисте листування із відомим фольклористом та колекціонером Едвардом Гоффманом-Краєром розпочалося після публікації праці отця Михайла Зубрицького «Ходаки, обув селян в Мшанци, старосамбірського повіту» [210]. У листі від 18 лютого 1910 р. до отця Михайла Е. Гоффман-Краєр, зазначивши, що побачив у «Матеріалах до української етнології» малюнки ходаків, просив «придбати нашому музею пару таких черевичків» [396, с. 269], що підтверджено в одній із його публікацій [141, с. 815] та в листі до В. Гнатюка [214, с. 258]. Варто зазначити, що такі контакти були налагоджені завдяки Володимиру Гнатюку, який мав тісні зв'язки із провідними науковими установами Європи. У наступному листі від 29 вересня 1910 р. швейцарський діяч підтвердив отримання «цікавого взуття», за що мав відправити грошову винагоду в розмірі 4.50 кр. [396, с. 269].

У вищезгаданому листі Е. Гоффман-Краєр зазначав, що саме його цікавить і чим саме збирається наповнювати колекції музею у Базелі. Насамперед його цікавили первісне, давнє сільськогосподарське начиння, також предмети, що стосувалися різних вірувань, захисні засоби від хвороби, чаклування тощо [396, с. 269]. Він писав: «Приймаю всі ці предмети з великою вдячністю і готовий покрити не лише ваші витрати, але й зусилля, наскільки,

наскільки я маю своєму розпорядженні» [396, с. 269]. Швейцарський фольклорист просив, спочатку надіслати фотографії або ескізи предметів [396, с. 270]. У листах від 13 квітня 1910 р. та від 25 березня 1911 р. він просить назвати ціну кожного предмета та вказати їх поширену назву серед населення [396, с. 271]. М. Зубрицький відправив у Базель рисунки селянських будинків і деяких господарських знарядь і водного млина [141, с. 816]. Загальний перелік він озвучив В. Гнатюку в листі [214, с. 258], однак Е. Гоффман-Краєр у листі-відповіді зазначив, що його не цікавлять рисунки предметів, а тільки примітивні ескізи [396, с. 271] і що платити 60 кр. за ескізи не буде [396, с. 271]. М. Зубрицький відзначав, що вказана ціна була зависокою для професора, і він їх повернув [139, с. 816] та став використовувати для власної роботи [215, с. 294].

На попередній запит про ціну і назви предметів отець Михайло Зубрицький відповів листом від 12 квітня 1911 р., у якому подав найменування товару та його ціну. Перелік наступний: 1) ткацький верстат – 11 кр.; 2) ячмінний фут – 9 кр.; 3) ручний млин – 15 кр.; 4) ярма – 4 кр.; 5) мотузковий верстат – 4 кр.; 6) плуг – 5 кр.; 7) штамп – 3 кр.; 8) ціп – 2 кр.; 9) вила – 50 гул.; 10) лопата для чищення – 1 кр.; 11) стійка для сушіння конюшини – 50 гул.; 12) соляна бочка – 30 кр. Загальна вартість предметів із доставкою оцінено панотцем у 63.5 кр. [215, с. 293-294], на що Е. Гоффман-Краєр відповів: «Я із задоволенням приймаю запропоновані речі (12 од.) за вказаними цінами» [396, с. 274] та просив відправити їх до Базеля. У листі від 4 липня 1911 р. о, Михайло повідомив, що відправив у Базель необхідні предмети, а також вказав їх загальнопоширені назви [215, с. 294–295].

Усі експонати були прийняті до колекції музею у Базелі, де згідно зі звітом за 1911 р., який отримав Михайло Зубрицький були розміщені у відділі «Європа», у підрозділах: «сільське господарство, годівля худоби, перевозові знаряддя, молочний захід, ремесло, рибальство, лови, домашній промисл, плетінки, обробка заліза, різьблене в дереві, малярство, кераміка, шклянні вироби, наша домашня судина, освітлене, народні звичаї, ігри, релігія,

забобони, знаряди дидівського культу, медицина, народні образи і наукові прилади» [141, с. 816]. М. Зубрицький зауважував, що «мшанецькі предмети прийнято до музею дуже радо» [141, с. 817], оскільки були примітивної форми та вигляду, що означало їх давність та автентичність.

Аналізуючи листування Едварда Гоффман-Краєра з Михайлом Зубрицьким Ф. Сисин дійшов висновку, що перший високо цінив панотця, однак той все-таки залишався для нього одним із багатьох постачальників предметів з європейської периферії [396, с. 256].

Отже, М. Зубрицький доклав значних зусиль, щоб поповнити етнографічними предметами колекцію Базельського етнографічного музею. Листування з керівником музею, допомогти зібрати усі запрошені предмети та вказати їх загальнопоширені назви.

Окрім збирання етнографічних колекцій для вищезгаданих музеїв Відня та Базеля, М. Зубрицький активно долучався до поповнення колекцій у музеях Галичини, насамперед це стосується Музею НТШ у Львові. У замовленні та передачі експонатів для Музею активну участь брав В. Гнатюк, який особисто просив дослідника купити «модель народної будівлі» [119, с. 298], згодом він замовив ще декілька експонатів, які були виготовлені та відправлені у Львів. У одному із листів отець Михайло повідомляв В. Гнатюка: «Завтра відвозить наш майстер замовлений модель мшанецького обійстя, ношу чоловіка і жінки і образ «Страшний Суд», про який ви до мене давніше писали» [214, с. 257], окрім цього, додав ще образ Святого Миколая.

Згідно з записами Хроніки НТШ за 1910 р. отець Михайло Зубрицький у січні цього року надіслав чергові предмети традиційно-побутової культури мешканців с. Мшанець Старосамбірського повіту до Музею НТШ [225, с. 26]. Серед предметів були: моделі місцевої церкви, водяного млина, жорен, верстата, «драбинястого воза з ярмом», «візка мотузя спускати», ручної ступи, ножної ступи, «млінка до млинковня льону», точила [225, с. 26]. Вартість усіх

перелічених предметів становила 220 кор., які він просив надіслати, щоб розразуватися із місцевим майстром за виконану роботу.

Упродовж наступних років отець Михайло Зубрицький продовжував поповнювати фонди Музею НТШ у Львові. Відповідно до записів Хроніки НТШ за травень-серпень 1913 р. народознавець закупив для Музею сімдесят вісім нових предметів та деталей, які стосувались переробки льону, конопель і ткания полотна [226, с. 2].

Отже, М. Зубрицький активно допомагав збільшувати колекції Музею НТШ новими предметами традиційної культури бойківського населення.

Слід зазначити, що отець Михайло Зубрицький намагався заохотити місцеве населення до збирання предметів традиційно-побутової культури. «всяких річий, якими селяни послугодують ся в домашнім обході і господарській роботі» [141, с. 817], через те, що багато речей вже виходило з ужитку і їх можна було втратити назавжди. Він відзначав, що це діло «конечно потрібне до наукових цілій, хто посвятив ся досліджуваню поступенного розвою людства» [141, с. 817]. Варто наголосити, що М. Зубрицький був відомими колекціонером свого часу, що на думку Г. Горинь, допомогло зберегти предмети матеріальної культури с. Мшанець, а також докластися до того, що його село було яскраво представлене у провідних музеях Відня, Базеля та Львова [296, с. 453]. Сам І. Франко високо цінував таку роботу народознавця та прирівнював його до таких, відомих вчених як В. Гнатюк, В. Шухевич та О. Роздольський [296, с. 453].

Внесок М. Зубрицького в розвиток етнографічного музейництва важко переоцінити. Завдяки його наполегливій праці вдалося створити колекції автентичних предметів та деталей з повсякденного життя населення Західної Бойківщини. Народознавець поповнив колекції провідних музеїв Європи (Відня та Базеля) а також Львова, тим самим популяризував культуру українців по світу.

Одним із найважливіших і найгрунтовніших напрямів наукових досліджень Михайла Зубрицького був етнографічний. Праці етнографічного

змісту пропагували матеріальну та духовну культуру бойківського населення, а також їх побут.

Значний масив інформації, зібраної народознавцем, стосується світоглядних уявлень бойків, народної демонології, календарної та родинної обрядовості.

Надзвичайно цінними є дослідження Михайла Зубрицького про матеріальну культуру бойків. У своїх народознавчих розвідках етнограф зафіксував основні риси їх матеріальної культури, зокрема, традиційну зайнятість населення та структуру господарства, традиційні елементи одягу, основи харчування та раціон, елементи традиційного житлово-господарського будівництва та обрядодій, що його супроводжували.

Детальніше про етнографічну діяльність отця Михайла Зубрицького та її аналіз йтиметься далі у розділі 3 і 4.

Оцінюючи науковий доробок Михайла Зубрицького слід зауважити, що «науковий доробок Михайла Зубрицького не достатньо вивчений і не осмислений, належить ще багато зробити, адже його спадщина не втратила свого значення і сьогодні, а методика актуалізовується і потребує подальшого розвитку» [296, с. 455].

Отже, науково-дослідницька діяльність Михайла Зубрицького була багатогранною, стосувалася фольклорного, етнографічного, археографічного та історичного напрямів. Дослідник записав та опублікував значну кількість раніше невідомих фольклористичних матеріалів, а також різного роду джерел із історії Галичини, населених пунктів та історії церкви. Значний внесок дослідник зробив у розвиток етнографічного музейництва, завдяки йому матеріали із Бойківщини поповнили фонди музеїв Відня, Базеля та Львова.

Таким чином, становлення особистості та формування світоглядних переконань молодого Михайла Зубрицького відбулося у період його навчання у Дрогобицькій гімназії та Перемиській семінарії. У стінах цих навчальних закладів він здобув хорошу загальну освіту та отримав належні знання. Важливим фактором формування його світоглядних переконань стало

знайомство з Іваном Франком та іншими відомими діячами. За період навчання було сформовано основи майбутньої громадсько-політичної, просвітницької та наукової діяльності. Його душпастирська діяльність мала на меті просвітництво місцевого люду, зміни у церковному богослужінні та житті пастви.

Громадсько-політична робота була спрямована на здобуття рівня прав для української школи, навчання рідною мовою та фінансове забезпечення школи. О. Михайло Зубрицький боляче пережив еміграцію місцевого населення на заробітки за кордон, натомість заохочував їх працювати на рідній землі і підтримувати рідний край. Політична діяльність дослідника була активною у відстоюванні інтересів громади. Саме для цього він двічі брав участь у виборчому процесі на Старосамбірщині, однак, у двох випадках зазнавав невдачі.

Науково-дослідницька діяльність М. Зубрицького була тісно пов'язана насамперед з роботою в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові, з дослідженням проблем історії українських земель, історії церкви та історії інших країн, віднайденням та публікацією цінних історичних документів, актів, фолькорних та етнографічних матеріалів. Заслуговує на увагу вклад М. Зубрицького у поповненні етнографічних колекцій провідних музейних установ Європи та України.

РОЗДІЛ 3. ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЗАХІДНИХ БОЙКІВ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ОТЦЯ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО

3.1. Світоглядні уявлення та вірування на Західній Бойківщині

Загальний комплекс уявлень та вірувань бойків представляє собою архаїчні наративи про природу, зв'язок людини з природою, навколишнє середовище, різноманітні забобони та прикмети, прислів'я, віру у потойбічний світ, смерть, людей із надприродними здібностями та інше.

Михайло Зубрицький вивчав світоглядні уявлення та вірування бойків, поширені наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. при спілкуванні з місцевими жителями Старосамбірського, Турківського та інших повітів на Західній Бойківщині.

На основі власних етнографічних опитувань Михайло Зубрицький зафіксував вірування людей у потойбічне життя – рай та пекло, що було пов'язане із релігійним вихованням людей. За спостереженнями етнографа, місцеве населення вірило, що коли хтось помре, і співають «Христос Воскрес», то людина піде до «неба, бо тогди пекло замкнене, а царство утворене» [187, с. 558], «тогди умирають самі каліки, бідні» [176, с. 149].

Він занотував історію про те, як померла мати нібито «кликала» свою дитину до пекла, на що дитина відповіла: «Їди, мати, десь ся пустила, колись си на пекло заслужила» [187, с. 558; 18, арк 5]. Народознавець відзначав, що немає жодних джерел для пояснення, як саме уявляли собі «русини-погани» про загробне життя [163, с. 748].

Світоглядні уявлення та вірування бойків яскраво передають народні забобони, прикмети, прислів'я та приказки. У публікаціях Михайла Зубрицького зафіксовано, що місцеве бойківське населення мало певні заборони на рубання окремих дерев поблизу будинку. Насамперед це стосувалося бузка, який часто ріс поблизу «хижі». Люди вважали, що «хто рубат боз, від того умират» [187, с. 212]. Проте, у деяких випадках, коли все-таки треба було зрубати бузок, слід було промовити: «Бзе! Не роби мені зле»

[171, с. 91]. Про наслідки від рубання та ламання дерева розповіли народознавцю у с. Бистре Старосамбірського повіту. Так, молоді хлопці ламали бузок, внаслідок чого їм поломило руки, проте їх матері віднесли поламане дерево на місце і хлопцям «подало» [171, с. 91].

Михайло Зубрицький зафіксував цікаві спостереження щодо забобон та прикмет серед населення Західної Бойківщини. Зокрема, це вірування про різноманітні господарські заняття [24, арк. 6], заборони пов'язані із веденням господарства: «як ластівка перелетит корові по межі ноги, що може тогди трафити ся, як заносити ся на дощ і они попри землю літают, то молоко буде червоне» [24, арк. 6], а також «Склепарь в Мшанци не давав одного дня нісого з крамниці, бо у нього тигди отелилася корова, а то не годить ся в такім припадку нічого з дому давати» [24, арк. 12]: різноманітні вірування родинно-побутового характеру «як хто винесе за мерцьом сьміте на чужде поле, то у того не вродит ся збіже» [24, арк. 12], господарського «коли возять обірник, гній, на поле, або йдуть заорювати, не годить ся нічого з хижі давати» [24, арк. 15] а також «як йдуть садити капусту, несуть з росадою вербову галузку і одну кропиву і садять разом з першою капустою» [24, арк. 16], «як газда йде доорювати і увидить першого борозняка... як передні ноги довгі, то ранній хліб, як середні то середний, як задні, то пізна сьійба буде видатна» [24, арк. 16] та інші.

У фонді 3 (Франко І. Я.) відділу рукописних матеріалів і текстології ІЛ зберігаються народні приповідки (приказки) записані М. Зубрицьким. Це різновид усної народної творчості у вигляді прокльонів, вітань, привітань, побажань, порівнянь та інше. Народознавцем зафіксовано кілька збірок приповідок у сс. Мшанці, Галівці, Бистрім, Бумовиську Старосамбірського повіту; сс. Прапківцях, Хириці, Кривчі Перемиського повіту; Надвірнянського повіту, сс. Кіндратів, Михнівець Турківського повіту, с. Улазів Чесанівського повіту.

Записані М. Зубрицьким приповідки є різними за своїм змістом. Вони є своєрідною формою відображенням стосунків між людьми, зокрема сімейних

(«перша жона від Бога, другу люди втараскают, а третю злий дух дає») [24, арк. 24] і любовних («она мене до нього прикладет») [27, арк. 8], «во імя Отца і Сина, ліпша Каська, як Марина» [27, арк. 1], «дівко, дівко, не стій коло бзу, не вірь хлопови, як жу» [24, арк. 24], і неприязних «Василю, Василю, за яйця тя засилю, за пуцьку повішу, на тобі ся потішу» [28, арк. 7], образи («витріщив очи, як баран» [27, арк. 2], «ой ти необлизане теля» [27, арк. 5]). Окремі вислови пояснюють різні життєві ситуації, які виникають («Святий Николай везе колачі» [27, арк. 2], «хочеш мати гостину, возьми си малу дитину» [28, арк. 11], «хто хоче їсти, мусить йїдти» [24, арк. 25]).

Частина приповідок, розміщених у фонді відділу рукописних матеріалів і текстології ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України, були надіслані отцем Михайлом до Івана Франка з коментарем: «рівночасно пересилаю Вам приповідки, які я принагідно записав понайбільше причитанню Вашого першого випуску» [27, арк. 8]. Вони були опубліковані в «Галицько-руських народних приповідках», редактором яких був І. Франко.

На відміну від приповідок, перекази є більш достовірними та змістовними. Рукописи розміщені у фонді 29 Етнографічної комісії НТШ у Львові у відділі рукописів ІМФЕ НАН України, а також у фонді 3 Франко І. відділу рукописних фондів та текстології ІЛ НАН України. Більшість цих переказів родинного [19, арк. 6-10, 17; 24, арк. 17, 18] або релігійного змісту [24, арк. 5, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18], а також різного змісту і жанру [24, арк. 2-3, 4, 6-7, 12, 17, 19-21, 1, 17, 3].

Велику кількість фольклорних матеріалів народознавець зафіксував у вигляді переказів від людей різного віку та статі. Як відомо, перекази містять у собі розповіді людей, здебільшого очевидців або учасників тих чи інших подій. Серед записів М. Зубрицького є розповіді людей про євреїв, зокрема біблійного сюжету. Насамперед – це легенда «Христос та жида» та переказ «Убивання дітей християнських жидами на маці». Перша легенда пов'язана із розп'яттям Ісуса Христа, його воскресінням та іншими пов'язаними з цим подіями. Згідно з легендою, опісля розп'яття Ісуса Христа жида зібрались на

вечерю з «жидівською старшиною» [120, с. 116] на яку прийшла Пречиста Діва, і один із них сказав їй «Не плач! Твій син воскресне!». На що інший сказав «Ага, воскресне, як тоти кістки з когута» [120, с. 116]. У ту мить «кістки зійшли ся до купи, когут збив крилами, Ісус воскрес» [120, с. 116], а жиди окаменіли.

Хрест, на якому було розп'ято Ісуса, «зробили жиди, веліли нести» [120, с. 116], а також «тиснути до землі, ще й камінь до крижа привязали» [120, с. 116]. Він його доніс до гори, за словами Гриця Грицуна, став святим [120, с. 116]. Через жидів, які наказали зробити хрест (криж), майстер за кару «николи не доробит ся» [120, с. 116]. Натомість коваль, що робив цвяхи для розп'яття, один із чотирьох «сховав під язик» і не дозволив розпяти ноги як руки, за що отримав «благословений талант» [120, с. 116].

Другу розповідь «Про убивание...» записав отець Михайло з власних дитячих спогадів. Нібито жиди ловлять дітей, убивають і збирають кров, яку додають до пасхальних страв. Для повного висвітлення цієї розповіді слід процитувати такий фрагмент: «з повленого дїтвака годують лісковими горіхами, бо від них добре тучніє, відтак вкладують живцем в бочку, що в ній понабивали повно острих цвяхів в дно і в бічні стіни. Бочку перекочують, тіло раниться о цвяхи, а кров спливая на дно бочки» [24, арк. 1].

Серед багатьох фольклорних жпанрів, зібраних М. Зубрицьким окрему групу становлять загадки. Вони знаходяться у Ф. 3. (Франко І. Я.) відділу рукописних матеріалів та текстології Інституту літератури. Записані загадки є нечисленними у порівнянні із переказами, приказками чи піснями. Загадки можна умовно поділити на кілька груп: астрономічні, календарно-родинні, релігійні, антропоморфні/зооморфні, господарські та інші.

До першої групи – астрономічних, слід віднести загадки, які у самому тексті або у відповідях містять пов'язані із космосом речі. Насамперед: «поле на таксоване, стало незраховане, пастухи не плачені» [24, арк. 25(зв)] і дається відповідь – «небо, звізди, місяць» [24, арк. 25(зв)]. Відповідь на наступну загадку поєднує в собі природно-астрономічні назви: «отець високий, мати

широка, дівка сліпа, хлопець шалений» [24, арк. 25(зв)], відповідь до якої – «бог, земля, ніч, вітер» [24, арк. 25(зв)].

До другої групи належать загадки пов'язані із календарною та родинною обрядовістю. Одна із загадок має відношення до похоронної обрядовості, а звучить вона : «штири душі, п'ять голов, сто паций разом у купі ідуть» [24, арк. 25(зв)], відповідь до якої – похоронний похід, у якому четверо людей несуть мерця. Інша загадка має відношення до родини: «жию я, жиє отець і жиє люба мати, я їх дитина, а не хотят мене сином узнати» [24, арк. 25(зв)], і відповіддю є «донька».

Ще одна група загадок містить у собі назви, пов'язані з релігією. Так, про ченця є така загадка: «чернець, молодець, 7 літ панував, людзькі діти годував, а як упав, тай пропав» [24, арк. 25(зв)], відповіддю до неї є, що «чернець сказився». Інша загадка стосується прислужників у церкві – паламаря та дяка, а саме: «всіх сьвятих отець і божа труба, пішли до корчми і пили оба» [24, арк. 25(зв)].

Четверта група загадок базується на антропо- зооморфні характеристиках. Так, загадка «що менше від подушки» [24, арк. 25(зв)], має відповідь «кулак». Інша загадка «штири стельбат, а два сьвітят, сімсот свисне, а еден ляже» [24, арк. 26]. Інші загадки у відповіді мають згадку про окрему тварину – когута, а звучить так: «два рази ся родив, а й раз ся не хрестив» [24, арк. 25(зв)] та «два рази ся родило, ані разу не хрестило, всі го люди слухають» [24, арк. 25(зв)]. Є група загадок, у відповідь до яких є назва рослини. Так, у загадці «стоїт стовп в городі, а на стовпі хата, без дверець, окенець, богато в ній діточок» [24, арк. 25(зв)] відповіддю є мак, в іншій «як ї розбирали, всі над нев плакали» [24, арк. 25(зв)] – відповідь – є цибуля. Інша загадка «кручу, круч, не положу, поки можи ночи не вложу» [24, арк. 26] відповідь – сніп з соломи. Унікальною загадкою, де поєднанні кілька антропо- зооморфних характеристик, звучить : «штири гнені, штири тягнені, една в горі, друга в долині» [29, арк. 2] і відповідь до неї «4 пальці, чотири цицьки корови, корова і дівка» [29, арк. 2].

Наступна група загадок має відношення до господарської зайнятості людей. У відповідях до цих загадок є назви господарських знарядь чи предметів, наприклад, човен та лампа. Так, загадка до першої відповіді звучить так: «віз без коліс, дорога без піску, бич без тріску» [24, арк. 25(зв)], друга загадка: «на горі гора, а в горі нора, а в норі серце, а на вершку очень» [24, арк. 26] (Додаток Г. 1).

Загальні світоглядні уявлення місцевого населення найкраще передають різножанрові пісні, які записав отець Михайло Зубрицький. Перша група пісень – обжинкові, їх виконують під час жнив та обжинків. У них звучать нотки, оптимізму, бадьорості зумовлені із успішним завершенням жнив. Це пісні «Чудовалися ліси», «Ой місяцю-крижованцю», «Вийся, віночко, гладко», «Дожали-сьме зарана» та інші [17, арк 1].

Наступною групою народних пісень записаних отцем Михайлом є родинно-побутові пісні. Ці пісні супроводжують людину все життя і охоплює весь життєвий цикл людини. Так, у Ф. 3 (Франко І.) відділу рукописних матеріалів та текстології ІЛ зберігаються такі пісні: «Зажурився штиглик, думочку думає...» [25, арк. 1], «Повідж мати, що чувати» [24, арк. 22-23] а також у Ф. 29 (Етнографічна комісія НТШ у Львові) відділу рукописів ІМФЕ «Явір, явір, яворець», «Сорока, сорока, воробець», «Теперішні плюмати живуть дуже гайно», «Ой пішли дві куми, тай си говорили», «Сів я, орав я, до купив складав я» [19, арк. 2-4], «Про правду й неправду», «Та пристигло яре жито та попід колискою» [19, арк. 11-13] а також у Ф. 28 (Гнатюк В.) «Ой Івасю, ме серденько, переночуй мене» [17, арк. 5], та «Сів я, орав я» [17, арк. 7].

Народознавець, також, зафіксував дитячі пісні. Їх співали колишучи дитину, щоб заспокоїти чи розважити, а також щоб налякати. Так, у Ф. 29 (Етнографічна комісія НТШ у Львові) відділу рукописів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України зберігаються рукописи таких пісень: «Цебрику, цебрику, полуцебрику» [19, арк. 2], «Гладись ся дитину по лиці і бесідають:» та «Кицю бура, де ти була» [19, арк. 5]. Особливу вагу слід звернути на запис

пісні «Сирітка», розміщеної у Ф. 3 (Франко І.) відділу рукописних матеріалів та текстології ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України. На нашу думку, її можна віднести як до родинно-побутових, так і до дитячих.

Окрему групу пісень утворюють жартівливі пісні. Вони мають розважальний характер, основною функцією цих пісень є розваги та веселощі, як-от пісня «А пас ти кози? Пас». Вона знаходиться у Ф. 29 (Етнографічна комісія НТШ у Львові) од.зб. 187 [19, арк. 5].

Особливу групу записаних отцем Михайлом Зубрицьким пісень є історичні. Од. зб. 187 фонду 29 ІМФЕ ім. М. Т. Рильського містить у собі дві пісні історичного жанру, записані отцем Михайлом Зубрицьким: «З відкись Ясю? – з за Дунаю» [19, арк. 2] та його сином Петром «Стойить явір над водою» [19, арк. 14].

У Ф. 3 (Франко І.) од. зб. 4138 відділу рукописних матеріалів ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України розміщені записані М. Зубрицьким станові пісні – про наймитів. Одну з них зафіксовано у 1891 р. в Бистрім Старосамбірського повіту від діда-жебрака Дмитра Бабця [26, арк. 1]. Також, станові пісні зберігаються у Ф. 28 (Гнатюк В.) відділу рукописів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, зокрема, «Пісня про Наймита» [17, арк. 8].

Одним із складових елементів світоглядних уявлень та вірувань населення Бойківщини є народна демонологія. Бойки вірили в домашніх духів та демонізованих персонажів, які існують у навколишньому середовищі. М. Зубрицький занотував такі розповіді на Старосамбірщині, у селах Мшанець, Галівка, Михнівці, Бистре, Головецькі Горішні та на Турківщині у с. Кіндратів.

У розвідці «Про наші змагання народні» М. Зубрицький зазначав, що «наші люди по-при віру Христ[ову] мають багато поганьських вірувань: то русалок, чарівниць, ворожильників, опирів і опириць, відьм і хмарників, вовкулаків, про уроки, як грім убиває чорта, а се таке, що не годить ся з вірою Христовою» [191, с. 329].

Аналізуючи такі записи М. Зубрицького, ми використали загальноприйняту класифікацію українського народознавця В. Гнатюка

стосовно поділу духовного світу. Відповідно до неї, виокремлюємо три групи: 1) духи природи; 2) домашні духи; 3) злі духи – нечиста сила [383, с. 261]. До першої групи належать записи про вовкулаку, до другої – про домовика/хованця, а до третьої – про упира, чорта, стратча та людей із езотеричними здібностями.

У своїх наукових розвідках М. Зубрицький детально проаналізував уявлення бойків про демонізованих персонажів, їх походження, образ та функції. Зокрема, вовкулаки поставали в образі людей, які перетворювались у напівлюдину-напівдемона. Дослідник записав дві історії від місцевої жительки с. Кіндратів Турківського повіту М. Гошівської про вовкулаків. Згідно з першою історією, теща перетворила свого зятя на вовка. На Святий вечір він убіг до будинку, ліг у куті хати і показав лапу, у якій «бив сук вбитий...виняли йому сук» [176, с. 157; 170, с. 856], після чого він знову став людиною. Етнограф зазначав, що за скоєне, теща «конала» понад півроку. Щоб полегшити муки, теща просила вибачення у зятя, на що він їй відповів: «Мене добре вовки йїли: як міні лехко било жити, так би тобі лехко било конати» [176, с. 157; 170, с. 856]. Інша історія відображала перетворення священника на рись. Дослідник записав, що «піп ходив вовкуном рисьом, вихопив вікном дітину, тай поніс з собою» [170, с. 856].

Друга група міфологічних осіб представлена домашніми духами, до яких відносимо домовика. На Бойківщині вірили в домового духа-збагачувача. Такого духа бойки називали «хованцем» [282, с. 38]. Його функції умовно діляться на дві групи: шкодити або допомагати [279, с. 50]. Щоб допомагав, треба з ними добре обходитися [200, с. 492]. М. Зубрицький записав кілька історій, пов'язаних із хованцем. За розповідю А. Стукачової з с. Галівці Старосамбірського повіту, давніше у селі жив один господар, який мав «хованця» у себе вдома. Коли його дружина займалась господарством, він наказав: «А не забудь напоїти го» [170, с. 856]), проте дружина боялась його. У одній з історій, записаних етнографом, хованцем був кіт. Мовляв молодий хлопець взяв у стайню kota, і той почав м'явкати, хлопець вдарив його ціпом,

на що йому сказали: «На що беш ката. Будеш видіти, що з того буде!» [170, с. 856]. Внаслідок цього на наступний день, коли хлопець давав корові їсти, вона повернулася до нього задом і за хвоста прив'язана, а чоловік до хлопця сказав: «А видиш! То кіт таке наробив» [170, с. 856]. Ще одна історія пов'язана із тим, як хованцем став молодший брат по матері від іншого чоловіка, якого вона «задушила і сховала в дупельнаву верьбу» [200, с. 492] і його душа перейшла у хованця, який жив у стайні коло тварин [200, с. 493].

До третьої групи демонізованих осіб відносимо злих духів, нечисту силу, а саме: упирів, відьом, чортів та людей із езотеричними здібностями. Найбільше розповідей зафіксовано про упиря. За спостереженнями вітчизняної дослідниці Н. Левкович, основною причиною перетворення покійника в упиря, за народними уявленнями було порушення поховальних обрядодій, а віра про упирів пов'язана із народними уявленнями про душу людини, її посмертну форму в потойбічний світ – дух [358, с. 58]. Отець Михайло зазначав, що упир «має два серця і два духи; один завмирає, а другий ходить» [187, с. 558]. Народнознавець зауважував спільну міфологічну природу упиря і відьми, адже в розумінні бойків відьма також мала два духи [176, с. 149]. Львівська етнологиня Н. Левкович відзначає, що у світоглядних уявленнях бойків, саме під час сну відділяється нечиста душа упиря [358, с. 58].

Визначальною ознакою зовнішності демонологічного персонажа була його схожість із людиною. Як свідчить запис М. Зубрицького упир був «червоний на лиці», «ремянний» [169, с. 117; 187, с. 558], а також «дещо знав від злого» [169, с. 117], і це було головними ознаками і доказами, що людина була упирем. Місцевому населенню було відомо про «ходіння» упирів після смерті. Щоб упирі не приходили і не шкодили людям, їм потрібно було зв'язати руки та ноги ожиною [187, с. 558], а також робити гачки з дроту і ставити їм під язик [187, с. 559].

М. Зубрицький зафіксував перекази людей, що радили, як протидіяти упирям. Мовляв, якщо упир вставав із могили і «ходив» та кликав когось, то

не слід було відгукуватися на його заклики, оскільки якщо людина поверталась до нього, то могла померти вмить, а якщо не поверталась, то упир міг нанести шкоду господарству людини, до якої приходив. Таку «пораду» народознавець занотував зі слів В. Петричковича місцевого жителя с. Мшанець Старосамбірського повіту: «Грицун ходив по ночі і кликав знайомих по імію; хто обзивав ся, того потяв, а хто мовчав, такому на другий день корова згубла» [187, с. 561].

У випадках, коли упир приходив до людини, місцеве населення здійснювало окремі обрядодії, щоб він більше не «ходив». За віруваннями потрібно було відкопати могилу і «рубати опиря на кусні і сукровицю з горілкою пити» [169, с. 117], а також вбивати «осиковий кіл у груди» [187, с. 560], а далі закопувати могилу назад.

Отже, на думку респондентів М. Зубрицького, упир має дві душі, що дозволяє ходити йому після смерті та з'являться до різних людей. Люди до яких приходив упир, відкопували могилу та виконували спеціальні обрядодії для того щоб упир більше не появлявся.

У наукових публікаціях М. Зубрицького міститься інформація про генезу, зовнішній вигляд та функції «стратчат», або «стратчуків». Генеза цього демонологічного персонажу пов'язана із насильницькою смертю новонародженої дитини у «покрятки» (*народження поза шлюбом – Т.М.*) [169, с. 118]. Бойки вважали, що стратчуки – «се нехрещені діти, як їх мати стратить, убє, щоби покрити свою ганьбу» [187, с. 562]. «Стратчат» ховали на межі полів та городів, а також під кутами будинків [169, с. 118], адже ховати на цвинтарі вважалося великим гріхом.

Основною функцією «стратчат» було робити шкоду, збитки. Згідно з записами М. Зубрицького «стратча» могло шкодити метканцям будинку, під кутами якого було заховане, а також робити шкоду врожаю в полях та городах [169, с. 118]. Відповідно до вірувань людей «стратчата» до семи років були у землі, після цього, літали коло хат і кричали «хшту! хшту!». Дослідник записав, що в таких випадках людина повинна була промовити «Коли ти

хлопець, то крещаю тебе Івана во імя Отца і сина і Святого Духа, амінь, а коли ти дівка, то крещаю тебе Анну і т.д.» [169, с. 118], однак, якщо ніхто не охрестив це «стратча», то воно буде завдавати шкоди і надалі [187, с. 562]. За віруванням бойків, охрещена дитина полетить на небо і не буде шкодити нікому. Якщо ж та дитина надармо просила «хреста», вона ставала злим духом і шкодила тим людям, на чий господарстві була покинута [187, с. 562].

Бойківське населення шанувало і відночас побоювалося людям із езотеричними здібностями. Вітчизняна дослідниця Н. Войтович зауважує, що езотеристи ніяк не відрізнялися від звичайних людей ані зовнішнім виглядом, ні походженням тощо; вони викликали підвищений інтерес загалу своїм особливим умінням, способом життя та поведінкою [282, с. 176]. Як засвідчує аналіз публікацій М. Зубрицького, найбільш колоритними особами з езотеричними здібностями серед бойків були майстер-будівельник (столяр), а також мельник.

У наукових розвідках священника існує багато записів про надзвичайні здібності майстра-будівельника його є володіння певними «надзнаннями» [282, с. 168]. Для того, щоб стати майстром, що така людина повинна «знати від себе» [171, с. 91], тобто «знатися» із нечистими, щоб вони йому не шкодили під час виконання роботи [171, с. 91]. Про такого майстра місцеве населення говорило, що «він добрий майстер, до всього приватний, зле не знає від себе» [171, с. 91]. Відповідно до записів перед початком роботи майстер повинен був «завернути рукав на лівій руці» [171, с. 91]. За віруваннями людей, це був певний ритуал перед початком роботи, щоб себе захистити.

Згідно з уявленнями майстер-будівельник був передвісником різних подій, як веселих – весілля, так і сумних – смерті і похоронів. Мовляв, коли столяр розпочинав тесати дерево для будівництва будинку і тріска від дерева падала на землю або «на двір поза трам'я», то може бути «мерлець» або «чкода», натомість якщо впаде «тим боком від дерева» то слід очікувати весілля [187, с. 560; 171, с. 89]. Народознавець зазначав, що коли сокира дала іскру, то можливо «буде горіти», буде пожежа [171, с. 89]. Місцеве населення

вважало, що майстер-будівельник має здібності і може ворожити, тому люди дуже ретельно стежили за його роботою, як він під час «завязин держав топір хвилю вістрьом до себе до твари» [171, с. 90].

Зі слів Ф. Гудзя із с. Мшанець Старосамбірського повіту, майстер володів такими здібностями, що міг відвести від дому велику шкоду, поміняти її на малу, за це просив у господарів будинку «пів кварти горілки» (близько 237 мл – *М. Т.*) [171, с. 90]. Як майстр отримував вказаний об'єм, то її не пив, а «хухнув у фляшчину, накрив рукою» і відступив назад, за «малу хвилю» тара розлетілася на половину, від цього померло тільки мале теля, завдавши малої шкоди зараз, аніж великої згодом [171, с. 90].

М. Зубрицький зафіксував випадок, коли майстер рекомендував «тамошному священнику» з с. Бабин Самбірського повіту де і як розміщувати меблі у будинку. Бойки пильно слідкували за тим, щоб майстри не поставили «зам одвіря обернувши дерево в долину» [171, с. 91], а щоб ставили вгору, як воно у лісі росте, а також «не приставляйте нічого з півночи, як будинок скінчений» [171, с. 91].

Як і майстер-будівельник демонізованою була професія мельника, який також повинен «знати від себе», оскільки не міг би залишатися на ніч у млині [172, с. 94]. Серед записів М. Зубрицького є перекази людей, які стосувалися професії мельника та самого млина. Так, згідно з однією з історією господар млина на Буковині не захотів підвищувати заробітну плату мельникові з с. Мшанець Старосамбірського повіту, який там працював. Мельник покинув роботу, сказавши власникові мельниці: «я ще ту прийду» [172, с. 94]. Через деякий час мельник повернувся на Буковину до цієї мельниці, оскільки мельник, який працював до нього загинув, змащуючи колесо [172, с. 94]. На Старосамбірщині люди вважали мельників упирями, тому що «упир сам по ночах у млині» [187, с. 219].

Серед місцевого бойківського населення побутували приповідки про млин і мельників. У рукописах М. Зубрицького занотовано найпоширеніші. Так, у одній із них говориться «щось по нім доскопитили, і властитель млина

відправив мельника» [27, арк. 4]. Місцеві бойки вважали, що «щось недобре підглянули» [27, арк. 4] у час роботи. Зафіксовано також приповідку, записану у с. Мшанець Старосамбірського повіту, з якою «як сьвіт плаче, то млин скаче» [28, арк. 2], тобто коли падав дощ, млин продовжував працювати та молоти.

Отже, мельники та майстри-будівельники, на думку бойківчан, належать до людей з особливими езотеричними властивостями, оскільки володіють зв'язком як із темними, так і світлими силами. Зокрема, майстри-будівельники були певними предвісниками подій, трагічних і радісних, а також мали здібності ворожити.

У народному календарі бойків існував день який вважався днем «нечистих сил». Отець Михайло Зубрицький зазначав, що у місцевого бойківського населення 23 квітня (за юліанським календарем) – день Святого Юрія, вважався днем «чарівниць, бусуркань, бісуркань» [176, с. 149]. Основною рисою демонізованих персонажів було їх шкідницька діяльність. Зокрема, відповідно до записів народознавця, вони «в ночі перед Йірєм відбирають людським коровам молоко» [176, с. 149]. Крім того, вони впливати на погодні умови та «стягають дощ на Йірья» [176, с. 149]. У світогляді людей вони поставали у вигляді «кота, пса» [176, с. 150]. Задля захисту від нечистих сили і щоб «би бісуркани не взяли молока» [176, с. 150], люди виконували різноманітні обрядодії. Зокрема, у с. Мшанець Старосамбірського повіту місцеве населення вимашувало вхідні двері олією або мазутом, а також різбили хрести на дверях [176, с. 150].

Отже, важливе місце у публікаціях Михайла Зубрицького займають світоглядні уявлення бойків. Зокрема, на Бойківщині були поширені уявлення про загробне життя, рай/пекло та причини потрапляння туди. Значну увагу місцеве населення звертало на народні прикмети та заборони, які насамперед стосувалися господарської діяльності, відносин між людьми та природою. Не менш цінними є приказки, записані дослідником та частково опубліковані в «Галицько-руських народних приповідках» за редакцією І. Франка.

Крім цього етнографу вдалося зібрати цікаві зразки пісень обрядового, родинно-побутового, жартівливого, історичного жанру. Звертаючись до народної демонології, дослідник відзначив, що найбільш поширеними є такі персонажі як упир, вовкулака, домовик, стратчата, та детально охарактеризував кожного з них (походження, образ і функції). На наш погляд, особливо цінними є спостереження М. Зубрицького щодо демонізації постатей майстра-будівельника та мельника, приписування їм надприродних властивостей і здатності вплинути на хід подій.

3.2. Календарна обрядовість

Календарна обрядовість є складовою та основною частиною традиційно-побутової культури будь-якого народу. Календарна обрядовість поділяється на весняно-літню та осінньо-зимову обрядовість, які мають тільки умовні переходи між святами. Кожен цикл свят містить у собі різне змістове навантаження, насичений унікальними мотивами, звичаями та обрядодіями, які логічно поєднували між собою цикли свят.

Вітчизняний дослідник О. Ковальов відзначав, що наші предки чітко розділяли час робочий (буденний) і святковий; час, коли надприродні сили сприяють людині і коли вони можуть стояти їй на перешкоді і навіть загрожувати життю [339, с. 136].

Отець Михайло Зубрицький занотував унікальні світоглядні уявлення пов'язані із календарною обрядовістю с. Мшанець та сусідніх сіл Старосамбірського та Турківського повіту. На основі розповідей народознавець здійснив опис кожного свята упродовж календарного року, подав обрядодії, які супроводжували свята, а також родинні, поминальні, аграрні, жнивварські події. Варто наголосити, що датовані свята народознавець зафіксував згідно з юліанським календарем, тобто різниця у святах відповідно до сучасного Григоріанського календаря становить дванадцять днів.

Весняно-літній цикл свят розпочинався з приходом та початком весни та супроводжувався доглядом за урожаєм та домашнім господарством, особливо

тваринами. Цей цикл свят триває від Стрітєння Господнього (2 лютого) до Днів пророка Іллі (20 липня). Варто відзначити, що такий поділ є умовним.

Згідно з народними вірування початок весняно-літнього циклу свят розпочинається зі свята Стрітєння Господнього (2 лютого). Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького місцеве бойківське населення вважало, що «на стрітїня зима з літом ся стрітила» [176, с. 144]. Під час свята «стрітїня» люди спостерігали за погодою, передусім, яка буде весна – рання чи пізна. Бойки вірили, якщо «мороз переможе тепло, то борше буде літо» [176, с. 144], натомість «коли тепло переможе мороз, довше подержит зима» [176, с. 144].

Перехідними і визначальними святами під час приходу весни слід вважати Обретіня (24 лютого), Сорок Святих (9 березня), теплого Олекси (17 березня) та Благовіщення (25 березня). Вищезгадані свята були пов'язані з аграрним циклом, а також прогнозуванням погоди. Передвісниками початку весни завжди були птахи та комахи [275, с. 133]. Наприклад, на свято Абрітїня птахи прилітали до гнізд [176, с. 144], а на свято теплого Олекси «на кілька днів на перед вилетяь мухи (бджоли), тільки днів потому буде студени по теплім Олексї», а також «на кілька неділь вилечуть мухи перед теплим Олексом, на тільки сховають ся по теплім Олексї» [176, с. 144]. За народним календарем бойків аграрні роботи можна було розпочинати після свята Сорока святих, як занотував народознавець, «час сіяти росаду» [176, с. 144]. За цим днем визначалася погода на майбутнє, що впливало на врожай. Зокрема, «як буде мороз на сорок сьватих, то буде сорок морозів, але нешкідливих; а коли не буде, то хотьби і один потому був, буде шкодити ниві» [176, с. 144].

Початок землеробських робіт у полі та городі розпочинали після свята Благовіщення (25 березня). Вважалося, що в цей день «Господь поблагословив землю» [176, с. 144] тому «благовісний» той день [176, с. 145]. Вважалося, що від цього свята можна орати [176, с. 144], бо навіть за гарної погоди перед Благовіщенням люди не орали і не сіяли, лиш «паринають» поле. Серед бойків була поширена така приказка: «Поки не мине три рази по пять, то си ще сядь» [176, с. 145], тобто через 15 тижнів після Різдва можна було орати землю.

Народознавець занотував, що на Благовіщення «всьо вилазить з землі» [176, с. 144], натомість до свята «і гидини не видно» [176, с. 145]. Згідно з віруваннями місцевого населення у цей день існували певні заборони: «якби порушив під куркою, або гускою» яйце, то буде у майбутньому «каліча» [176, с. 145]. Початок весняного циклу свят знаменував початок землеробських робіт, був насичений цілим рядом метеорологічних спостережень та пов'язаних з цим вірувань на майбутній рік.

На початок весняно-літнього циклу припадав період Великого посту та Великодніх свят (Паски). У передвеликодній обрядовості існувало багато певних заборон та пересторог, пов'язаних з Великим постом та дотриманням обов'язкових вимог.

Великий піст розпочинався з сиропусної неділі. Як занотував у записах о. Михайло «конець мясниць справляють не в мясопустну неділю, а в сю» [176, с. 144]. У цей день готували «ліпшу» вечерю. Етнограф зазначає, що навіть бідніше населення купувало гелетку овечого або коров'ячого сиру і ділилося між собою [176, с. 144]. Окрім цього, люди гуртом купляли теля, ввечері різали і «розпаюють» між собою [176, с. 144]. У цей день бойки дотримувались певних обрядодій. М. Зубрицький зафіксував такий обряд: «по вечери казять ейця о чоло, переступають через поріг і їдять» [176, с. 144], так люди вірили, що піст пройде швидше. Згідно з записами народознавця з цим днем були пов'язані окремі метеорологічні спостереження. Так, відповідно до вірувань людей погода, яка буде «на Пущина, такий буде Великдень» [176, с. 144]. Бойки вірили, якими будуть перші дні посту (понеділок, вівторок, середа і т.д.), такими будуть дні після Великодня [176, с. 144]. У перший день посту люди зранку нічого не їли, а тільки «полочуть горівкою зуби» [176, с. 144].

Великого значення у життєдіяльності бойківського населення мало дотримання Великого посту. Дослідниця С. Боян-Гладка відзначає, що він є одним із найстарших і найсвятіших установ християнської релігії та встановлений на знак наслідування Ісусу Христу, який постився в пустелі сорок днів [277, с. 113].

Аналіз записів М. Зубрицького засвідчує, що бойківське населення строго дотримувалося Великого посту [197, с. 110]. Дітей з маленьких приучували до посту [197, с. 110]. Місцевий люд вірив, що порушення посту – це великий гріх, через який грішник піде до пекла [197, с. 110].

Великодній, або страсний, тиждень на Бойківщині – це останній тиждень Великого посту, якого дотримувалися надзвичайно строго. Бойки в злагоді, мирі і пості з великою надією на добро розпочинали Страсний тиждень [401, с. 67].

Середа перед Великоднем мала назву «чорна». Назва зумовлена тим, що в XIX ст. більшість хат були курні. Через відсутністю комину сажа осідала на стінах будинків. Згідно з записами отця Михайла Зубрицького у цей день бойки мили стіни у домі, доки сягає «підмитка» [176, с. 147]. Окрім цього стіни натирали м'яким каменем, щоб вони були «ладніші» та заліплювали глиною діри [176, с. 147]. За словами місцевого жителя с. Мшанець Старосамбірського повіту Г. Тирлицького у чорну середу бойки не ходили заорювати поле, бо вважали, що зерно буде чорним [176, с. 147].

Наступним важливим днем був четвер – у народі «живний». У цей день бойки розпочинали «сливити сливки – писати писанки» або «мальованки» [176, с. 147]. М. Зубрицький зафіксував спосіб «приготування» писанок. У с. Мшанець Старосамбірського повіту жінки наливали у горнець квасного борщу, додавали деякі овочі, які називали «брадзилія», і у той відвар клали яйця і «по часі виймають готові сливки» [176, с. 147]. Народнознавець відзначав, що не можна сливити у п'ятницю, оскільки свято, натомість дозволялося в суботу та інші дні до провідної неділі [176, с. 147]. У цей день бойки ворожили на пшеницю, а у п'ятницю і суботу на озиме жито і ячмінь [176, с. 147].

Великодняя п'ятниця визначалася історією розп'яття Ісуса Христа. М. Зубрицький занотував розповідь жителя с. Мшанець Старосамбірського повіту Г. Грицюна, про вечерю жидів після розп'яття а також про виготовлення криж та цвяхів [176, с. 147–148]. У цей день бойки прогнозували

погоду. Вважалося, якщо у п'ятницю ясна погода, то пшениця не буде «захмулена» (пуста), натомість якщо піде дощ у суботу, то «вищезає жито аж до серпа» [176, с. 147].

У великодню суботу бойки дотримувалися обов'язкових обрядодій у переддень Великодня. Зокрема, М. Зубрицький зазначав, що у суботу «пускають скаралущі з яєць на воду», для того щоб Рахмани «спорзнили ся» [176, с. 148]. Обов'язковим атрибутом цього дня було випікання паски, тісто для якої замішували у п'ятницю ввечері, а в суботу зранку «саджає газдиня до печи» [176, с. 148]. Після того як спечеться, витягала із печі, далі всі у будинку кусали по шматочку, а також «до сусідів несуть» [176, с. 148]. Отець Михайло описав обряд захисту членів сім'ї та худобу від злого та нечистого, зокрема, господар «саджає на широкій лопаті, нароком під паску зладженій, паску до печи, а також пасчину посестру, робить лопатою крест на повалі, а далі з легка, ударює нею кожного челядина по голові і іде до стайні і ударює кожду худобину» [176, с. 148].

Одним із найбільших та найшанованіших серед бойків свят є Воскресіння Христове (Паска). У цей день «цілий день дзвонять» у дзвони [176, с. 148]. Посвячені продукти, паску, яйця їли тільки один раз у перший день, натомість у інші дні їли кілька разів [176, с. 149]. Зафіксовано, що дехто в с. Мшанець Старосамбірського повіту не їв м'яса навіть на Великдень, а в деяких домах їли тільки газда і господиня [176, с. 148]. Іншим не давали їсти, «бо би вадило худобі» [176, с. 149]. Окрім цього етнограф зафіксував приповідку, згідно з якою, якщо б на Великдень заgrimіло, а хтось випустив худобу, то буде мати більше молока [176, с. 149]. Варті уваги розповіді жителя с. Мшанець Старосамбірського повіту про ігри шлюбного спрямування, а також ігру «ходити оборога». Після обіду, як більшість збиралися біля церкви, дівчата і невістки носили за пазухою «сливки=писанки», якими обмінювалися з парубками [176, с. 148]. Гра «ходити оборога» виглядає так: «парібки і молоді жонаті ходять оборога по цминтари. Стають чотири парібки або молоді газди,

а два вилазять з плота на їх плечі і так ходять по цмин[т]ари. Стає також по шість, а на гору по чотири» [176, с. 148].

Окрім цього у Великодній обрядовості простежуються поминальні мотиви. За словами місцевої жительки с. Мшанець Старосамбірського повіту М. Вітички, якщо хто помирав, як співали «Христос Воскрес», тоді душа піде на небо, оскільки у цей час пекло закрите, а «царство втворене», і в цей час помирали тільки каліки і бідні [176, с. 149].

Отець Михайло Зубрицький занотував особливості святкування Паски місцевих мшанецьких циган. У цей день вони йшли до церкви на «посв'єчення» [20, арк. 4], також були на Службі Божій, після чого йшли на цвинтар, де розміщувалися позаду «від послідного газди» на кілька кроків [20, арк. 4].

Завершує цикл весняних свят – день Святого Юрія (23 квітня). Це особливий день, коли поєднувалися воєдино різні вірування, пов'язані із захистом домашніх тварин, з першим вигоном худоби на пасовище [288, с 64; 135, с. 232; 197, с. 111; 176, с. 150]. Народознавець зафіксував, що напередодні дня Юрія, уночі господар намазував дьогтем двері, робив хрестики, «би бісурканя не взяла молока» [176, с. 150], це був певний ритуал захисту домашніх тварин.

Умовно день св. Юрія вважався закінченням весняного циклу свят. Цей день вважався днем нечистої сили, тому виконувалися різні захисні обряди.

Початок літнього циклу свят розпочинався після дня святого Юрія, а символом його була купальська обрядовість під час Трійці (Зелених свят) та після купальська обрядовість (на Івана Хрестителя та Святих Павла і Петра).

У народному календарі, написаному М. Зубрицьким святу Трійці передують свята Іова Багатостраждального «Праведного Йова» (6 травня), «Крижові дні» (7, 8, 9 травня), «Мокія» (11 травня) та Рівноапостольного Константина і Олени «Царя Костянтина» (21 травня).

У період цих свят бойки дотримувалися окремих заборон, прогнозували погоду, передбачали майбутній урожай. Зокрема, отець Михайло Зубрицький

зазначав, якщо в день Мокія йтиме дощ, «то пак буде іти сорок днів» [176, с. 150]. Згідно з віруваннями місцевого населення у «крижові дні» не можна було вивозити перегній в поле, бо «не хоче ся в тім родити» [176, с. 150]. На день «Царя Костянтина» припадало завершення часу коли можна було сіяти овес [176, с. 150].

Зелені свята, або Свято Трійці, були у весняно-літній календарній обрядовості так званим «перехідним містком» між весняною та літньою обрядовістю [274, с. 55]. Записи М. Зубрицького свідчать, що особливо важливим був захист домашніх тварин. Зокрема, напередодні свята місцеві бойки цілий тиждень постили, щоб «худоба вела ся» [176, с. 150]. Головним атрибутом свята було маювання усіх житлових та господарських будівель. Народознавець занотував, що в суботу ввечері молоді хлопці і газди йшли до церкви, після чого рубали гілки з липи і маїли будинки [176, с. 150], а також маїли худобу.

У народній обрядовості бойків період святкування завершального циклу літньої обрядовості припадає на Івана Хрестителя – «Івана Купала» (24 червня), Святих рівноапостольних Петра і Павла – «Петра» (29 червня), Покладання ризи Пресвятої Богородиці «Положенє риз Пр. Богородиці» (2 липня), Гавриїла (13 липня), Успіння праведної Анни – «Трискучої Анни» (25 липня), Цілителя Пантелеймона (27 липня) та пророка Іллі – «Ілі» (20 липня).

Аналіз календарної обрядовості зафіксованої отцем Михайлом Зубрицьким, свідчить, що на час свята Івана Хрестителя, у народі поширеного як Івана Купала, центром уваги були рослини. Найчастіше різноманітні рослини використовували для очищення зерна для хліба «рвуть яке будь зіля, а буде помічне. Вирвати одну шаленицю з ниви, привязати на гряду, би стояла до сьватога всчера і спалити, то не буде вадити в хлібі, або страві, хоть би її досить било в зерні» [176, с. 150]; для лікування – «рвуть люльок і підкурюють зуби, коли болять, то перестануть» [176, с. 150], у випадку якщо боліли «крижі» за пояс ставили чорнобривців і біль проходив [176, с. 150]. Етнограф

занотував і таку прикмету: якщо відрізали косою якоїсь трави або зілля, то «буде помічне від уроків» [176, с. 150].

У період літньої обрядовості припадає піст Петрівка, якого за дослідженням отця Михайла Зубрицького суворо дотримувалися бойки [197, с. 110]. Окрім цього, під час петриківського посту дехто з жителів с. Мшанець на Старосамбірщині постився у вівторок, четвер, суботу і неділю [197, с. 110; 176, с. 151]. Народознавцем зафіксовані народні легенди пов'язані із апостолом Петром. Першу історію розповів мешканець села у Г. Грицаків, згідно з якою Петро украв плесканку сиру і зів саме під час посту Петрівка, від чого пішло прислів'я «Кой ти вкрав і не признаєш ся, то твій піст такий буде» [176, с. 151]. Друга історія записана дослідником зі слів Г. Терлецького: нібито святий Петро продавав носатого коня, а Ісус йому сказав, щоб той сказав, що кінь здоровий, і тепер «як хто ся проклинат на ярмарку, же худоба здорова, то Бог відпустит» [176, с. 151].

Отець Михайло Зубрицький зафіксував, що у с. Кіндратів Турківського повіту сінокоси починалися «зара «по Петріх і тягнуть ся звичайно до першої Матки» [197, с. 110] тобто від 29 червня до 15 серпня за старим стилем. Відповідно до цього періоду отцем Михайлом зафіксовано жнивварські пісні «Ой у льісы при дорозі зацвила калина» та «Цілий тиждень Грибенюник аны йів, аны пив» [19, арк. 1-2] у с. Мшанець Старосамбірського повіту.

М. Зубрицький записав вже не існуючу на той момент обрядодію, традиційну для пастухів у с. Мшанець Старосамбірського повіту. Наведемо невеликий фрагмент: «Перед Петра посходят ся пастухи, натігают тенгу купу ріщя, і складуют ся на горівку і посилают, купити там, де вичуют, же туньша, а добра. На Петра женут худобу, берут ейця, варьат на поли яшницю і гріют горілку з салом, або медом. Посідают на около огню, їдят, пют горівку, а відтак тігают ся зі збитків. Типирь того нима» [176, с. 151].

Серед місцевого населення с. Бистре Старосамбірського повіту були поширені окремі заборони на здійснення господарських дій на період свят Покладання ризи Пресвятої Богородиці «Положене риз Пр. Богородиці»

(2 липня), Гавриїла (13 липня), Успіння праведної Анни «Трискучої Анни» (25 липня), Цілителя Пантелеймона (27 липня). Так, на свято «Положенє риз Пр. Богородиці» було заборонено шити «бо би пороло ся» [176, с. 151], а також заборонено «рушати коло ільну і конопель» [176, с. 151].

У народному календарі бойків свята Гавриїла, Трискучої Ани і Пантелеймона вважалися громовими, тому «не вільно робити» [176, с. 151-152]. Щодо свята Гавриїла народознавець зазначав, що це «сердите сьвято» [176, с. 152], людям не можна було працювати, оскільки Гавриїл завідував громами. Якщо хтось поставить копицю сіна, то її спалить, один випадок стався в Устриках Ліського повіту, де газда поставив дах на будинку в цей день, але вдарив грім, і дах згорів [176, с. 152].

Перехідним між весняно-літнім та осінньо-зимовим циклами свят було свято пророка Іллі (20 липня). Саме на цей час припадає період збору зернових культур. Народна традиція день пророка Іллі вважає початком нового врожаю [335, с. 156]. М. Зубрицький записав, у с. Бистре Старосамбірського повіту, прикмету: «як не буде волоти (ряски на вівсі) в Ілї, то не буде ся молоти в млині. Як не волити в Ілї, то не буде зерна в млині, ані хліба в столї» [176, с. 152]. У с. Мшанець Старосамбірського повіту у день Іллі виносили на двір одяг, щоб провітрити і щоб «міль не їв» [176, с. 152], а також виносили церковні речі, а деякі люди також гроші висушували [176, с. 152]. Отже, весняно-літній цикл свят завершувався святом пророка Іллі.

Осінньо-зимова календарна обрядовість бойків є логічним продовженням весняно-літньої обрядовості. Саме на період осінньо-зимового циклу припадає збір урожаю та підготовка до зими та святкування Різдва.

Головними святковими подіями серпня були Спаси: перший Спас або Маковія (1 серпня), другий або яблучний Спас (6 серпня), який у релігійному календарі називається Преображення Господнє та третій Спас (16 серпня) [335, с. 157]. Згідно з народними традиціями у цей час відбувався збір урожаю. Однак у своїй науковій розвідці «Народній календар, народні звичаї і повірки» отець Михайло Зубрицький зафіксував тільки один випадок Спаса, який бойки

святкували 6 серпня. У цей день вони рвали біб на полі, варили і їли його [176, с. 152]. До свята Спаса «не годит ся булі печи» [176, с. 152], тобто вибирати на варити картоплю, це дозволялося тільки після цього дня.

Численними табу та заборонами у бойків позначений день Главосіки (29 серпня), або Усікновення голови пророка Іоанна Хрестителя. Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького до свята Главосіки не можна було працювати із окремими видами зернових, а також із льоном і коноплею [176, с. 152]. У саме свято не можна рушати і льон, і коноплі, і мак, було заборонено різати часник і капусту, усе те, що має головку [176, с. 152]. Варто зауважити, що дехто і ножика не брав до рук у цей день [176, с. 152].

Період завершення випасання худоби та овець на полонині припадав на свято Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господнього у бойків «Здвига» (14 вересня). Згідно з записами отця Михайла Зубрицького на «здвига» розбирали овець із салашу [176, с. 152; 135, с. 245]. Хто тримав овець до «здвига», доїв овець до свята і на «здвига» забирав їх додому [176, с. 152]. Народознавець відзначав, що окремі господарі, «хто має охоту» створювали «осінку», робили кошару на полі і продовжували випасати овець [176, с. 152], аж поки сніг не впаде [135, с. 246]. Серед місцевого населення існувала заборона на доїння овець після «здвига» [176, с. 152]. Саме цей день має низку чітко виражених заборон, пов'язаних зі скотарством.

Скотарським мотивами просякнута свято Покрови Пресвятої Богородиці і Пріснодіви Марії, або Покрови, яке відзначали 1 жовтня. Згідно з записами отця Михайла Зубрицького до свята Покрови випасати худобу треба було тільки з пастухами, і тільки після 1 жовтня можна пускати на поле без пастухів [176, с. 153], що знайшло відбиток у приповідці: «По Покрові паси і по глові» [176, с. 153]. Із початком сівби озимого жита і команиці так худобу не пускали, щоб вона «не затрагувала молодих рослин» [176, с. 153].

Отже, згідно з народним календарем бойки завершували випасання худоби та овець до свята Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господнього та свята Покрови.

Заборони щодо здійснення окремих господарських робіт існували і на свято Луки – 18 жовтня. До цього дня «не годить ся прьасти» [176, с. 153], тобто розпочинали прьасти від свята Луки.

На думку дослідника О. Коломийчука, свято Великомученика Дмитрія у бойків позначене численними прикметами [398, с. 150], щодо родинних справ та погодніх прогнозів. У бойків «Дмитрѣ» святкувалося 26 жовтня. Аналіз публікацій М. Зубрицького засвідчує, що місцеве бойківське населення орієнтувалося на погоду в день Дмитрія. Так, жителі с. Бистре Старосамбірського повіту вважали, якщо день ясний, то буде рік «уроджайний» [176, с. 154], натомість якщо вітер, то добрий час для худоби [176, с. 154]. Якщо вітер дув зранку, то ранній «присівок буде добрий», якщо ополудні – то середній, а якщо ввечері – то пізній [176, с. 154].

До Дмитрія відбувалися такі дійства, як сватання і весілля. У с. Ореві Дрогобицького повіту була поширена примовка «Она любить ся, бо вжи по Дмитрю, а її ніхто не сватав» [176, с. 154], натомість у с. Мшанець Старосамбірського повіту побутувала інша – «До Дмитрѣ пралам тя і мадлювалам тя, а по Дмитрѣ комин тобов витру» [176, с. 154]. Народнознавець пояснив причину появи таких примовок: що після Дмитрія не було часу робити весілля, тому що «14 падолиста є «пущина» перед Пилипівкою» [176, с. 154].

На період 14 листопада – 24 грудня в народному календарі випадав час Різдвяного посту – Пилипівка, який у бойків називався «пущина» [176, с. 154]. М. Зубрицький зазначав, що бойківське населення суворо дотримувалося усіх постів, не виключенням була Пилипівка [197, с. 110]. Головною настановою на ці дні було дотримання посту – обмеження у їжі [333, с. 160]. На період посту Пилипівка припадають свята Введення в Храм Пресвятої Діви Марії «Воведенія» (21 листопада), Андрія Первозваного «Андрія» (30 падолиста), День Варвари (4 грудня), День Сави (5 грудня), Святого Миколая Чудотворця «Николи» (6 грудня), Непорочне Зачаття Пресвятої Богородиці св. Анною «На Зачате» (9 грудня), Даниїла Стовпника «Даниля стовпника» (11 грудня).

Це був перехідний період до зимового циклу свят, який згідно з віруваннями бойківського населення розпочинався з свята Введення в Храм Пресвятої Діви Марії, в народі «Воведенія» – 21 листопада. Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького свідчить, що в цей день сакрального значення надавалося воді та відповідним обрядодіям з нею. Існував звичай «полазника» та обмеження у здійсненні окремих робіт по дому та по господарству. Згідно із записами отця Михайла Зубрицького «полазником» вважали того, хто перший ввійде «до хижі» [176, с. 154]. Місцевий люд боявся ходити до інших «хиж» на «Воведеніс, Різтво і Великдень», щоб господарі не говорили потім: «Я мав кирьвавого полазника (нещастя приніс до дому)» [176, с. 154]. Етнограф відзначав, що у цей день бойки варили густу киселицю [176, с. 154].

Відповідно до погодніх умов на Введення бойки прогнозували, яка буде погода, щ обуло важливим для майбутнього урожаю та тваринництва. Спостерігали за поведінкою птахів. Якщо воробець «напе ся в Воведенію в добриччачім сліду води», то худобі буде трави до Юрія [176, с. 154]: скільки буде води на Введення, скільки буде трави на Юрія, а як не буде води, то й не буде трави [176, с. 154].

Народознавець занотував обрядодії із водою напередодні дня Введення. Зокрема, у с. Бистре Старосамбірського повіту передодні 21 листопада ввечері йшли до місця, де три води разом сходилися, набирали воду тричі та промовляли: «На поратунок людью, худобі». Воду проливали «через полемінь, а зі споду підставляє ся миску» [176, с. 154]. Окрім цього, до води приходили або малі діти, які хворі або мали вроки, вони молилися біля води – двічі «Отче наш» і двічі «Богородице Діво» та починали «баяти». Опісля тричі плювали у воду і двічі говорили «Отче наш» і двічі «Богороце Діво» [176, с. 154]. Народознавець відзначав, «хто таке робит, мусит штири понедівки постити, раз на динь їсти і перед Благовіщином съвячку до цирькви купити» [176, с. 154], від уроків це допоможе.

Існували обмеження в роботі під час свята Введення. Зокрема, заборонялося прати – від «воведенія до девятого читвирга не перут баби

полотна на ріці на ослоні в дзвіню» [176, с. 155]. До 21 листопада бойки готували землю, особливо глину, щоб змастити піч або щось у домі [176, с. 155], після свята цього робити не можна було. Заборона працювати на землі діяла до Благовіщення аж поки «Бог землю поблагословить» [176, с. 155]. Етнограф відзначав, що було заборонено терти коноплі, «бо туча більше вадит ниві» [176, с. 155].

Свято Андрія Первозваного – 30 листопада, насичене ворожильними елементами, любовною магією та родильними мотивами. М. Зубрицький зафіксував основні найбільш поширені звичаї. Зокрема, на Андрія молоді дівчата сіяли льон по хижі і промовляли: «Андрію! Лен на тя сію, дай ми Боже знати, з ким тя буду брати» [176, с. 155]. Також, дівчата рахували кілки на плоті і промовляли: «То вдовець, то молодець», на яких словах закінчить, «за такого віддасть ся» [176, с. 155]. Намагалися дізнатися про свою долю, рахуючи політ (дрова), які несла дівчина до хижі, лічили, чи до пари чи ні: якщо парне принесла, то «віддасть ся» [176, с. 155]. Ворожили щоб приснився майбутній чоловік. Для цього «заволочують портками і кладуть їх на ніч під голову» [176, с. 155], і хтось мав приснитися, і за того «дівка видасть ся» [176, с. 155].

М. Зубрицький зафіксував приповідку до днів Варвари та Сави, а також пісню про Святу Варвару. Приповідка звучить: «Як би не варварила і не савила, то би по Велиції дни кросен не ставила» [176, с. 155]. Пісню про Святу Варвару народознавець записав зі слів жительки с. Галівка Старосамбірського повіту Анни Кіхтан. (Додаток Г. 2).

У день «Николи» – 6 грудня, бойківське населення с. Мшанець Старосамбірського повіту вірило, що святий Миколай розганяє в цей день вовків, і скільки їх розжене, стільки їх і буде разом ходити [176, с. 156]. До дня «Зачате» була поширена приповідка: «На Зачате тільки дня причининят ся, кільки потребує курка, би з порога скочити» [176, с. 156]. Як свідчать записи у день «Даниля стовпника» (11 грудня) мали під собою реальні історії. Так,

один газда «раз колов скіпу», а його хлопець упав з печі і зламав хребет [176, с. 156], у другій історії газда порізався після того, як різав «січку» [176, с. 156].

Найбільшою кількістю ритуалів та обрядодій наповнені різдвяні свята, зокрема Святий вечір – 24 грудня та Різдво Христове – 25 грудня. Аналіз робіт отця Михайла Зубрицького засвідчує, що святкування різдвяних свят у бойків значною мірою відображають родинну символіку, метеорологічні знання, способи захисту домашнього господарства та інше. Один із дослідників життя бойків о. Юрій Кміт відзначав, що «як на сьвятий Вичьір, так буде цілий рік» [242, с. 3]. У своїх споминах панотець Михайло занотував: «Особливо нетерпливо дожидав я святого вечера» [257, с. 543].

Головними атрибутами Святої вечері було внесення снопа «діда» до хижі та святкова вечеря. За словами жительки с. Мшанець Старосамбірського повіту Н. Кіськаниної, «діда» виготовляли з вівса, соломи або сіна [176, с. 159]. Внесення «діда» супроводжувалося такими словами: «Памай Біг, дай Боже здоровя», у відповідь казали «Дай Боже здоровя!» [176, с. 159]. «Діда» залишали у будинку до другого святого вечера, а після того давали худобі з'їсти [176, с. 159]. Вочевидь, це була обрядодія, спрямована на захист домашніх тварин. Аналогічна обрядодія була записана у с. Кіндратів Турківського повіту: як заносили сніп до хижі, запитували: «Що несете?», на що відповідали: «Несемо полон зі всіх сторон!» [257, с. 543]. Етнограф відзначав, що під сіно клали пісок, овес, а також головку часнику [176, с. 159]. У с. Мшанець святкова вечеря розпочиналася із випиття горілки, яку закусували хлібом з часником [176, с. 159]. У с. Михнівці Турківського повіту горілки не пили [176, с. 158]. Як правило, на столі було дев'ять страв, зокрема: «1) капуста і булі, обі страви олійом мастят; 2) пироги з буль, а як нема пирогів, то паленички, одно або друге з олійом; 3) киселиця; 4) біб або горох; 5) ячмінні крупи або вівсяні з сіменним або маковим молоком; 6) груші; 7) голубці з круп вівсяних або пшеничних з олійом; 8) пшениця з маком; 9) гриби з олійом» [176, с. 159]. Дослідник зазначав, що деколи подавали і дванадцять страв [176, с. 159]. Обов'язково запалювали свічку [257, с. 543; 176, с. 159]. Свята вечера

мала ряд заборон, зокрема, що під час їжі ложки не клали на стіл, щоб зага не пекла [176, с. 158]. Після святкової вечері кожний член родини дивився на свою тінь на стіні: якщо тінь вища за людину, то буде та людина жити, якщо навпаки, то помре [176, с. 158]. Окрім цього, незаміжні дівчата визначали своє майбутнє, виганяючи надвір собаку. Якщо він загавкав, то бути весілля [176, с. 159]. У день Святої вечері не слід було згадувати диких звірів, зокрема вовка, бо інакше він буде «коло худоби цілий рік крутити ся» [176, с. 157, 162]. Дослідник зафіксував один із способів захисту від цього, потрібно було вбити ніж в одвірок, і вовк не буде шкодити [176, с. 157]. Натомість у одній із розвідок отець Михайло зазначав, що для того, щоб людям легше виїхати до Америки, на вечерю запрошували «всяку звірину», зокрема промовляли: «Вовче, вовче! За морьом ти (тобі) вечеря!» [140, с. 766]. Категорично заборонялося у день вечері купання у воді. М. Зубрицький записав випадок, коли місцевий житель с. Мшанець Старосамбірського повіту А. Ковальов пішов купатися після вечері, стрибнув в ополонку і «дуже го студінь проняла» [176, с. 157]. Певні забобони пов'язані також із маком. Зокрема, один газда з с. Мшанець посіяв двір маком, після чого «все щось згибло» [176, с. 157]. Також не можна було говорити «мак», бо будуть блохи [176, с. 158].

На Святий вечір здійснювалися обрядодії, для захисту будинку. Отець Михайло Зубрицький зафіксував забобони в с. Мшанець Старосамбірського повіту та с. Михнівці Турківського повіту. Так, у першому населеному пункті заборонялося кропити землю в хижі водою, оскільки будуть блохи кусати [176, с. 158]. За словами Г. Грицака, інколи сіяли жито на Святий вечір і не раз буде «ладне» [176, с. 158]. У с. Михнівець зв'язували дві ноги стола ланцом, там де сідали вечеряти, робилося це для того, «бо злий прикований на ланцу і гризе і юж бисся урвав» [176, с. 158].

Для збереження домашнього господарства та збільшення продовитості домашніх тварин місцеві бойки здійснювали ряд обрядодій на Святий вечір. Так, годилося, після того як газдиня «затоплювала» у печі, сідати на припічок і квокати, аби кури квокали [176, с. 158], тобто щоб несли яйця. Або курям

давали їсти посеред хижі в обручі з-під бочки, для того щоб «єць не губити» [176, с. 158], а також брала газдиня решето і качала в ньому яйце, щоб було стільки яєць, скільки в решеті дірок [176, с. 158]. Після вечері ложки зв'язували разом і клали із мискою під стіл, «щоби худоба купи держала ся» [176, с. 158].

Окрім цього, на Святий вечір закликали погоду. Михайло Зубрицький зафіксував, що в с. Грьозове Старосамбірського повіту був «хмарник», що «у нас обганят тучу, робит на сьвятий вечір» [176, с. 156].

Отець Михайло Зубрицький зафіксував також деякі елементи календарної обрядовості словенців, серед яких проживав певний час. Зокрема, на Святий вечір у них була «вечеря звичайна», тому нічого святкового не готували [176, с. 143], однак у дослідженні народознавця відсутній опис традиційного харчування словенців. Після вечері вони до півночі «krokotali», а відтак йшли до церкви [176, с. 143]. Також робили ясла з квітів і клали на вікна, додавали мох, фігурку, «цвіти», і «світила ся лампка» [176, с. 143].

Отже, передріздвяний вечір був наповнений різноманітними обрядодіями та мотивами. Головними атрибутами вечора були дідух та свята вечера. У цей день здійснювали обрядодії, спрямовані на захист та збільшення домашнього господарства, проводилося ворожіння та інше.

Обов'язковими елементами різдвяної обрядовості бойків було ходіння колядників та обряд «полазника». Згідно із записами отця Михайла Зубрицького у с. Мшанець Старосамбірського повіту «полазником» була одна із домашніх тварин. Дослідник о. Юрій Кміт відзначав, що «полазником» мав бути бик, або «хлоп або жид» [242, с. 4]. Наприклад, у с. Кіндратів Турківського повіту «полазником» був віл [257, с. 543]. Когось із домашніх тварин вводили до хижі і годували їх хлібом [176, с. 162], а також накладали на ріг хліб [257, с. 543]. Отець Михайло відзначав, що один із газдів намагався завести до хижі лоша за полазника, а воно не хотіло, і газда викрикнув «А куш, бідо, до хиж за полазника» [176, с. 162], що спариймалося як насмішка. Цією

обрядодією за визначенням народознавця «показували, як шанують худобу і яка вона їм дорога, коли її мали за гостю» [257, с. 543].

Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького у с. Мшанець Старосамбірського повіту на Різдво Христове ходило два церковні братства. Етнограф відзначав, що вони починали ходити на Різдво ввечері через ніч на «Збіг Богородиї» (26 грудня) і «Щифаня» (27 грудня). Було два братства: старше – понад 70 членів, та молодше – до 50. До старшого вступали газди, до молодшого молоді газди і парубки [176, с. 160; 258, с. 90]. Розпочинали коляду у пароха під вікнами, а звідти йшли на кінець села і «зачинали колядовати». У автобіографії народознавець зафіксував спогад про таких колядників у с. Кіндратів Турківського повіту. «Під вікнами сьпівали яку церковну коляду, входили до хати на просьбу газди, сідали за стіл, отець їх гостив горівкою, також давали яку перекуску. Музики грали один на скрипці, а другий бив патичками по цимбалах; молодіж, ба і старші танцювали. За колядниками ходили і дїтваки, а богай бігли до сусідних хат придивляти ся всему» [258, с. 56]. Аналогічна обрядодія відбувалася і в с. Мшанець, де колядників пригощали горілкою та давали на закуску сир, хліб, дехто ковбасу [176, с. 161; 258, с. 90]. Етнограф зауважив, що коли колядники заходили до хижі, то колядували кожному окремо, «хотьби і найменшому дїтвакови, іншу колядку» [176, с. 161].

М. Зубрицький зібрав пісні новорічно-різдвяного циклу, зокрема колядки. Одну із колядок «А що нам було з нащадку світа», записану в с. Мшанець Старосамбірського повіту, передав І. Франку. Львівська дослідниця Г. Сокіл зазначає, що ця колядка є прикладом контамінації уснословесних творів і містить низку мотивів: 1) початок світу; 2) про чудесну побудову церкви; 3) чудесне знівечення полків, що нападають на святий храм [378, с. 459].

Під час різдвяних свят бойки дотримувалися певних заборон та пересторог, щодо захисту майбутнього врожаю. Так, на Різдво «не годит ся спати» оскільки це мало негативний вплив на посіви, бо вони будуть «падати»

[176, с. 160]. Якщо газда лягав, то йому дружина говорила: «Не спи, бо сівба буде падати, а мій лен буде красний» [176, с. 160]. На стіл нічого не можна було класти на Різдво з «одічи» (одягу), не клали шапки, сіраки та інший одяг [176, с. 160], робилося це для того, щоб «кертина не точила землі» [176, с. 160].

Важливим було на Різдво передбачення погоди на майбутнє. М. Зубрицький відзначав, що бойки вважали за нормальне, коли «в Різтві метелиця» [176, с. 160]. Окрім цього, якщо між Різдвом та Водохрещам (6 січня) буде іній на деревах, то майбутній рік «буде намолотний» [176, с. 162], тобто урожайний. Місцевий житель с. Мшанець Старосамбірського повіту П. Бабонин умів ворожити на погоду і за погодніми умовами на Різдво передбачати майбутню погоду зокрема «Різдво значить на лютий; як тепло через цілий день, то цілий лютий буде тепло; як тепло до полудня, то тепло буде в місяці до півповня, а відтак буде сніг, або слота» [176, с. 162].

Під час різдвяних свят незаміжні молоді дівчата намагалися визначити свою майбутню долю. Отець Михайло Зубрицький зафіксував такий обряд зі слів жителя с. Мшанець Старосамбірського повіту Й. Дорошева: «Дівки мечут барвінок на Різдво в дзвіниці перед порогом і в цирькви перед дверьми, апак дивят ся, хто наступит на барвінок, тот оженит ся з нев» [176, с. 160].

Опісля Різдва Христового існувала заборона до Нового року нічого не прати. Отець Михайло Зубрицький відзначав, що між святами не можна було прати ввечері, оскільки «будуть чирваки сир точити» [176, с. 162], а такі червяки могли бути і в найсвіжішому молоці.

Дослідження М. Зубрицького свідчить, що в окремих випадках Різдво не святкувалося, це було пов'язано насамперед із поховальними мотивами. Так, «де був мерлець у хижи, то в різдвяні свята не колядували» [187, с. 557], проте в автобіографії вченого знаходимо фрагмент: «деколи сьпівали церковні коляди, особливо там все, де в році був мерлець, і се називали «христосати» [258, с. 90].

Отже, Різдво Христове було одним і найважливіших свят для бойків. У період різдвяних свят місцеве бойківське населення дотримувало певних

заборон. Окрім цього, свято супроводжувалося рядом обрядодій, зокрема полазника, колядування, визначення погодніх умов на майбутнє та ворожіння на майбутню долю.

Зимовий цикл свят продовжувався святкуванням Нового року – 1 січня. Бойки здійснювали ряд обрядодій, а також дотримувались певних заборон. Згідно із записами М. Зубрицького у с. Мшанець Старосамбірського повіту зранку «невіста» йшла до річки за водою і брала з собою сніп і хліб. На річці вона повинна була тричі замочити сніп у воду і проговорити: «Сніт їй змиваю, полон прозиваю зо всіх штрирьох сторон на моє подмір'я» [176, с. 141]. Повертаючись додому, вона разом із хлібом і водою заходила до хижі і промовляла: «На щестє, на здоров'я з Новим Роком». У відповідь «Дай Боже, посполу з Вами» [176, с. 142]. Етнограф відзначав, що далі потрібно було пустити котитися хліб у хижі, коли він зупинявся і подав лицем вгору, то буде «добро вести ся», якщо сподом вгору, то буде мертвець [176, с. 142].

З розповіді місцевого жителя с. Мшанець Старосамбірського повіту І. Андрусика була зафіксована така обрядодія: щодня після Нового року газдиня підкидала у піч дрова і так цілий тиждень. Після чого дивилася на кожне поліно, якщо «углик спопеліє і грубо приодіє ся попелом» то буде добре [176, с. 142], натомість, чий вуглик відразу згасав і ставав чорним, тоді хтось міг померти [176, с. 142].

Завершували календарний рік другий Святий вечір – 5 січня та Водохреща «Ардан» (6 січня). На Другий святий вечір готували вечерю таку саму, як на перший, однак могли готувати менше страв [176, с. 143]. Народознавець наголошував, що місцеве населення постило у цей день, допоки не нап'ються освяченої води. Воду освячували в церкві, у випадку, якщо на вулиці було «красно» то освячували на цвинтарі біля церкви, після Служби Божої [176, с. 143]. Важливим був обряд оберігання дому та домашнього господарства. Житню муку змішували із освяченою водою і газдиня робила тістом хрестики на чотирьох стінах будинку, а також на дверях в сіннях, в коморі та стайні [176, с. 143]. Етнограф відзначав, що далі із цього

тіста пекли паляниці, які давали вкусити кожному члену сім'ї [176, с. 143]. Далі газдиня брала паляницю і давала разом з головкою часнику домашнім тваринам [176, с. 143].

У свято Водохреща, «Ардан» або Богоявлення – 6 січня, головним мотивом є очищення завдяки освяченню води. У с. Мшанець Старосамбірського повіту зранку освячували воду на річці, де люди омивалися, а також «другляють» одні одних у воду [176, с. 144]. За словами місцевого жителя Ф. Гриніва, вважалося, хто більше у воді «скупає ся», той здоровішим буде [176, с. 144]. Від свята Водохреща було заборонено прати у річці тиждень, а раніше і два тижні [176, с. 144]. Етнограф відзначав, що кожний газда освячував водою ціле своє господарство [176, с. 144].

Отже, осінньо-зимовий цикл свят завершувався відзначенням Нового року, другого Святого вечора та Водохреща. Свята супроводжувалися різноманітними обрядодіями, які були покликані захистити дім та домашнє господарство.

Отець Михайло Зубрицький зафіксував цікаві відомості про те, якого значення надавало населення с. Мшанець Старосамбірського повіту кожному дню тижня. Народознавець подав поширені назви цих днів, а також різноманітні забобони та перестороги, пов'язані із окремими днями тижня. Варто відзначити, що в народній свідомості дні тижня поділені на сприятливі і несприятливі, легкі і важкі.

Наприклад перший день тижня – понеділок вважався важким днем. Цей день був пов'язаний із численними заборонами на роботу та інші дії. Зокрема, у с. Мшанець Старосамбірського повіту місцеве населення не розпочинало будь-яку роботу в цей день, бо «понеділок тяжкий день» [176, с. 138]. Заборонялося позичати сіль і молоко, щоб не зашкодити худобі, оскільки «не добре било з худобов» та «чкодило би худобі» [176, с. 138]. Етнограф зафіксував, що в понеділок було заборонено давати домашній худобі сіль, не дозволялось «заорьувати» землю [176, с. 138]. Окрім цього, у понеділок деякі люди постили, і їх називали «зарікані» [176, с. 138].

Серед місцевого населення вівторок вважався добрим днем, у цей день можна було «заорювати» землю [176, с. 138].

Середа вважалася тяжким днем. М. Зубрицький відзначав, що в середу за аналогією з понеділком не можна було позичати сіль і молоко [176, с. 138], а також було заборонено «кряти шматя» [176, с. 138].

Четвер у бойків також вважався чистим і добрим днем. На думку А. Темченка, четвер, на противагу «жіночій» середі, втілює чоловіче начало, тому вважається сприятливим для господарських і сімейних справ, має найменшу кількість заборон [378, с. 28]. Отець Михайло Зубрицький відзначав, що четвер «також добрий на всьо» [176, с. 138] і що у цей день дозволялося обробляти землю і її «заорюють» [176, с. 138].

Особливим днем у тижні бойків була п'ятниця. М. Зубрицький занотував поширену серед бойків примовку: «Поєдни баби куделю не прядут, хліба не печут» [176, с. 138], тобто у цей день не працювали. Зачасту люди постили по п'ятницях, тільки один раз їли [176, с. 138]. Дослідник відзначав, що цей день був особливим і для домашніх тварин, оскільки не давали худобі солі, однак давали, коли треба було вести «в село до бика» [176, с. 138]. Народознавець занотував пісню про п'ятницю зі слів В. Пашківа. (Додаток Г. 3).

У суботу перебачали погоду на майбутнє. мови. М. Зубрицький відзначав, що в суботу небезпечно було захворіти, оскільки можна було померти, хворий «не хоче подужувати» [176, с. 139]. Також він наголошував, «як в суботу витче кросна баба, аби ї приходило вирізати полотну, тай би не вирізовала» [176, с. 139]. Так, зі слів місцевого жителя с. Мшанець Старосамбірського повіту П. Бабонина, якщо в суботу буде дощ до полудня, то буде йти дощ пів тижня, а якщо з полудня, то буде падати на другу половину тижня [176, с. 140]. Якщо білі хмари на небі, то на другий день після обіду буде дощ, а якщо не видно хмар, то буде дощ зранку падати [176, с. 140].

М. Зубрицький, окрім пояснення семантики днів тижня у бойків, подав перелік назв місяців, які поширені у них. Зокрема, у с. Мшанець Старосамбірського повіту були відомі такі назви: «1-ший лютий, 2-гий казибрід, 3-тий марот, 4-тий беризень, 5-тий май, 12-тий грудень» [176, с. 141].

Важливе значення праці Михайла Зубрицького визначається його практичним використанням. Зокрема, вітчизняна дослідниця В. Лисак вважає, що народна календарна обрядовість важлива у шкільній програмі для родинного та національного виховання у школі [360, с. 517]. Окрім цього, вона вказала п'ять причин доцільності застосування народного календаря в сучасному виховному процесі, на її думку, використання забезпечує об'єктивний процес спадковості поколінь, постійний зв'язок із життям [360, с. 517].

Отже, досліджуючи календарну обрядовість, Михайло Зубрицький детально описав свята у календарному році, які святкували бойки на межі ХІХ–ХХ ст. Дослідником подано перелік свят, які нами умовно було поділено на весняно-літній та осінньо-зимовий цикли. Весняно-літній цикл свят у бойків збігався з початком розвіту природи, початком землеробських робіт та вигоном тварин на випас у полонини. Центральним святом цього циклу є Воскресіння Христове (Паска). Літній цикл свят визначався купальськими та жнивварськими мотивами, а також ворожильними елементами на майбутню долю. Осінній цикл свят завершувався збором урожаю, поверненням худоби із полонини та підготовкою до зими. Центральним святом зимового періоду було Різдво Христове, під час якого здійснювалися різноманітні обрядодії на захист дому, сім'ї, домашнього господарства, проводилися ворожіння на майбутню долю та інше.

3.3. Висвітлення особливостей родинної обрядовості

Родинна обрядовість є невід'ємним елементом духовної культури населення Бойківщини та українського народу загалом. Вивчення родинної

обрядовості бойків займало одне з провідних місць у народознавчих дослідженнях отця Михайла Зубрицького. У своїх наукових розвідках етнограф висвітлив сімейний уклад бойків, родинні відносини, елементи етнопедагогіки, а також риси поховальної обрядовості.

На думку О. Галько, це одна із основних і найдавніших форм людського соціального розвитку [285, с. 54], тому вона привертала увагу багатьох дослідників. Унікальність родинних відносин та уклад сім'ї бойків наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відзначається збереженням окремих пережитків та архаїчних форм, що є відображено в етнографічних працях отця Михайла Зубрицького.

У своєму дослідженні «Велика родина в Мшанци...» Михайло Зубрицький зауважує, що на той час на Бойківщині існували пережитки великої або «ширшої родини» [127, с. 288; 248, с. 82–83]. На зламі століть у Мшанці проживало чотири великі родини, загальна чисельність яких складала від дванадцяти до чотирнадцяти людей [127, с. 290]. Всі інші родини були т.зв. малі, які, за визначенням О. Галько, склалися з батьків разом з одруженим сином і неодруженими дітьми [285, с. 54]. Одним із первинних факторів, які визначають відмінності між малою і великою сім'ями є ступінь економічної спорідненості родини. Якщо сім'ї, в яких батьки з кількома одруженими синами і їх дітьми, живуть одніє родиною в одній хаті, ведуть спільне господарство, спільно готують і дбають про одяг – їх, як правило, відносять до великих. Якщо ж при наявності спільного житла та ведення господарства родина складається з батьків, що проживають з одним одруженим сином та його дітьми і власними неодруженими нащадками, – їх зараховують до малих сімей [285, с. 55].

За спостереженнями Михайла Зубрицького головою сім'ї був батько – «власитель газдівства» [127, с. 288]. Це підтверджують і сучасні вітчизняні дослідники [366, с. 341; 285, с. 55]. М. Мельникович стверджує, що стосовно особи батька були певні заборони. У присутності батька заборонялось курити, сміятись та голосно говорити, а також дотримувалися черговості під час

сімейної трапези [364, с. 341]. Роль чоловіка і жінки в родині різнилися. Якщо чоловік займається господарством то жінка «порядкує грішми і домашнім заходом ... як полотном, варенєм і жіночою роботою» [127, с. 290]. Однак через патріархальні традиції становище жінки визначалося у підпорядкуванні чоловіку. Якщо був розподіл на «чоловічу» і «жіночу» роботу, то жінка могла виконувати всю роботу, на відміну від чоловіка [127, с. 289].

З-поміж збережених традиційних звичаєвих норм у сільській сім'ї середини ХІХ ст., за визначенням С. Гвоздевич, на початку ХХ ст. збереглося одруження старшого сина у батьківський дім [287, с. 467]. Так «женить найстаршого сина домів, спільно працюють на газдівстві і спільно харчують ся. Нерідко буває таке, що лиш одним прядилом ділять ся свекра з невістою» [127, с. 288]. Молодші діти йдуть «на бік», сини «до дівки, як мають більше віно, або до якої вдови» [127, с. 288], доньки «віддають ся також на бік за молодця, а як такого нема, не пощастило, за вдівця» [127, с. 288]. Народознавець зазначає, що в більшості випадків йшли «на чужі діти» [127, с. 288]. На його думку, завжди «серце батьків тепліше б'є до сина, як до доньки» [127, с. 291].

Якщо у родині тільки доньки, то батько «приїмат зятя д дівці» [127, с. 288]. Слід зазначити, що до зятя ставлення було погане, його «уважають по части чужим» [127, с. 288]. Народознавець зазначав, що в таких ситуаціях приповідали: «зятина пся дітина» [127, с. 288].

При дослідженні родинних відносин Михайло Зубрицький звернув увагу на випадки, коли вдома є «дівка» або більше дівчат, а син значно менший. У такій ситуації, що батько приймає до найстаршої доньки зятя і разом «газдують». У с. Мшанець Старосамбірського повіту менших дівчат видавали заміж «на бік», і як тільки син «дійде літ, женить його також домів» [127, с. 288]. Зазначається, що певний час вони всі разом ведуть господарство, а потім «схиляють ся до сина і він лишає ся «на пляцю», а зятя відділюють і будують особі но хату й інші будинки» [127, с. 288].

Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького свідчить, що у с. Мшанець на Старосамбірщині побутували випадки, коли батько видавав дочку «на бік», а своїх братів та сестер «повінував», а молодшого одружив додому [127, с. 289; 284, с. 467]. Якщо рідного брата не було, то приймали до сестри зятя і разом «газдували» [127, с. 288].

Відповідно до записів Михайла Зубрицького траплялись ситуації, коли два брати женилися вдома і разом «газдували». Народознавець зазначав, що таке траплялося раніше, однак на час записів (*1906 рік – Т.М.*) у с. Мшанець на Старосамбірщині було всього чотири господарства, де два брати одружені та залишилися вдома [127, с. 289].

Як пережиток, львівська дослідниця С. Гвоздевич наводить приклади, коли на «грунт одружують родичів, а частіше: старший брат, одружує молодшого на своє газдівство» [287, с. 467]. Один із таких випадків зафіксував отець Михайло Зубрицький, коли Іван Благий з Галівки казав до брата: «Женися, гадки не май, я свої діти дам на бік, а твої лишать ся на пляцу» [127, с. 291].

Відзначимо, що поява сина була бажана для сім'ї з економічних причин. Отець Михайло Зубрицький відзначав, що «особливо раділи всі, як вродився перший хлопчик, батько і хрестини великі справляє, а як дівчина, то ніяких не хоче» [162, с. 448]. На дівчинку дивились, як на тимчасового члена сім'ї [276, с. 128].

Отже, у родинних відносинах особливу увагу отець Михайло звернув на хлопців і дівчат у сім'ї, адже від цього залежало хто залишиться на господарстві, а хто піде в іншу родину. Надзвичайно були раді народженню хлопчика, оскільки він був продовжувачем роду та майбутнім газдою на господарстві.

Окрім записів про сімейний уклад бойків, М. Зубрицький опублікував статтю «Імена, назви і прозвища селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта», у якій порушив питання ономастики – виникнення та поширення імен. Зокрема, у вказаній статті дослідник подав конкретний матеріал про наречення

новонарожених, поширені у населеному пункті імена та «прозвища», народну педагогіку, назви кровноспоріднених людей середині родини [287, с. 467–468].

М. Зубрицький помітив, що люди в селі не люблять імен яких «в селі до сього часу не було» [162, с. 448]. Занотовуючи родильну обрядовість, народознавець зафіксував, що як «народить ся дитина, несуть її як найскорше, хоч би і змерком, а навіть деколи і в ночі до сьвященника і домагають ся, щоби охрестив дитину, бо інакше треба цілу ніч при нехрещеній дитині сьвітити» [162, с. 448], а це не дуже подобалося іншим членам родини. Ще на початку ХХ ст. у Мшанці на Старосамбірщині й околицях «деколи батьки урадять, яке має бути ім'я, і прикликана баба хрестить дитину та надає ім'я, і як священник, не зважаючи на той хрест, охрестять дитину інакше, то родичі кличуть її тим іменем, як самі урадили перед хрещенем у церкві» [162, с. 449; 287, с. 468].

Вибір імені новонароджених у бойків відбувався без строгих церковних приписів. Записи отця Михайла свідчать, що батько приходив до священника і казав: «Бог дав гаразд, народила ся дитина» або «діти просили, би дали мня Іван, Кася» або в честь святого, якого припадає в цей день [162, с. 448]. Слід зауважити, що існувала окрема традиція давати імена «неправесній дитині – букартови» (*позашлюбній – Т.М.*) [152, с. 448]. Серед поширених імен для таких дітей народознавець записав – Йов та Мокрій (Мокій).

За словами С. Гвоздевич, на Бойківщині був поширений звичай називати дітей іменем батька або матері [287, с. 468]. Отець Михайло Зубрицький зафіксував такі випадки у с. Мшанець Старосамбірського повіту, коли батьки просили дати ім'я дитині, в честь старшого, у кого вони жили «на газдівстві» [159, с. 448]. У розвідці подано переліч найпоширеніших імен на Бойківщині: Іван, Василь, Федь, Митро, Щифан, Луць, Настуня, Анця, Кася, Пазя, Матрона, Феня, Тикля та інші [162, с. 449].

Згідно з записами отця Михайла Зубрицького «при хрестинах приводили і 15 кумів» [258, с. 90], вони приносили породіллі, у бойків «поліжници» [258, с. 90], кілька крайцарів і кусок полотна на «крижмо» (*кусок полотна, який дарують хресні батьки новонародженій дитині- Т.М.*). Згодом,

священник «наказав» вести до хресту четверо кумів, однак деякі люди брали і п'ятьох [258, с. 90].

Окрім поширених імен, отець Михайло також подав прізвища записані в урядових документах. Зокрема, у Мшанці було 23 родини Петричковичів, 12 Стецковичів, 12 Сисиних, 11 Пізнаків, 8 Дилиних, 7 Вовканичів [162, с. 449]. Однак, як вказував дослідник «мають в селі свої інші прозвища, якими тих людей означають» [162, с. 449]. Загальна кількість цих «прізвищ» у Мшанці – в сто тридцять вісім [162, с. 450–454]. Народознавець відзначав, що деякі «прізвища не образливі і їх вивіють дехто принагідно і в присутності властителя», однак при сварці «не щадять собі образливих прозвищ» [162, с. 454]. Більшість «прізвищ» дослідник пояснив та розшифрував їх походження: твірними основами для одних були родинні стосунки, інші походили від назв роду занять, особливостей фізичного розвитку, поведінки та ін. [162, с. 450–454].

Аналіз праці М. Зубрицького засвідчує, що він застосовував класифікацію «прізвищ», розроблену В. Охримовичем у статті «Про сільські прозвища» [243]. Зокрема, при першій системі – материнській, діти отримували імена від: хресної матері (Пазя, Пазин, Ганусин, Танин); «прізвище» газда отримує від назви своєї жінки, а також вже і діти (Шевчиків Данько); «прізвище» дитини утворюється від імені батька не просто, а посередньо через маму (Данчиха, Савиха, Бариха); від слова матері (Матчин) або баба (Бабин і Бабонин); від роду занять батька (Швець, Шевчиха); від імені мати (Гальчик, Галичиним). Друга система – родова, вона надається через якогось предка (Гуйванів, Гуйвасилів). Наступна система – батьківська, коли дитина отримувала «прізвище» по батькові (Савчин, Мокрійка). Інша система – ґрунтова: а) той, хто пристане до дівчини, отримує назву тої, на якої «ґрунт осів» (Павців, Бабчин, Драбанчин); б) бездітні люди приймають на свій ґрунт чужих або свояків (Пристрашів, Паламарів Данько) [162, с. 454–455].

Варто відзначити, що, окрім імен місцевого русинського населення отець Михайло Зубрицький зафіксував найбільш поширені імена серед циган. Так, згідно з його записами найпоширенішими циганськими іменами с. Машнець Старосамбірського повіту були: Лацко, Горняк, Сермай [20, арк. 2]. Етнограф відзначив, що, якщо циганам не подобалося ім'я яке давали «при хресті», вони на свій лад називали дітей, однак це були християнські імена. Однак, виникали певні труднощі при веденні метричних книг, оскільки на питання «Як пишеться отець?» відповідали: «Сурмай», а мати: «Сурмайка», кум/кума – «Сурмай/Сурмайка» [20, арк. 2]. Ім'я «Сурмайка» було загальнопоширеним серед циган.

Етнографічні записи отця Михайла Зубрицького стосовно сімейного укладу бойків є надзвичайно цінними при дослідженні етнопедагогіки. Народознавець зафіксував особливості стосунків між батьками та дітьми, а також господарсько-економічне виховання. На думку О. Галько, у родині бойків першим наставником і вихователем була мати, хоча її роль у житті дитини набагато перевищувала лише виховну. Виховання у малій родині на основі безпосереднього спілкування здійснювалося в основному по прямій лінії: дідусь, бабуся – батько, мати – сини, дочки (брати, сестри). У великій родині стосунки між поколіннями були розширені завдяки спілкуванню з представниками бічних ліній – двоюрідними братами та сестрами [409, с. 13]. С. Гвоздевич наголошує, що при дослідженні великої родини М. Зубрицький звернув увагу на етикет при спілкуванні між членами родини [287, с. 468]. Народознавець зафіксував, як зверталися один до одного члени родини [162, с. 456]. Так, діти кажуть «тату, мамо», родичі кличуть дітей по імені, мати або батько говорять про свого сина «наш хлопчейко», внуки кличуть «діду, бабо» а ті онуків по імені тощо [162, с. 456, 457]. Звернення між ровесниками відбувалося на «ти», «молодший брат чи сестра старшому братови чи сестрі не викає...старша особа молодшій тикає і кличе по імя» [162, с. 457]. В інших випадках молодший звертається до старших: «нанашку, нанашко, чи він або вона держали його незалежно від того чи її до хреста або ні» [162, с. 456–457],

а також «ті що держать у себе діти до хресту викають собі, хочби два рідні брати або сестри» [162, с. 457].

Як зазначає дослідниця С. Гвоздевич, М. Зубрицький спостеріг деякі оригінальні моменти етнопедагогіки при догляді за дитиною до першого року. Зокрема, у Мшанці та інших селах на Старосамбірщині батьки рідко здрибнюють ім'я дитини: хоч деколи і звертаються пестливо, але застерігаються це робити при посторонніх, щоб не насміхалися із дитини, чи щоб не перейшла пестлива форма імені у «прозвище» [287, с. 468].

За спостереженнями Михайла Зубрицького, серед місцевого населення побутувала чітка система народного етикету. При виконанні якоїсь роботи люди звертались «Дай Боже щестя!», а йому у відповідь казали: «Дай Боже, дай Боже і вам!» [162, с. 457]. Відповідати мали людині будь-якого віку, навіть малій дитині. Серед людей існувала думка, що якщо людина не привіталась з нею при роботі, то вважалось «глупотою», і що ця людина «не знанєм добрих форм товариських» могла затіяти обіду [162, с. 457].

Одним із важливих елементів родинної обрядовості будь якого народу є традиції укладання шлюбу. Традиційних звичаїв та обрядодій дотримувались і на Західній Бойківщині. За прожиті роки Михайло Зубрицький, на жаль, не здійснив записів весільної обрядовості місцевого населення, однак про локальні особливості весільного обряду бойків можна дізнатись з праці В. Гнатюка «Бойківське весіле в Мшанци» [238]. Слід зазначити, що весь етнографічний та фольклорний матеріал був зібраний за безпосередньої участі отця Михайла, оскільки упродовж лютого-квітня 1899 р. В. Гнатюк гостював у с. Мшанець Старосамбірського повіту у отця Михайла. Львівський дослідник Р. Кирчів зазначав, що тут з допомогою М. Зубрицького В. Гнатюк зустрів особливо талановитих оповідачів – місцевих мшанецьких селян Кузьму Лучкевича та Гриця Оліщака Терелецького, про яких говорив із захопленням [332 с. 449].

У науковій спадщині отця Михайла Зубрицького трапляються публікації у яких є зафіксовані елементи традиційної весільної обрядовості бойківського

населення яке емігрувало у Сполучені Штати Америки. Дослідник здійснив опис святкування за спогадами Р. Петричковича, одного емігрантів. Перший етап – передвесільний, у який входило дошлюбне спілкування, вибір другої половини та інше. За словами Р. Петричковича, дівчата обирали собі хлопців: «замітуєть ся, привиджує до себе; а як прийде між ними до близьких зносин, жадає від нього щоби з нею женив ся» [129, с. 835]. У випадку, якщо хлопець відмовлявся, то дівчина робила все, щоб він на ній оженився. Зокрема, вона «подає на нього жалубу до тамошних властей і ті дають йому до вибору» [129, с. 835]. Хлопець мав або одружитись, або виконати примусові роботи. В такому випадку більшість хлопців погоджувалися на шлюб [129, с. 835]. Як бачимо, дівчата йшли на хитрість, щоб одружити на собі хлопця.

Продовженням передвесільного циклу є весільний та післявесільний етапи. Вони супроводжуються виконанням обрядодій у завершальному етапі весілля. Згідно з записами отця Михайла у разі згоди на весілля у п'ятницю наречений з двома товаришами йшли кликати на весілля, «і всі разом наберуть фляшок з вином і віскою». За словами Р. Петричковича, у суботу люди сходились на третю годину і забавлялися до десятої години. На весілля «молодий купує пиво, вино, віску, содову воду і гості пють і се у них називаєть ся «пити перше пиво»» [129, с. 836]. Того ж дня вибирали дружбів і дружок, яких має бути по три.

Весільна обрядовість продовжувалась наступної неділі. Місцевий священник проголошував першу оповідь. У суботу всі знову сходились і забавлялися, «як попередньої суботи, пють «друге пиво»» [129, с. 836]. У неділю знову сходились на весілля. Дружки мали купити букети і пришпилювали дружбам та гостям, натомість молода купувала букет для молодого. Дружки розносять пиво і «припрошують гостей щоби пили. Тоді вже і музика грає» [129, с. 836].

У понеділок збиралися молоді, дружби, дружки та ще кілька гостей до молодої і йшли до шлюбу. Як описував отець Михайло Зубрицький, «за оповіди і слюб платять священникови 16 долярів, а крім то всі весільні гості,

що є на слюбі, платять по 1 долярови на церков» [129, с. 837]. Згодом робили фотографію за шість доларів за дванадцять фото. Увечері знову збиралися і забавлялися. Аналіз праць народознавця свідчить, що весілля тривало тричотири тижні, де на кожний день був свій обряд із традиційних елементів [129, с. 837].

Аналіз записів отця Михайла Зубрицького свідчить, що окрім записів сімейно-побутової культури місцевого бойківського населення, народознавець зафіксував також моменти родинної обрядовості місцевого циганського населення. Так, відповідно до записів панотця цигани одружувалися та виходили заміж тільки за циганів «побиралися цигани з циганками, селяни з ними не приставали і не своїлися» [20, арк. 2], «молоді цигани приводили собі жінки з других сіл» [20, арк. 2]. Обряд вінчання циган відбувався не у церкві, а стосовно самого обряду отець Михайло занотував, що «якось таки по свому звичаєви умовлялися женити з собою» [20, арк. 2].

Поховальні церемонії є унікальною складовою у родинній обрядовості духовної культури будь-якої етнографічної групи українців. Ці обрядодії продовжують залишатися у житті людини одними із ключових. Поховальна обрядовість є найконсервативнішою серед інших сімейних звичаїв і обрядодій, саме їй притаманний набір архаїчних елементів та атрибутів, які упродовж значного часу не змінювалися. Така консервативність простежується і в поховальному процесі українських горян, зокрема бойків.

У своїх наукових публікаціях Михайло Зубрицький чітко охарактеризував три етапи поховального процесу: перший – передпохоронні звичаї та обряди, вони передусім пов'язані з наближенням смерті; другий – похоронні звичаї та обряди; третій – післяпохоронні звичаї та обряди.

До першого етапу (передпоховального) відносять звичаєво-світоглядні явища, пов'язані із наближенням смерті. Так, Михайло Зубрицький зафіксував розповіді людей про звичаї, пов'язані із наближенням смерті, способи повідомлення про смерть, ритуальне обмивання та обрядження покійника, виготовлення труни, а також траурні звичаї. Однак слід зазначити, що

народознавець не зафіксував усіх аспектів, які характеризують передпоховальний процес на Бойківщині.

Серед бойківського населення існувала ціла система народних звичаїв і повір'їв, пов'язаних із приходом смерті. У розвідці «Похоронні звичаї...» о. Михайло Зубрицький писав, що «смерть має граблі, косу, лопату, пилу» [187, с. 552]. У людей побутувало певне бачення тяжкої та легкої смерті. За народними переказами, якщо чоловік помирав легкою смертю, то це від «коси», а якщо важкою смертю, то від «пили» [187, с. 552]. Водночас прихід смерті місцеві люди пов'язували з повір'ям: «Як би не вмирали, то би небо підпирали» [187, с. 552].

У народній демонології бойків будівничий асоціювався з людиною, яка мала певний зв'язок з смертю [282]. Попередження про смерть місцеві жителі, пов'язували із діяльністю «маштера» (столяра). Коли він починав роботу над спорудженням будинку «і тріска від луба упаде до землі, буде мерлець», натомість якщо впала «тим боком від дерева» – то буде весілля. Також якщо «упаде на двір поза трам'я, буде мерлець, «чкода», як до середини вязаня, буде весілля» [187, с. 551]. Якщо стіна тріскала біля столу, то, можливо, помре «газда», якщо коло печі, то «газдиня», якщо стіна тріскала між вікнами, то помруть «хлопці», натомість якщо коло полиць то «дівки» [187, с. 551]. Один із таких випадків стався у сім'ї Николая Лесьового з с. Мшанець, у якого два рази в стіні трісло на Св. Вечір, і він сказав: «У нас буде щось нове!» – і згодом у нього померла дружина років 30» [187, с. 551].

М. Зубрицький зафіксував і таке повір'я, що побутувало в середовищі родинних відносин, зокрема відносини з невісткою. Якщо невістка прийде після шлюбу, стане на поріг і «скаче», то «вмре хтось зі старшини» [187, с. 551]. Народознавець записав один випадок в с. Лип'ю Турчанського повіту, коли молода невістка, як йшла від шлюбу, говорила: «Чи є ту в печи яма, бисся сховали отиць і мама?» [187, с. 551], після чого у домі померли старі і газда, в результаті чого невістку «відогнали» з дому.

Ще одним предвісником смерті вважалися відповідні сновидіння. Народознавець детально записав оповідь одного з жителів с. Мшанець: «Як ся спит, же іду потоком, а відти і відти падат на мене беріг, то мусит бити мерлиць, вжем тото вибагла; як ся снят гуси, то оповідають, же мерлиць; як ся снит весіля, або же биками орют, то буде мерлиць; як ся снит, що робит ся полотно на верстаті, повідають «смирть» буде; як на капусті на качані в глині виросте таке, ги жменя, а ту на горі зіване, усхне, то повідають на вмерця». Передвісниками смерті бойки вважали, сні про худобу, як курка кудахає ввечері, якщо кріт викопає велику купу землі [187, с. 551]. Сновидіння як передвісника смерті описує у своїй праці отець Юрій Кміт. У науковій розвідці «Похоронні звичаї і вірування у Бойків» дослідник занотував, що на Турківщині «як ся свині снят» [241, с. 161], то повинен хтось у домі померти.

Як і скрізь в Україні, у Карпатах повідомлення про смерть передавали усно та за допомогою певних звукових і візуальних знаків [402, с. 12]. Відповідно до записів отця Михайла, якщо у домі з'явився мрець, то відправляли будь-кого в люди, щоб той передав сусідам, що в хаті є покійник. Такий тип повідомлення був поширений у Мшанці, натомість у Михнівці, Бистрім та Чорній, повідомлення про смерть було голосіння, коли жінка, мати або дівчина йшли до сусідів, там «заводить і тим дає знати сусідам, що у них хтось умер» [187, с. 552].

Одним із перших ритуальних заходів похоронного обряду є закривання очей і вуст померлому, його обмивання та переодягання в нову одягу. У народі здавна надають цим обрядодіям важливого значення, що зумовлене синкретичними уявленнями про потойбічне буття душі чи майбутнє тілесне воскресіння людини [404, с. 13]. Михайло Зубрицький детально занотував процес омивання та переодягання мерця. Коли у домі був мрець, його мили тільки ті, хто з ним живи, натомість «старших миють і чужі, сусіди» [187, с. 552]. Волосся мерця зачісують близькі, а також допомагають сусіди. В окремих випадках мерцям стригли волосся, а також голили, чоловіка – сусід [187, с. 552]. Аналогічні обрядодії занотовані отцем Ю. Кмітом, що свідчить

про їх спільність [241, с. 162]. Після цього все змітали в «цебер», потім виносили і кидали у воду. Солому, на якій лежав мрець, несли у воду, але якщо у «газди» є місце, де ніхто не ходить, то «змече де в кут, у кропиву, або притолочить, аби худьбина не хопила, не з'їла, бо випали би їй зуби» [187, с. 552]. Серед людей існував забобон стосовно води, якою обмивали покійника, її вважали «нечистою» і дуже шкідливою для того, хто став би на те місце, де її вилили [286, с. 3-4].

Після обряду омивання покійника наряджали в спеціально підготовлений для цього одяг. Отець М. Зубрицького детально описав, як і в який одяг наряджали мерців. На одруженого чоловіка («газду») одягали сорочку, «а дірки в обшивці на переді звязують полятицею (шпінки не дають), сорочку заопасують полятицею, або хусткою». Йому на голову одягали кучму, «натягують портки», на ноги – панчохи з полотна [187, с. 553]. На невістку одягали сорочку також застебнуту «полятицею», білу спідницю, білу запаску і затягують стрічкою на поясі, як писав народознавець, раніше вона була чорною, а «теперь» червоною, яку купують у церкві [187, с. 553]. Їй на голову одягали хустку а на груди хрестик. Також на груди прив'язували різні коралі та скляні «пацьорки», а вилиці підв'язували хусткою. Етнограф вказував на те, що раніше не давали ані «пацьорків», ані хрестика [187, с. 553]. Молодому хлопцеві одягали новий одяг, затягували ременем, за ремінь «впихають кінець червоної хустки, яка звисає по при тіло». Поблизу голови ставили шапку, «до шапки пришивають вінець з барвінку». Молоду дівчину – «дівку» – наряджали в нове вбрання, її волосся розчісували і не сплітали, воно спадало на плечі. На її голову зав'язували хустку, а «поверх обівють червоною полятицею, якої кінці спадають на плечі; на верх голови клали вінець з барвінку і пришивали його до хустки, довкола шиї обвивали завійку, хустку» [187, с. 553]. Спільною рисою, яка простежується в одязі мерців різного віку, є затягування панчохла на ноги. Вчений підсумував, що «тіло кожного мерця накривають білим, новим полотном домашнього виробу» [187, с. 553].

Слід відзначити схожість записів отця Михайла Зубрицького та отця Юрій Кміта при описі обряду «наряджання» мерців різного віку та статі.

Отець Михайло Зубрицький записав також дії, котрі повинні були виконати родичі померлого, – зокрема, правильно розташувати труну з покійником у хата. У рідному селі етнографа – Кіндратів на Турківщині труну з тілом малолітньої дитини ставили на стіл головою до вікна [169, с. 117], а в с. Гвіздець на Старосамбірщині клали також чотири свічки [241, с. 162]. Натомість покійників старшого віку клали на лаву, яку застеляли «сиглиною, накривали білою плахтою і на те клали наряджене тіло головою до стола, ногами до дверей» [187, с. 554], а також шість воскових свічок [241, с. 162].

Учений наголошував, що найбільше роботи в період похорону мала людина, яка займалася підготовкою та організацією похорону. До його функціональних обов'язків належало: «іде до церкви по світло, заходить до старшого брата, а як його нема дома, або не може йти до повторного, кличе також паламаря, приходять до церкви, беруть з попівства ключ і забирають світло, лампу, виповнену топленням маслом і кнотом, хрест і ліхтарі» [187, с. 554]. Знову ж таки для мерців брали різну кількість свічок, для дитини брали зазвичай дві воскові свічки, якщо помирав «газда, що був у брацтві, то давали йому 4 свічки за дармо», а за більше платили, якщо помре інший «газда», жінка, хлопець або дівчина, брали по чотири, інколи шість або вісім [187, с. 554]. Далі паламар давав знати людям про похорон, дзвонячи у дзвін: «відтак дзвонить рано, в полудне і вечером, дзвонить, як ідуть по тіло, а також як прийдуть із труною під дзвіницю і як виносять мерця з церкви на цвинтарь» [187, с. 554].

Всі необхідні елементи та атрибути для похорону мали своє чітке визначення, і люди завжди його дотримувались. Отець Михайло вказував, що вони розташовувались : хрест знаходився біля голови мерця, поблизу ставили лампу, коло хреста свічку, на стіл ставили хліб, а в деяких селах, зокрема Михнівцях та Бистрім, що ставили «миску з водою і хустину» [187, с. 554].

Підготовка труни і могили як елементів поховального процесу також були важливим дійством. Народознавець виділяв три типи домовин, які використовували бойки: «прості, гладкі і горбаті» [187, с. 554-555]. Етнограф зробив замальовки двох з них, а саме: горбатої і гладкої. Зазвичай труни робили самі «газди» (якщо вміли) або це робили навчені люди, тобто столярі. Робили їх з власного матеріалу або купляли у столярів. Як зазначав учений, за виготовлення труни грошей не платили, а тільки давали «пити горілку три рази і їсти» [187, с. 554]. Влітку труну робили на вулиці, а в холодну погоду у сінях або шопі. На дно труни клали сіно, застеляли білим полотном і заносили до «хижі», запалювали свічки, і всі присутні читали молитви.

Підготовкою могили у с. Мшанець займався гробарь. За його роботу люди платили одну-дві корони (крони). Народознавець записав, що в сусідніх селах «беруть гріб за очерідь» [187, с. 557], тобто в чергу.

Від часу омивання і наряджання покійника та кладення його у труну і до самого поховання коло мерця завжди сиділи родичі, сусіди та інші, хто приходив. У першу ніч читали Псалтир, люди також говорили «про всячину» та співали церковні пісні. Тиї людям, що сиділи всю ніч, газда давав пити горілку чотири рази [187, с. 555–556].

Другий етап поховального процесу включає в себе похоронні звичаї та обряди. Отець Михайло зафіксував традиційні обрядодії в траурному домі та на подвір'ї, траурну процесію та особливості похоронного обряду самогубців, нехрещених дітей, упирів та інших демонізованих осіб.

Згідно з розповідями людей у день похорону з церкви забирали «хрести, 2 хоругви, фелон, Євангеліє і малий ручний хрестик та ноші» [187, с. 556]. З приходом процесії люди плакати та голосили. Слід відзначити, що голосіння було та залишається невід'ємною частиною традиційної похоронної обрядовості українців загалом та бойків зокрема [346, с. 81]. Отець Михайло Зубрицький зазначав, що люди голосили за своїми рідними: жінка за газдою (чоловіком), мати за дитиною, діти по родичах. За описами народознавця, люди голосили що найменше дев'ять разів: в домі за мерцем як помер, як

приносили з церкви свічки, як заносили труну до хати, як обмивали тіло мерця, як приходили люди по тіло, при виносі труни, в дорозі в поховальному поході і на цвинтарі, як спускали труну до гробу [187, с. 563].

У своєму дослідженні Г. Сокіл зазначала, що М. Зубрицький зафіксував цікаві спостереження щодо побутування та значення голосінь: «Весіля без свашок не ладно, та й не ладно, якби ніхто за кимось не плакав» [379, с. 462].

Отець Михайло Зубрицький записав голосіння, які «голосять» за чоловіком, за матір'ю, за дитиною. За різними членами сім'ї «голосили» по-різному. Жінка голосила за чоловіком: «Ой газдойку мій, порадойко моя, хтож мене теперь порадит, що я буду робити з дрібними дітьми?... на когож ти мене лишаєш?» [187, с. 563]; діти голосили за матір'ю: «Мамунцю наша, мамунцю, то ви юж нас лишате, то ми вас ся юж не приждемо, то ми вас юж не ввидимо» [187, с. 563]; мати голосила за дитиною: «Дітинко моя солодойка, тиж така молодейка, ідеш гнити; людські діти живють, а моє таке молодейке пішло гнити; порадойко моя, потїхо моя, хтож типирь до миї прийде і заговорит?» [187, с. 563], про жінку, яка не голосить за чоловіком, повідають: «Никус не жалувала, же би била хоть про людський сміх, про людське воко йойкнула» [187, с. 563].

Варто зазначити, що записані отцем Михайлом голосіння мають такі ж елементи які виокремив М. Грушевський, а саме: заклики до небіжчика (небіжчиці) в лагідних і ніжних формах, щоб заставити себе почути; вирази жалю й болю з приводу смерті заклик «не вмирати», вернутися, устати, промовити; докори за те, що небіжчик сиротить рідних, кидає господарство; вирази відчаю та інші [240, с. 149].

Вітчизняний дослідник Р. Гузій зауважує, що традиційні чинності початкового етапу похорону поєднують у собі елементи народної й церковно-християнської обрядовості [404, с. 19]. Згідно з релігійною традицією відбувалась заупокійна панахида після чого родичі і односельці прощалися з небіжчиком. Отець Михайло зафіксував процес прощання, який побутував на Старосамбірщині, зокрема: «Мати, брати, сестри цілують мерця в лице, руки,

колїна і передки на ногах» [187, с. 556]. Дослідник записав обрядодію, згідно з якою труну з мерцем «обсипала газдиня вівсом; набере його в запаску, йде три рази довкола трупи і мече рукою овес» [187, с. 556]. Він занотував, що так проводжали господаря, господиню (газду, газдиню), дітей, якщо вони володіли цим господарством (газдівством). В українській родинно-обрядовій традиції існує звичай класти в труну покійника різні побутові предмети, їжу, гроші тощо [396, с. 19]. Як записав дослідник, до труни могли щось покласти лише близькі, однак існувала також окрема заборона – «отець не кладе до гробу дитини, чоловік жінки, діти батьків» [187, с. 556]. Народознавець зафіксував тільки один випадок, коли у труну клали горілку, проте у більшості випадків до труни нічого не ставили [187, с. 556].

З-поміж численних обрядодій відзначимо магичні дії пов'язані із виносом труни із дому. Труну з мерцем забивали цвяхами та два молоді хлопці виносили труну і били нею об поріг хати [187, с. 556]. Варто зауважити, що цей обряд символізує прощання небіжчика з власною оселею та домашніми духами-предками [404, с. 19]. Юрій Кміт зазначає, що поки труну не вдаряють об поріг, «поки він чує» [241, с. 164]. Отець Михайло занотував момент, коли у Михнівцях і Бистрім мерця відправляли з хлібом: «хтось із родини бере хліб у руки, йде перед труною і кладе його на хатний, сінешпий поріг і на околі (на оборі) на труну» [187, с. 556]. Також відбувалося прощання із господарством померлої людини. Хтось з близьких відкривав двері від комори і від стайні, однак тварин не випускали [187, с. 556].

У традиційній культурі існувала чітка система виносу труни з покійником. Як свідчить аналіз етнографічних джерел XIX – початку XX ст., на кладовище переносили труну безпосередньо на плечах або перевозили саньми чи возом [404, с. 20]. Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького «домовину везли на возі, а зимою на «саньох», запряжених волами. Везли її до церкви, звідти до цвинтаря несли на ношах, а дитячу труну несли одна-дві людини [187, с. 556]. Слід відзначити, що воли довгий час залишалися єдиною тягловою силою, це було зумовлено певними соціально-економічними

чинниками [404, с. 20]. Якщо несли люди, то труну примотували до ношів і її несли чотири людини [187, с. 556].

Траурна процесія йшла до церкви, де відбувалася відправа. Після неї здіймалося полотно з віка труни, яким її накривали при виносі тіла з будинку. За записами отця Михайла Зубрицького, у с. Плоскім вдаряли труну об поріг церкви, а також нахиляли її в один і другий бік [187, с. 557]. Далі процесія шла на цвинтар, де відбувався сам похорон. Після відправи на цвинтарі жінки «заводять».

Серед місцевого населення побутували спеціальні обрядодії та охоронні заходи пов'язані із похованнями «злих» мерців, таких як самогубці, упирі та нехрещені діти. М. Зубрицький записав поховальний процес покійника, який покінчив життя (самогубством). Місцеві люди розповіли випадок, коли у 1835 р. «повісив ся в Мшанці на полі газда Гулів Мацько» [187, с. 562]. Люди негативно ставились до самогубців, і один «Гусак» з Тихова, почав бити мерця палицею і говорити: «Ти вартуєш хреста?» [187, с. 562]. Як і всіх покійників, самогубців також наряджали в будинку, а згодом тіло клали на віз, але без труни і везли його в Магуру, місце поховання у Мшанці [187, с. 562]. За віруваннями людей, керувати кіньми, які везли віз, могла тільки дружина покійника, оскільки «він не давав ся нікому вести» [187, с. 562]. На горі Магурі копали яму, туди клали труну з покійником, засипали глиною, «а яму приметали ріщом» [187, с. 563], тобто дрібним гіллям. Етнограф зазначав, що якщо на те місце хтось пізніше приходив, то «метав галузя, ріща», у народі це називається «намет» [187, с. 563].

Вивчаючи та пояснюючи природу упиря, отець Михайло Зубрицький зафіксував моменти стосовно обрядодій при похованні людини, яка за життя вважалась упирем, та подальші охоронні заходи. Згідно з віруваннями людей упирями вважалося «як який чоловік був червоний на лиці, а ще дещо знав від злого», і люди вірили, що це є доказами того, що людина є упирем [169, с. 117]. Щоб упирі після смерті не приходили і не шкодили людям їм потрібно

було руки та ноги зв'язати ожиною. Також робили гачки з дроту та ставили упирю під язик [187, с. 559].

Унікальні історії про упирів були записані у Мшанці в 1899 р. Згідно з першою історією, до батько власноруч утопив сина якого вважав упирем. Їдучи на возі з дружиною і сином, чоловік заїхав у велику воду, перевернув віз, і «утопила сьа жінка і утопиу сьа тот воперек маленький» [122, с. 159–160]. Наступна історія розповідає про упиря, який помер, але після смерті почав ходити «і худобї гинуло у нашім сельї» [122, с. 164]. Щоб позбутися цієї біди, люди віришили відкопати його могилу, далі «узьау роскаль і віттьау голову» [122, с. 165], після чого його закопали, і більше він не ходив.

На наш погляд, унікальним є запис отця Михайла стосовно похоронних обрядодій за чоловіком, який зробив «череву» (завагітніла – Т. М.) молодій дівчині та обіцяв одружитись, однак не виконав обіцянки. За переказами людей, після його смерті земля «не прияла» цього чоловіка. Коли він помер то земля «не прияла го раз і другий» [170, с. 857], і його труну поставили коло церкви і туди курка знесла яйце. Коли звідти хотіли забрати яйце, покійник вхопив за руку і сказав: «Чого хочеш? Та мов йї, щоби ми відпустила, бо я за ню терплю» [170, с. 857].

Народознавець зафіксував, що в окремих випадках після похорону священника і людей, які були присутні на похороні, кликали на обід – «гарячину». Проте дозвоти її могли собі не всі, а тільки заможні люди, які мали достатньо коштів на це. Місцеві люди, виходячи з обіду, говорили: «Дай вам Боже, здоровля, а помершому царство небесне!» [187, с. 557].

Поминки за померлими робилися відповідно до церковного права. Із записів отця Михайла Зубрицького дізнаємося, що здавна побутував звичай, за яким вранці до господаря, що замовляв богослужіння за померлих, сходилися люди із цілого села «на поранок», випивали по дві чарки горілки й відходили зі словами: «Дай Вам Боже, здоров'я, а померлим царство небесне». Тільки після цього селянин запрошував до церкви й на обід того, кого вважав за потрібне. «З церкви ішли запрошені на комашню, де ще перед приходом

священника випили по одній, перед обідом другу, а по обіді третю чарку» [187, с. 557]. Етнологиня О. Дрогобицька зазначає, що й цей звичай був скасований з ініціативи самого народознавця [315, с. 130–131]. У автобіографії М. Зубрицький відзначав, що «тепер мало хто справляє комашні» [258, с. 91].

Після похорону місцеве населення дотримувалось трауру за померлими родичами. Основними його проявами були певні особливості щоденного одягу членів сім'ї, участь у розвагах і святкових урочистостях та господарських заняттях [398, с. 26, 27]. Серед звичаїв, що пов'язані із зовнішнім вираженням трауру, М. Зубрицький зафіксував такі: упродовж року після смерті батька або матері діти не носили одяг або прикрас червоного кольору. Зокрема пацьорки, полятицю та крайки [187, с. 557]. Також народознавець зафіксував, що синам померлих батьків заборонялося носити головний убір, аж «як вернуть із цвинтаря по зложенню тіла до гробу, син накриває голову капелюхом чи шапкою» [187, с. 557]. Також було табу на проведення святкувань, зокрема весілля «Хто конче хоче мати музику, то грають у часі весіля в сусідній хижи» [187, с. 557].

Згідно із записами отця Михайла Зубрицького бойківське населення дотримувались господарського табу, що, стосувалося заборони мити та мазати стіни до року часу від смерті. Люди вірили, що у стінах сидить «душечка» і якщо її здерти, то «вигнало би ся душу» [187, с. 557]. Також, серед людей побутував забобон про «барвінок живим і вмершим». Було заборонено рвати барвінок з однієї грядки, де взяли вмерлому, не брали живим [200, с. 492].

Траур був також пов'язаний із календарною обрядовістю. Так, поминальні мотиви простежувались у період Зелених Свят та Різдва [187, с. 557].

Вітчизняна дослідниця С. Гвоздевич наголошує, що «наведені М. Зубрицьким живі спостереження звичаїв та обрядів, пов'язаних зі смертю та похороном, – дуже архаїчні» ... «зафіксовані цінні відомості прадавнього світогляду бойків, їх розуміння тісного взаємозв'язку людини й усього живого, плинності життя та місця людини у всесвіті» [287, с. 472].

Окрім записів поховальної обрядовості, бойків отець Михайло Зубрицький занотував елементи поховання місцевих циган. Народознавець зафіксував, що поховальна обрядовість циган відрізнялась від бойківської, оскільки коли помирав «циганський дїтвак» то вони самі здійснювали обряд поховання, однак запрошували священника і просили «о запечатанє гробу» [20, арк. 4]. Однак в окремих випадках, якщо помирала старша людина то просили церковного супроводу [20, арк. 4]. М. Зубрицький зафіксував фрагмент похорону одного цигана, у якому брав безпосередню участь: «За домовиною ішли циганки і складно співали жалібну пісню, що любо було слухати. Такого похоронного співу нечуть а ні перед тим, ані пізніше» [20, арк. 4]. Дослідник відверто зізнавався, що місцеві жінки не раз хотіли так заспівати, однак у них так не виходило.

Отже, родинну обрядовість бойків Михайло Зубрицький детально зафіксував у своїх наукових дослідженнях. У них він описав сімейний уклад, пережитки великої родини та поширення малих, ієрархію у родинних відносинах, етнопедагогіку та принципи подальшого ведення господарства у випадку народження сина/доньки. Етнограф охарактеризував найпоширеніші імена та прізвиська, поширені серед місцевого населення, їх виникнення та вказав кількість кумів, яких брали на хрещення дитини. Народознавець зафіксував традиційні риси весільної обрядовості у мшанецьких емігрантів у США. Також охарактеризував три етапи поховального процесу серед бойків, та обрядодії, які їх супроводжували.

Таким чином, дослідження духовної культури бойків отцем Михайлом Зубрицьким відображені у наукових та публіцистичних розвідках. Народознавець охарактеризував світоглядні уявлення бойків про потойбічний світ, рай/пекло, про місцевості, також різноманітні приповідки, прислів'я, у яких відображено бачення різноманітних ситуацій. Особливу увагу М. Зубрицький приділяв дослідженню народної демонології. Етнограф зафіксував основні елементи календарної обрядовості бойків, які умовно можна поділити на весняно-літній та осінньо-зимовий цикли свят, що супроводжувались різноманітними

звичаями та обрядодіями. Окрім цього подав детальну характеристику днів тижня. Дослідник описав елементи родинної обрядовості, особливості етнопедагогіки та відносин у родині; дослідив походження найпоширеніших імен та прізвищ на Старосамбірщині, їх значення; проаналізував обряд хрещення; весільних обрядодій; етапи поховального процесу.

РОЗДІЛ 4. СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ БОЙКІВ

4.1. Народний одяг

Традиційний бойківський одяг представляє собою унікальну складову матеріальної культури цієї етнографічної групи. Михайло Зубрицький описав традиційний бойківський одяг жителів с. Кіндратів Турківського повіту та с. Мшанець Старосамбірського повіту.

Автори колективного видання «Народний одяг – ukrainian folk costumes» відзначають, що традиційний бойківський одяг не мав та й не має великої пишноти чи різноманітності кольорів. Додаючи, що він є скромний, але дуже випрацьований, а вишивані прикраси до одягу делікатні [396, с. 183].

Одяг бойків, як і інших етногруп, пристосований до природно-географічного середовища і виду занять. У відповідності до умов праці він відзначався зручністю, простотою, стриманістю. Своєрідні риси вбрання проявилися в конструктивних формах-комплектах, художньо-декоративному оформленні та колориті [266, с. 142].

Для детального аналізу та розгляду занотованих отцем Михайлом Зубрицьким елементів традиційного одягу бойків ми застосували поділ на жіночий та чоловічий одяг. У окремих випадках присутній перехресний аналіз.

Щоденним одягом жінок у с. Кіндратів Турківського повіту була сорочка з домотканого полотна [197, с. 106; 296, с. 426]. За типом – це тунікоподібна безвуставкова, з густими брижами довкола коміра [337, с. 35] сорочка. Отець Михайло зазначав, що окрім сорочок, жінки носили і вибиванки та спідниці, які виготовляли із домашнього полотна [197, с. 106]. Вартими уваги є записи народознавця про одяг не тільки місцевого сільського населення, але й місцевих шляхтичів. Так, шляхтянки на щодень одягали мальованки, які купляли у крамницях [197, с. 106]. Це була фіолетова матерія із дрібними білими крапками [197, с. 106]. У святкові дні вони «ладять» спідниці із «фалдами» (*складками – Т.М.*) із різнокольорових та однотонних

матерій [197, с. 107]. Сорочки «ладили» із «картанового», тобто м'якого, ситцевого [396, с. 29] полотна [197, с. 107].

Для того щоб застебнутися («заціпкати ся»), бойки, як жінки так і чоловіки, використовували «шпінки» (пряжки), які накладали на вузькі ремені [197, с. 106; 248, с. 88]. Н. Кляшторна відзначає, що на відміну від інших етнографічних груп українських Карпат, тільки бойки використовували шкіряні ремені, а не тканинну крайку [337, с. 32]. Таке використання ременів підтверджують і нотатки М. Зубрицького [197, с. 106]. Найбільш поширеним був пояс із шкіри, досить вузький до 10-20 см [337, с. 32]. За його свідченнями старші чоловіки могли мати і широкий пояс [197, с. 106; 293, с. 426], зазвичай із двома пряжками [197, с. 106], які бойки називали «шпінки». Згідно з записами панотця широкий пояс носили здебільшого по огартці [197, с. 106].

Отже, поширеним одягом була полотняна сорочка, мальованки, які виготовляли із домашнього полотна. Для підтримки поясного одягу бойки використовували шкіряний пояс, а не крайку. Були поширені широкі та вузькі пояси.

Традиційним верхнім одягом бойків були «сірак» та «лейбик» [197, с. 107; 125, с. 458-463; 295, с. 426]. У науковій праці «Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині» [128, с. 458-463] М. Зубрицький виділив три ареали поширення сірака на Західній Бойківщині. Перший проходив по території Лемківщини, на захід до м. Лютовисько [128, с. 458]. Тут були поширені такі назви сірака: чугані, чопови, чапови, чапів, чопів [128, с. 458]. Дослідник описав крій такого сірака: «Се гладкий сірак із чорної вовни, не скроєний до стану, до обшивки пришитий великий кусень сукна, який з переду довгий на кілька цалів спадає долі плечима так, що з під нього видно сукно чугані ще на кілька цалів» [128, с. 458]. За спостереженнями М. Зубрицького у холодну погоду лемки під сіраком носили лейбики [128, с. 458]. Народознавець відзначав, що чугані у минулому були повсякденним одягом у пастухів, оскільки в рукави можна було сховати хліб та все, що

потрібно було [128, с. 459]. Однак під час обробітку землі такий одяг був незручний, тому рідше використовувався [128, с. 459].

Другий ареал поширення сірака відповідно до записів М. Зубрицького проходив у Дрогобицькому повіті на південь, до угорського кордону, на межі Стрийського і Турківського повітів [128, с. 459]. М. Зубрицький зазначав, що характерною особливістю цього регіону був сірак на дві фалди (складки), які носили тільки «хлопи» [128, с. 460]. Зазвичай сіраки були сірими, які поступово витіснили із ужитку білі [128, с. 460]. Етнограф описав виготовлення такого сірака. (Додаток Д. 1). Малі «дітваки» сіраків не носили, оскільки псували сукно, а носили тільки лейбики [128, с. 460]. Вони отримували сірак, коли ставали достатньо «підрослий» [128, с. 460]. М. Зубрицький відзначав, що в с. Мшанець Старосамбірського повіту сірак на дві фалди називався «куртѣа», вони, однак, поступово виходили із ужитку [128, с. 461], проте на Турківщині ще були популярні. Відмінністю лейбика від сірака була менша кількість сукна, а також відсутність у лейбика фалдів [128, с. 461].

Третій ареал поширення верхнього одягу відповідно записів М. Зубрицького проходив від сс. Орове, Східниця, Кропивники та інші на схід, аж до Буковини [128, с. 462]. У тій частині сірак називався «сердак», як зазначав дослідник, так називали його гуцули [128, с. 462]. Тип цього сірака виглядав так: «Не має з заду двох фалд загнених і пристаючих до спідного сукна, за те видно, як відстають по обох боках сірака два кусні сукна зшиті до купи і над сукном піднесені в гору. Так зшиті два кусні сукна горують на сіраці і сягають від стану аж до кінця сукна в долині. Поли сірака широкі, відстаючі, так само рукави занадто великі, повні» [128, с. 463]. На вигляд здавалося, розмір такого сірака занадто великий, що пошито на його огряднішу людину [128, с. 463].

У с. Кіндратів Турківського повіту були поширені інші види повсякденного верхнього одягу: опончі, чемерки, кожухи, сіраки, лейбик та «куртю» [197, с. 107; 289, с. 426]. Опончу виготовляли «із сукна змішаних

чорної і білої вовни, ззаду по боках було три фалди, а також по середині ще один фалд, ковнір був загнений, на грудях нище комніра два завершені клапці, на рукавах закоти» [197, с. 107]. Інший тип – чемерка, дещо відрізнявся кроєм від опончі. Зокрема, його виготовляли із чорного сукна на три фалди [391, с. 101], пришивали барилки і петлиці, а також гудзики [197, с. 107]. Іншим типом верхнього одягу у бойків був кожух [391, с. 87], який у с. Кіндратів виготовлявся із овечих шкір [197, с. 107; 295, с. 426]. Для цього відмочували шкіри у великій ванні, далі її м'яли, крутили і виправляли [197, с. 107]. Народознавець відзначав, що раніше місцевий люд носив білі і чорні сіраки на дві фалди [197, с. 107; 248, с. 87], однак у 1890-х рр. сіраки вже не носили, а тільки огартки [197, с. 107]. У робочий час чоловіки носили лейбики (безрукавки) [285, с. 91], а також «куртю», це був сірий сірак, який приставав до тіла і не мав фалд [197, с. 107; 295, с. 426].

Чоловічим одягом бойків у с. Кіндратів Турківського повіту були штани, які називалися «портки» та «холошні» [197, с. 106, 107]. Отець Михайло Зубрицький відзначав, що портки виготовляли із домашнього полотна [197, с. 106] збиралися в талії на очкур [331, с. 31]. Такі штани носили на «гачкури» – металевій пряжці [197, с. 106; 387, с. 106]. Іншим типом штанів були сукняні «холошні» [337, с. 31], які виготовляли із домашнього білого або чорного сукна [197, с. 107]. Деякі місцеві люди також носили сині військові штани [197, с. 107].

Важливим атрибутом традиційного жіночого образу були головні убори та зачіски. У с. Кіндратів Турківського повіту дівчата розчісували волосся на голові з переду на дві полонини, а також робили чолку, і сплітали в одну косу [197, с. 106], або в дві коси які укладали над потилицею [197, с. 106; 295, с. 426], і носили обруч [197, с. 106]. Етнограф зафіксував, що одружені жінки «жони» обмотували волосся навколо дерев'яного обруча, обмотаного полотном, зав'язували голову хусткою, зложивши у два трикутники і на кутах зв'язували в «узлик» [197, с. 106]. Коли йшли до церкви, жінки прикривали голову різнокольоровими хустками [197, с. 108].

Чоловіки та молоді парубки у с. Кіндратів Турківського повіту підстригали волосся рівно у пів чола, збоку стригли «склесисто», ззаду до пів потилиці [197, с. 106; 295, с. 426]. Народознавець відзначав, що волосся зачісували, тільки в неділю і перед великими святами – Різдом та Великоднем [197, с. 106], оскільки на самі свята розчісувати волосся вважалося гріхом. Молодих хлопців стригли не всіх. Також чоловіки збривали бороди, для чого робили бритви із «скіска» – використаної коси [197, с. 106; 295, с. 426], а вуса «притинають рівно з губою» [197, с. 106].

За твердженням дослідниці Н. Кляшторної, у бойків головні убори були різноманітними [337, с. 26]. Зокрема, М. Зубрицький занотував, що у чоловіків були поширені солом'яні капелюхи «крисані», баранові шапки та інше. Поширеним головним убором у літній час був солом'яний капелюх – «крисані» [197, с. 107; 295, с. 426]. Народознавець відзначав, що такі капелюхи робили із житньої соломи на чотири і вісім стебел [197, с. 107; 393, с. 134]. Окрім солом'яних капелюхів, чоловіки у с. Кіндратів Турківського повіту носили капелюхи, які купляли у крамницях [с. 107] або в угорців [327, с. 26]. Такі капелюхи носили у неділю, свята або брали в дорогу [197, с. 107]. У зимовий період чоловіки носили «баранкові шапки», а також «кучми» на завісах [197, с. 107; 295, с. 426]. Такі «кучми» виготовляли із чорного сукна [197, с. 107; 337, с. 33; 393, с. 134], були вони округлі і невеликі за розміром [197, с. 107], обшивали їх червоним «сукнятьом» [197, с. 107]. Етнограф зафіксував, що у 90-х рр. XIX ст. «кучми» вже не використовували як головний убір серед чоловіків [197, с. 107].

Найбільшу увагу у своїх розвідках про традиційні елементи одягу бойків М. Зубрицький приділив дослідженню взуття, а саме ходаків, що відображено у статті під назвою «Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта» [210]. Народознавець відзначав, що місцеве населення обох повітів носить у ходаків [197, с. 107; 210, с. 494; 337, с. 60; 248, с. 88; 293, с. 426] та у рідких випадках чоботи [197, с. 107; 210, с. 494; 248, с. 88]. Останні зазвичай носили у неділю або у свята [197, с. 107; 210, с. 494] і переважно ті люди, які

служили у війську [210, с. 494]. Дівчата та одружені жінки у неділю ходили до церкви у чоботах, натомість у робочі та будні дні вони ходили босі, а в холодний період часу або жнив ходили у ходаках [210, с. 494]. У літній час жінки приходили до церкви босими, на що раніше, за словами оцтя Михайла, казали: «ганьба іти босій до церкви» [210, с. 494]. Натомість чоловіки і хлопці не приходили босими до церкви [210, с. 494]: у робочі дні та під час похорону, хрестин та шлюбу «приходять усі обуті» [210, с. 494].

Для виробництва ходаків спеціально використовували шкіру із корови або бика, яких різали на весілля, похорони або інші свята [210, с. 494]. М. Зубрицький зафіксував особливості приготування шкіри для виготовлення ходаків. Це відбувалося : «перед шитєм ходаків шкіру зі сторони шерsti посипували приском, спурзою (горячим попелом, де були ще тліючі, жаріючі вуглики), а відтак зсували шерсть топорішом... як ще лишила ся шерсть, то її зрізували острим ножем. Відтак шкіру мочили в яким цебрику 3-4 дні в горячій воді, до якої вкладали кору з вільхи. Як шкіра винята з вільхового відвару висхла, шили ходаки» [210, с. 494–495]. Зазвичай ходаки шили люди самотужки [210, с. 495], а хто того «ремесла не навчив ся», робив у майстра [210, с. 495, 498]. Н. Кляшторна відзначає, що на відміну від гуцульських постолів, бойківські ходаки були тупоносими, а за формою однакові як буденні, так і святкові [337, с. 60].

Отець Михайло Зубрицький зафіксував особливості пошиття ходаків на Старосамбірщині та Турківщині на межі XIX–XX ст. Насамперед, перед початком пошиття ходаків, шкіру замочували, для того щоб вона була м'якша та податливіша при відрізанні ремінців і протинанні дірок [210, с. 496]. Хто починав шити ходаки, відрізає два ремінці – *a* і *b* (додаток Д. 2), «протикає в одному отвори і ремінцем *a* збирав поробленими дірками на носи або писки» [210, с. 497–498]. Далі «ремінець, стягнувши збирки, виходить із зовнішнього боку ноги і до нього присилюють волоку. Де ремінь виходить на бік, там є збирки на ходаці» [210, с. 498]. Етнограф зазначав, що ремінець стягав шкіру на п'яті так, щоби її на кінці трішки підняти угору, щоб у ходак не входила

вода [210, с. 498]. Для того щоб ходак не випадав із ноги, робили дірки по боках, зсередини три, і ззовні дві [210, с. 498].

У літній період ходаки робили меншими, а на зимовий час більшими [329, с. 60]. адже взимку на спід ходаків ставили солом'яні віхті, обмотували ноги онучами і обкладали соломою і поверх ще дві онучі [197, с. 107; 210, с. 498], тим самим оберігали ноги від обмороження.

Згідно з записами отця Михайла Зубрицького до ходаків також виготовляли «волоки», «обуванці» або «острічники» [197, с. 107; 210, с. 498]. Народознавець пояснював, що «волоки» – це вузький ремінний пас, довжиною два метри, натомість обуванці мали один метр [210, с. 498]. Етнограф зафіксував процес виготовлення «волоків» і «обованців»: «Один кінець волоки продіравляють і закладають за гудз на кінці ремінця, що виходить з писка ходака, на другім кінці розрізують дірку на волоці і на обуванці. Через отвір в обуванці перетягають кінець волок, а відтак другий кінець обуванця засилюють в отвір волоки, як нитку в ушко ігли і перетягають через той отвір цілий обуванець» [210, с. 498].

Михайло Зубрицький зафіксував ціну за яку купляли ходаки селяни з с. Мшанець Старосамбірського повіту. Так, на 1909 р. ціна пари ходаків вартувала 3 кор., та 3 кор. 20 сот. [210, с. 495], а на п'ять років раніше вартувала 2 кор. 40 сот. [210, с. 495]. У випадку, якщо ходаки робили сусіди, то розраховувалися за це тютюном, самі майстри говорили: «Може маєте коло себе трохи тютюну?» [210, с. 498]. Розмір ходаків визначався за спеціальною системою, яка називалася «пядею» – це була відстань між витягнутими великим та середнім пальцями [210, с. 495-496]. Народознавець відзначав, що кожний сам собі міряв ходаки «пядю», великій нозі відповідала велика «пядь» [210, с. 496].

Отже, ходаки були найпоширенішим взуттям у бойків. Зазвичай їх виготовляли із шкіри. Вони були повсякденним взуттям, їх носили і жінки і чоловіки. Отець Михайло подав детальний опис пошиття ходаків.

Додатковими або допоміжними елементами традиційного вбрання бойківського населення були рукавиці, як один із видів захисту рук від холоду. Отець Михайло Зубрицький відзначав, що у с. Кіндратів Турківського повіту рукавиці «ладять» вдома, із вовни [197, с. 107]. Загальний вигляд таких рукавиць представляв собою окрему частину на великий палець і суцільну частину на решту пальців [197, с. 107].

Окрім традиційного жіночого та чоловічого одягу бойків отець Михайло Зубрицький подав детальний опис одягу циган, які проживали серед бойків у с. Мщанець Старосамбірського повіту. Етнограф відзначає, що поширеним головним убором у жінок була червона хустка з квітами [20, арк. 4]. Популярною була «мальована» сорочка [20, арк. 1], поверх якої сорочки носили верету, куди клали малу дитину ззаду за плечі «щоб лиш голову було видно» [20, арк. 1]. Стосовно взуття, дослідник відзначав, що влітку, в теплу пору року, цигани не носили жодного взуття, а «ходили босо» [20, арк. 1], натомість узимку одягали «полотняні шматки» [20, арк. 1], це стосувалося як чоловіків (циганів), так і жінок (циганок). Відносно чоловічого одягу, то М. Зубрицький зазначав, що циган зазвичай носив сорочку, портки та сірак [20, арк. 1]. Варто відзначити, що у записах народознавця відсутня інформація стосовно головного убору уциган-чоловіків. Дослідник зауважив, що стрій циган не надто відрізняється від одягу місцевого бойківського населення.

Стосовно верхнього одягу Михайло Зубрицький відзначав, що місцевий люд змінював огартку, коли це здавалося їм практичніше, і на думку народознавця, це пов'язано із поширенням одягу із США [128, с. 461], в результаті чого у с. Мшанець Старосамбірського повіту та сусідніх селах «рідко можна побачити сірак» [128, с. 460]. Це саме стосувалося і ношення ходаків. Народознавець зауважував, що ті, хто повертався із Америки, привозили черевики і ходили допоки не сходили їх [210, с. 499].

При дослідженні традиційного народного одягу бойків важливо звернути увагу на матеріали, із яких шили різноманітний одяг та взуття. Основним матеріалом для виготовлення одягу у бойків була домоткана

тканина [266, с. 142]. Отець Михайло Зубрицький підтверджував це також у своїх дослідженнях [197, с. 106–107; 210, с. 494], про традиції виготовлення одягу із полотна, сукна, вовни та шкіри. Етнограф відзначав, що домоткане полотно використовували для виготовлення сорочок та інших елементів одягу [197, с. 106]. З чорного сукна мешканці с. Кіндратів Турківського повіту виготовляли «чемерки» та домашні шапки [197, с. 107; 128, с. 463]. Матеріал із білої та чорної вовни використовували для пошиття «опончі» та «сіраки» [197, с. 107; 128, с. 458]. Із овечої шкіри місцеві бойки виготовляли кожухи [197, с. 107]. Великого поширення у виробництві окремих елементів одягу, особливо взуття, мала шкіра. Дослідник відзначав, що із шкіри виготовляли «защипки» для різного роду верхнього одягу [197, с. 107]. Найбільше шкіру зокрема із корови або бика використовували для пошиття «ходаків» [210, с. 494–499]. Він зафіксував особливості шкіри із різних частин тварини, зокрема: «на хребті шкіра грубша, чим ближше до черева, тим тонша. Від хребта буде пара, деколи дві добрих ходаків і вони платять ся найдорожше, від черева вирізають ходаки для дїтваків, для жінок, а найменші кусники лишають на підшите подертих ходаків. Відтинок із хвоста приладжують на капиці, уголов до ціпа, щоби зсилити ціпивно з бильньом. Шкіра з голови й шиї хоча і груба, та не придатна на ходаки» [210, с. 495].

У виготовленні одягу важливе значення надавалося майстрам, які шили одяг. Батько М. Зубрицького сам умів шити опончі, сірак, а також холошні [258, с. 54]. Зазвичай у кожному населеному пункті був кравець який робив одяг на замовлення, за різного роду винагороду – як грошову, так і символічну [197, с. 106; 128, с. 461; 210, с. 498]. Народнознавець зазначав, що місцевий кравець – це не заводський ремісник, а «газда-рільник», який у вільний час шиє сіраки, лейбики, холошні [128, с. 461]. Такий кравець шив як у себе вдома, так і йшов до замовника [128, с. 461]. Якщо працював в останнього, за роботу отримував харч, горілку та 40-50 кор. [128, с. 461], а якщо виготовляв для сусіда то брав за це тютюн [210, с. 498]. Зазвичай такі кравці шили восени та взимку, адже влітку «кождий пильнує своєї роботи коло газдівства» [128, с.

461]. За даними отця Михайла на 1908 р. у с. Мшанець Старосамбірського повіту було шість кравців, один із яких на той момент перебував у США [128, с. 461].

Отже, дослідження традиційного одягу є важливим напрямом наукових студій Михайла Зубрицького. Аналізуючи верхній одяг бойків у праці «Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині», дослідник визначив три ареали його поширення, локальні назви, особливості виготовлення та крою. Не менш інформативними є інші публікації, присвячені особливостям бойківської ноші. У них визначені спільні та відмінні риси між чоловічим і жіночим вбранням, проаналізовано типові головні убори та зачіски, зафіксовано особливості поясного одягу, традиційні пояси, взуття. Водночас відзначимо, що саме верхній одяг і взуття найбільш детально описано в наукових працях дослідника.

Михайло Зубрицький звернув увагу на проникнення у консервативне середовище бойків модернізаційних процесів, які особливо відобразилися на верхньому одязі та взутті. Нові форми вбрання першими впроваджували заробітчани. На хвальну оцінку заслуговує і той факт, що етнограф подав не тільки характеристику ноші, типової для селян, а й звернув увагу на одяг місцевої шляхти. Це робить його праці незамінними при вивченні побуту представників цієї соціальної верстви.

4.2. Традиційна їжа

Традиційна їжа є основною складовою матеріальної культури будь-якої етнографічної групи, зокрема бойків. Вона відображає розвиток господарських відносин між представниками різних етнографічних груп (бойків, гуцулів, лемків), що знайшло відображення у способах приготування тих чи інших традиційних наїдків.

Слід погодитись із тим, що їжа кожного народу або етнографічної групи залежить від соціально-економічних, історичних, кліматичних, культурно-

побутових умов, географічного положення та значною мірою від напряму сільського господарства [266, с. 149].

Згідно з записами Михайла Зубрицького традиційний перший прийом їжі (обід) у бойків відбувався «рано то вчаснійше» або пізніше [197, с. 110]. За визначенням Р. Горака, місцеве бойківське населення їло тричі на день [289, с. 427]. Це залежало від того, чи вже зроблена робота дома, чи йшли у поле на роботу [197, с. 110]. Другий прийом їжі, так званий полуденок, відбувався «коло 2-3 години» [197, с. 110], а вечеряли пізно ввечері [197, с. 110]. Народознавець відзначав, що традиційно господиня на обід готувала три страви, на полуденок дві, в окремих випадках три, на вечерю «ладила» одну або дві страви [197, с. 110].

У харчовому раціоні найчастіше використовувалися продукти рослинного походження, зокрема вівсяна, ячмінна і житня мука [293, с. 427]. У с. Кіндратів Турківського повіту із різної муки готували різноманітні страви: хліб, ощипки, книші, чир, кисилицю, голубці, пироги та інше [197, с. 108–109], як і в с. Мшанець Старосамбірського повіту [233, с. 71].

Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького засвідчує, що бойки зазвичай пекли хліб із вівсяної муки на борщі з неквашеного тіста [197, с. 108], і такий хліб називали ощипками [197, с. 108]. Народознавець відзначав, що в горах «газдині» не вміли пекти доброго хліба, тому найчастіше пекли саме ощипки [197, с. 108]. Також пекли квашений хліб з вівсяної, ячмінної, в окремих випадках з житньої муки [197, с. 108].

Варто відзначити, що хліб використовували під час обрядодій у родинній обрядовості, зокрема, у сс. Михнівці та Бистрім Старосамбірського повіту мерця відправляли з хлібом [187, с. 556]: хтось із родини брав хліб у руки, йшов перед труною і кладв його на хатній поріг, а згодом на труну на оборі [187, с. 556].

М. Зубрицький занотував, що бойки також пекли книші [197, с. 108]. Приготування цієї страви відбувалося: «завиваючи в квашене і неквашене тісто бульбу з сиром, сир, або недойджену капусту» [197, с. 108].

Щоденною стравою на бойківському столі був чир. Отець Михайло зазначав, що «ся страва майже що день є на столі» [197, с. 108]. Чир готували на воді з додаванням муки, зазвичай вівсяної. Після перемішували і варили. Як звариться клали в миску і розбавляли водою, а в пісні дні – молоком з маком, деколи напів з водою [197, с. 108; 233, с. 590].

Найбільш поширена в бойківській кухні страва із борошна – вівсяний кисіль «киселиця» [266, с. 150]. М. Зубрицький зафіксував, що для киселиці квасили грубо змелену вівсяну муку у діжці на ніч. Наступного ранку газдиня забирала «ости з течі» і варили у горці [197, с. 108; 233, с. 589]. Народознавець відзначив, що киселиця має винний смак, а також є густіша і рідша [197, с. 108]. Зазвичай, киселицю їли в пісні дні з хлібом, горохом, бобом або фасолею [197, с. 108].

Із вівсяної муки бойки «ладили» галушки, пироги та голубці. М. Зубрицький наголошував, що галушки – «се книдлі» з вівсяної муки, але невеликі, їх їли зазвичай з виваром [197, с. 108]. У с. Кіндратів Турківського повіту пироги «ладили» із вівсяної та житньої муки. До тіста додавали картоплю, капусту, овечий або коров'ячий сир [197, с. 109]. Також до картоплі або капусти додавали сир. Етнограф занотував, що пироги їли в пісні дні, а в свята помащені сметаною, маслом або розтопленим овечим сиром [197, с. 109]. У с. Мшанець Старосамбірського повіту до пирогів у тісто додавали сир, і, за визначенням народознавця, треба було «здорового хлопа, щоби таке їв», оскільки сир дуже гострий [135, с. 245]. У літній час пироги робили із ягід – (суниці) або афинів [233, с. 589].

З вівсяних круп бойки готували голубці [197, с. 109], традиційно готували голубці із квашеної капусти, це підтверджують записи етнографа у с. Кіндратів Турківського повіту [197, с. 109] та записи В. Гнатюка, здійснені у с. Мшанець Старосамбірського повіту [233, с. 589].

Отже, у харчовому раціоні бойків переважали страви із вівсяної муки, зокрема пироги, галушки та голубці. Кожні страви мали окрему начинку,

галушки із картоплею, капустою та сиром, пироги із сиром або пісні, а голубці готували із квашеної капусти.

До основного раціону харчування бойків входили також овочі. Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького місцеве населення традиційно використовувало картоплю, капусту, буряки, бобові та ін., зазвичай дрібну зелень.

Найбільш поширеною у раціоні харчування бойків була картопля. Її поява в регіоні датується серединою XVIII ст. [266, с. 151] і з того часу вона стала основним продуктом харчування жителів українських Карпат. Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького засвідчує, що використання «бульби» («булі» або «ріпи») було поширеним на усій досліджуваній ним території – і на Турківщині і на Старосамбірщині. Так, на 1910 р. загальна урожайність картоплі у с. Мшанець Старосамбірського повіту становила 11.079 корців (*понад 11 тонн – Т.М.*) [168]. В. Гнатюк у праці «Народна пожива на Бойківщині» занотував найбільш поширені види картоплі, які культивували жителі с. Мшанець [239, с. 583]. Отець Михайло вказував, що місцеве населення с. Кіндратів Турківського повіту «бульбу» варило «що день» [194, с. 109], зазвичай її варили, пекли або «колотили і мяцкали (драцкану)», а також цілу їли [197, с. 109], аналогічно робили і в с. Мшанець Старосамбірського повіту [239, с. 583]. Етнограф зазначав, що картоплю зазвичай їли з борщем, росолянкою, капустою, молоком, а також омащену овечим сиром, натомість пісну картоплю могли їсти з хлібом і сіллю [197, с. 109]. М. Зубрицький не залишив нотаток із традиційними рецептами та способами приготування картоплі, натомість окремі способи приготування картоплі у с. Мшанець є в записах В. Гнатюка.

Важливе місце в бойківській кухні після картоплі займала капуста, адже відповідно до записів отця Михайла у с. Мшанець «капусту садить кожний газда» [168, с. 577]. На Бойківщині її зазвичай вживали квашеною [266, с. 152]. Слід згадати бойківську поговорку, записану І. Франком, відповідно до якої «де в хаті борщ і капуста, там хата не пуста» [248, с. 137]. Отець Михайло

Зубрицький зазначав, що капусту споживали будні дні, а також у пісні [197, с. 109]. Найпоширеною стравою із капусти була росолянка, яка готувалась на основі квасу з капусти [197, с. 109; 239, с. 588]. У с. Кіндратів та с. Мшанець клали капусту у пирогах [197, с. 109; 239, с. 588]. Народознавець відзначав, що капусту підбивали мукою, додавали масла, сала і сиру [197, с. 109; 257, с. 545], на час посту заправляли олією [197, с. 109], а під час жнив їли з хлібом або картоплею [197, с. 109].

Буряки не були такими популярними у харчовому раціоні бойків. Їх використовували зазвичай для приготування борщу [197, с. 109], а також «бураки сікли на дрібно і заправляли маслом» [197, с. 109]. Народознавець відзначав, що традиційно бойки вживали також горох, боби або фасолю [197, с. 108]. Про використання цих овочів у харчовому раціоні бойків детально описано у праці В. Гнатюка «Народна пожива на Бойківщині» [239, с. 586-587].

Жителі сс. Кіндратів та Мшанець під час приготування їжі вживали й інші овочі, які вирощували, зокрема: моркву, пастернак, ріпу, редьку, часник, мак, огірки та інші [197, с. 108-109; 168, с. 577].

Отже, використання овочів у традиційному харчовому раціоні бойків було надзвичайно обширним. Із овочів готували окремі страви (борщ, росолянку) додавали до основних страв, що значно збагачувало щоденний раціон.

Поширеним продуктом, який використовували під час готування їжі та при заправці її, була олія. Олію виготовляли з льону та сімени [197, с. 109].

Надзвичайно багатими на Бойківщині були ліси на різноманітні гриби та ягоди, які місцеве населення використовувало ї у їжу. Гриби варили, смажили а також сушили [197, с. 109; 257, с. 544], збирали в основному тільки «правдиві» (білі – Т.М.) гриби, а також гливи, голубінки, козарі, підпеньки та рижки [197, с. 109]. Їх додавали до різноманітних страв як у звичайні дні, так і в пісні. Водночас на «трійло» для мух люди приносили мухомори [197, с. 109].

Окрім грибів, місцеве населення збирало та використовувало для їжі різноманітні ягоди: суниці, малину та афіни [197, с. 111; 257, с. 545]. Окрім цього, споживали і плоди фруктових дерев: яблука, груші, сливи, черешні, пузички та інші [197, с. 106]. Їх вживали як сирими, так і сушили на зиму, от як груші, яблука та сливи [197, с. 109] за умови, якщо вони вродили удосталь [239, с. 593].

Поширеними на Бойківщині були продукти тваринного походження, зокрема молоко та молочні продукти – кисле молоко, сир, сметана та інше. У записах отця Михайла Зубрицького зазначено, що місцеве бойківське населення утримувало на господарстві різноманітних тварин, від яких отримували молочні продукти – овець, кіз та корів [197, с. 112-116; 135, с. 228-259; 200, с. 490; 257, с. 542; 168; 258, с. 54]. Народознавець занотував, що жителі с. Кіндратів Турківського повіту пили молоко і солодке, і кисле з хлібом або з чиром [197, с. 109]. Свіже молоко заливали до «діжки», через якийсь час воно ставало кислим [197, с. 109]. Таке молоко «йїдять» влітку з хлібом, картоплею, а також пили для прохолоди [197, с. 109].

Із кислого молока бойки збирали сметану. Михайло Зубрицький зафіксував спосіб виготовлення сметани та масла. Зокрема, сметану «верхнину» збирали кілька днів в одну посудину («горнець») [197, с. 109]. Етнограф зауважував, що для збирання сметани непідходило молоко яке перетримували в шафі або на столі, де під впливом тепла воно гіркнуло, в результаті такого молока – сметана і масло були несмачні та гіркі [197, с. 109]. Народознавець відзначав, що масло люди робили після того, як зберуть сметану, її підігрівали у печі і «лижкою роблять масло» [197, с. 109].

Популярним продуктом у харчовому раціоні бойків були овечі молочні продукти – молоко та сир. Описуючи господарство у с. Кіндратів Турківського повіту [197], Михайло Зубрицький описав процес виготовлення сиру із овечого молока. Молоко, яке приносили додому «проціджують» крізь сито і додавали клягу (*спеціальний фермент здобутий із жолудка теляти – Т.М.*) [135, с. 242]. Народознавець зазначав, що могли кожне молоко окремо клягати,

а могли також усе разом (ранішнє, полуденне і вечірнє), а також вечірнє молоко залишали на всю ніч не клягане, а ранком збирали з нього сметану і далі змішували з ранішнім і клягали їх разом [135, с. 242]. Хто із господарів мав також коров'яче молоко, то його додавали до «вівчого», щоб швидше зробився сир [135, с. 242]. Дослідник відзначав, що молоко ставили в тепле місце, а як кляг підходив, його зливали або вичерпували, а молоко далі мішалось ложкою і ставили біля легкого вогню, щоб воно «ліпше огріло ся» [135, с. 242].

Після того як кляг виходив на верх, його «счерпували» ложкою або виливали в помії [135, с. 242]. Отець Михайло відзначав, що як молоко «устойть ся», жентиця виходила на верх, а сир лишався на «споді» [135, с. 242; 197, с. 114]. Після того, як злили жетницю, висипали сир в «шматку або півку (запаску)», зав'язували її і вішали на цвяк або кілок, вбитий у стіну, щоб жентиця стікала в посудину [135, с. 242; 197, с. 115]. Далі такий сир ставили на спеціальну дошку, щоб сир висох [135, с. 242-243; 197, с. 115]. Такий сир у с. Мшанець називали «грудка», з коров'ячого молока – «плесканка» [135, с. 243]. Слід зазначити, що слів «бундз» і «бриндзя» не вживали, а на «бриндзю» казали «сир лютий» [135, с. 243].

М. Зубрицький описав «клягу». Його робили із телячого жолудка [135, с. 242; 197, с. 114]. Цей жолудок солили [197, с. 114; 135, с. 242], а згодом зав'язували і сушили [135, с. 242], щоб «перейшов димом». Такий оброблений жолудок місцеве населення називало «риндзья» [135, с. 242; 197, с. 114]. За визначенням народознавця, для «риндзья» був придатний тільки телячий жолудок, тільки у крайніх випадках брали свинячий жолудок (якщо немає з теляти), оскільки від «свинської риндзі мечуть ся хробаки в «сиру», а грудки розвалюються [135, с. 242].

Овечий сир використовували для приготування різних страв або могли їсти просто з хлібом [135, с. 244]. Народознавець занотував, могли були випадки, коли овечим сиром пригощали сватів, які прийшли сватати «дівку» [135, с. 245]. Це робилося тут якщо в домі не було варених страв. Під час жнив

робітники їли овечий сир, додаючи його до печеної картоплі [135, с. 245]: восени такий сир топили у якій посудині, доливали молока або сметани і те виливали в «булі» [135, с. 245]. Етнограф зафіксував спосіб приготування так званої «мачанки» з сиру, а саме: сир розтоплювали у будь-якій посудині, доливали молока або сметани, додавали цибулі, кілька «буль» і усе розколочували, а також могли додати житньої або питльованої муки. Всю цю мачатку їли з хлібом, відповідно хліб мачали у мачанку [135, с. 245].

Дуже рідко їли м'ясо, його кількість була мінімальною. В. Гнатюк писав, що «м'ясо їдять у нас два, три рази в році, але то заможніші. Більша половина є таких, що цілий рік і раз не буде їсти» [239, с. 580]. Згідно з записами М. Зубрицького у с. Кіндратів Турківського повіту місцеве населення різала телят, овець, кіз, свиней та худобу, найменше птицю [197, с. 109–110]. Народознавець занотував, у яку пору року різали ту чи іншу тварину. Так, зимою різали овець та кіз [197, с. 109], перед Різдом Христовим – порося [197, с. 109; 257, с. 545]. Етнограф зазначав, що у випадку свята або весілля господар міг різати і корову чи бика [197, с. 109], це підтверджував і В. Гнатюк, який писав, що «на весіля мусит бути м'ясо» [239, с. 579].

М'ясо варили у воді або в капустианому розсолі [266, с. 153], який бойки називали росолом або росолянкою [197, с. 110], а вивар з м'яса називався юшкою [197, с. 110]. Однак у записах отця Михайла Зубрицького відсутні матеріали про приготування мяса.

Особливо суворий регламент прийому їжі був під час посту, адже, за словами Р. Горака люди твердо дотримували посту [293, с. 427]. Як відомо, піст – це період стримування від гріхів та прийому їжі, традиційно він передує великому християнському святу. Згідно з записами отця Михайла Зубрицького бойки дотримували заборон у їжі під час Великого посту, Пилипівки, Макового та Петрівки [197, с. 110]. Під час Петрівки частина населення с. Мшанець та сусідніх сіл постили перший і останній тиждень [176, с. 151], інша ж частина постила в окремі дні тижнів: вівторок, четвер, субота і неділю [176, с. 151; 197, с. 110]. Дослідник зазначав, що літом «не мож якось постити»,

натомість зимою люди більше дотримуються посту [176, с. 151]. Дітей з малих років привчали постити [197, с. 110], однак за окремими випадками «мати улюбленій дитині десь крадьком дасть молока або сметани», і якщо б хтось це побачив, було б «богато поговору» [197, с. 110], оскільки порушувати або «ломити» піст – це дуже великий гріх. На думку отця Михайла, такий грішник піде до пекла «на саме дно» [197, с. 110].

Для того щоб утримуватись під прийому їжі у піст, бойки всю посуду випарювали, адже їсти з тої посудини, де було молоко, – гріх [197, с. 110]. М. Зубрицький зазначав, що аналогічно робили із ложками, їх добре вимивали, адже якщо там залишилося б трошки молока, то б «спортив ся» (*згрішив – Т.М.*) [197, с. 110].

Аналіз праць М. Зубрицького засвідчує, що під час посту бойки зазвичай харчувалися чиром, киселицею з хлібом, горохом, бобами або фасолею, їли галушки з виваром, пирогими, пісну картоплю та капустю [197, с. 108-109]. Окрім того, часник і цибулю їли у пісні дні та заправляли ними страви [197, с. 109].

Отже, важливим було дотримання посту перед великими християнським святами. Його дотримувалися як дорослі так і діти, до цього їх привчали із дитинства. Під час посту споживали тільки пісні стави, які заправляли олією.

Харчування вівчарів на полонинах, які йшли на салаш, а також під час сінокошу, мало чим відрізнялося від їжі основної маси селян. У харчовому раціоні пастухів на полонинах переважали молочні продукти, а також різноманітні гриби та ягоди [266, с. 153–154]. Зокрема, вівчарі у с. Мшанець, які виганяли овець на «пашу» брали із собою «кусник» хліба [135, с. 240]. Опісля того як приганяли овець із паші, вівчарі залишали їх у кошарі, а самі могли йти додому обідати, беручи з собою вечерю до кошари [135, с. 240]. До того, пастухи збирали різноманітні гриби та ягоди: суниці, малини і афіни [197, с. 111; 257, с. 545].

Під час сінокошу газдині «ладили» вдома обід, «полуденок» та вечерю [197, с. 111]. Народознавець відзначав, що приготовлені страви могла нести

або сама газдиня, а у заможних це робила служниця [197, с. 111]. Отець Михайло зафіксував, що страви вливали у малі конов'ята (*невеликий глиняний глечик – Т.М.*) і закривали дерев'яною кришкою, поставивши під неї полотно [197, с. 111]. Окрім страв, несли також «горнята» та хліб [197, с. 111].

У своїх дитячих спогадах М. Зубрицький згадував, що під час випасування худоби, діти робили вогонь і пекли гриби [257, с. 544], а також їли т. зв. страву, яка називалася «багрянка», це смола зі смереки, її жували, поки вона не ставала розсипчаста і аж тоді викидали її [257, с. 544].

Народознавець зафіксував, що клали у бисаги (*мішок – Т.М.*), якщо хтось ішов у дорогу. Зазвичай брали хліб, яйця, грудку (бундз) або сир (бринзу) [197, с. 109].

У всіх випадках чи пастухам, чи косарям зазвичай пекли «буляники» з неквашеного тіста, у середину яких завивали «подушені і сиром заправлені булі» [135, с. 245].

Отже, харчування пастухів, вівчарів та косарів було надзвичайно простим, зазвичай кількість харчів була мінімальною. Для повноцінного харчування вівчарі йшли додому, натомість косарям приносили їжу. Окрім цього, всі харчувалися тим, що назбирають, насамперед різноманітними грибами та ягодами.

У досліджуваний час на території Західної Бойківщини не були поширені різноманітні напої. Компоти та чай не були популярні поширення через високу ціну на цукор [266, с. 154]. На жаль, у етнографічних розвідках отця Михайла Зубрицького нема інформації про вживання різноманітних напоїв місцевим населенням. Щодо алкогольних напоїв то, бойки найчастіше пили горілку, нею пригощали майстрів під час будівництва будинку [200, с. 480; 171, с. 90], а також підчас родинної обрядовості [187, с. 556]. Відповідно до записів В. Гнатюка, які він здійснив у с. Мшанець Старосамбірського повіту, жителі, окрім горілки, також пили пиво, гарак, вишняк, вино та гарбату [239, с. 593], відповідно самі жодних напоїв не робили [239, с. 593].

Різноманітний посуд та начиння для зберігання та прийому їжі, у населення Бойківщини наприкінці ХХ – на початку ХХ ст. зазвичай було дерев'яне, металеве глиняне та скляне, однак найуживанішим був дерев'яний посуд [266, с. 154]. Більшість такої посуду та начиння виготовляли самі бойки. До прикладу, у автобіографії Михайло Зубрицький занотував, що його батько – Іван, сам виготовляв «лижки» [258, с. 55], а також бочки та «сусіки» (дерев'яна скриня для зерна – *Т.М.*) [258, с. 54].

Аналіз публікацій о. Михайла Зубрицького свідчить, що серед місцевого бойківського населення, найбільш поширеним посудом для споживання їжі були горці [197, с. 104, 108; 200, с. 486], горнята [135, с. 241, 245; 197, с. 104] миски, фляшки [197, с. 104; 200, с. 486], ринки [135, с. 245], бербениці [135, с. 241], діжки [197, с. 109] та інші.

Вартими уваги є записи отця М. Зубрицького стосовно харчування циганського населення с. Мшанець Старосамбірського повіту. Відповідно до основного способу життя – а саме жебракування, основний раціон циган залежав від кількості та якості нажебраного. Зазвичай цигани просили: «Дайте газдинцю, муки, бульби, сира, солонини, ба ще й тютюне на циганський зуб!» [20, арк. 1]. Народознавець відзначав, що у окремих випадках, якщо у когось із селян гинула худоба, зокрема корова, теля, вівця або свиня то її віддавали циганам і вони «забирали падлину і їли» [20, арк. 1; 132, с. 239].

Слід відзначити, що більшість записів Михайла Зубрицького стосовно харчування та народної їжі бойків базувалась на спогадах із часів проживання в с. Кіндратів Турківського повіту, натомість записи із с. Мшанець Старосамбірського повіту є дуже скупими. На нашу думку, це пов'язане із публікацією статті В. Гнатюка «Народна пожива на Бойківщині» [239], яка була підготовлена на основі проведених опитувань саме у с. Мшанець у 1899 р., де йому безпосередньо допоміг із етнографічними записами отець Михайло.

Отже, у наукових дослідженнях Михайла Зубрицького простежено режим харчування і раціон бойків, кількість страв, призначених для одного

прийому їжі, способи їх приготування тощо. Аналіз праць засвідчує, що у раціоні бойків переважали страви з вівсяного борошна. З нього також випікали хліб (так званий оципок). Цікаво, що у дослідника є згадки про використання хлібу у родинній обрядовості, зокрема похоронно-поминальній. Основу повсякденної їжі також становили картопля, капуста та бобові.

У публікаціях народознавця зафіксовано роль продуктів тваринного походження і традиційні способи переробки молока. До того ж ним наведено цікаві матеріали стосовно асортименту страв, дозволених під час посту. Не менш цінні спостереження щодо раціону вівчарів, пастухів, косарів і подорожніх. Загалом дослідник відзначав простоту і невибагливість бойківської кухні. Також ним подано назви кухонного посуду, який за матеріалом виготовлення поділявся на дерев'яний, металевий, глиняний і скляний.

4.3. Житлово-господарське будівництво

Невід'ємним елементом матеріальної культури будь-якого народу є житлове будівництво. Незважаючи на постійне вдосконалення у будівельній сфері, традиційна будівельна культура зберегла споконвічні традиції у плануванні житла, конструкції, формуванні садиб та двору, звичаї та обряди, пов'язані із будівництвом житла.

Слід погодитись із думкою вітчизняної дослідниці Т. Гощіцької, що житлове будівництво належить до фундаментальних галузей традиційно-побутової культури і є однією із найважливіших складових матеріальної культури будь-якого народу [408, с. 1]. Значний масив відповідного етнографічного матеріалу з житлового будівництва бойків залишив Михайло Зубрицький. Йому вдалося зібрати та опублікувати відповідні матеріали про саме будівництво, звичаї та обряди, що супроводжують цей процес. За переконанням Архипа Данилюка цінність цих матеріалів величезна, адже він першим зафіксував тип так званої «довгої хати», двору, в якому житловий будинок зблокований з господарським [408, с. 3].

Житлово-господарський комплекс будівель на Бойківщині визначався передусім географічними умовами. Як відомо, більша частина Бойківщини – це гориста територія, тому тут віддавна було ланцюгове та рядове поселення [402, с. 7]. Так, через с. Мшанець Старосамбірського повіту «перепливає» потік Мшанка, і по двох боках розташовувались будинки [200, с. 477; 135, с. 234]. У автобіографії отець Михайло зазначав, що «хати стоять над рікою» [258, с. 93]. Загалом у цьому населеному пункті на 1909 р. було сто вісімдесят один «газдівський» будинок, два циганських і шість жидівських [200, с. 477].

Селянська садиба у бойків наприкінці XIX – на початку XX ст. була із регулярною забудовою [408, с. 7], а двори були вільної забудови, однак аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького свідчить, що у Мшанці селянський двір зазвичай мав Г-подібну форму, що ілюструє рисунок двору Андрія Гули у с. Мшанець Старосамбірського повіту [200, с. 482]. Також народознавець засвідчив побутування двору зімкнутого типу, де житлові та господарські будівлі зібрано під спільним дахом і розміщені в ряд [302, с. 502; 248, с. 81, 87], так званий тип «довгої хати». Дослідником наведено такі типи планування: комора + хижа + сіни + боїще + стайня [197, с. 102]; комора + хижа + сіни + боїще + стайня [200, с. 477]; сіни + хижа + комора + боїще + стайня/ або дві [200, с. 477]. Архип Данилюк зазначав, що описи таких дворів свідчать про їх раціональність у плануванні та побудові [304, с. 3]. (Додаток Д. 3).

Розташування житлового будинку («хижі») визначалося географічним чинником. Отець Михайло Зубрицький вказував, що у с. Кіндратів на Турківщині та с. Мшанець на Старосамбірщині хата «все обернена вікнами до полудня» [197, с. 102; 200, с. 477], а також у Мшанці чотири будинки обернені щитами до «полудня», а у двох у щиті є вікна до заходу [200, с. 477].

Традиційним будівельним матеріалом на Бойківщині були хвойні породи дерева [402, с. 8; 295, с. 783], це підтверджував і Михайло Зубрицький [194, с. 102], серед яких були смерека та ялиця [200, с. 478]. Для кладки фундаменту, адже його на той час у звичному для нас вигляді не робили, бойки використовували велике каміння [171, с. 89]. Відповідно до записів

народознавця дерево брали з громадського лісу, по запиту до вїйта і радника [200, с. 478]. За твердженням Р. Радовича, у тих місцевостях де не було каменя, придатного для фундаменту, зокрема у Мшанці, а хату споруджували на твердому кам'янистому ґрунті, підвалини лежали на дубових «сумцях», укладених «плазом» на поверхні землі [365, с. 525]. Згідно з народними віруваннями, для відбору дерев'яного матеріалу кращим за все вважали зимові місяці [372, с. 783], мотивуючи це відсутністю у дерева «живиці». Дослідник зазначав, що дерево спеціально підготовляли, відрізали округлий бік дерева на тартаці [200, с. 479]. У Мшанці будинки не ставили з кругляка в той час, оскільки дерево, яке різали на тартаку, ставало рівним з обох боків, і через те в стіні не було видно заглиблень [200, с. 479]. Поширеною конструкцією зведення стін був «сруб» зруб [200, с. 480], бо «в селі з вібляків (кругляків) будинків не ставлять» [200, с. 479]. Отець Михайло зарисував форми дерева, яке готували на зав'язини, описавши це так: «вироблена скринка, се заглиблене, пищок вистає; пищок одного дерева повинен ввійти в скринку другого дерева» [200, с. 479–480], в народі це називалося «складати дерево в пищок» [200, с. 480].

Процес будівництва починали із підготовки будівельного майданчика [366, с. 524]. Для будівництва нового будинку підготовляли відповідне місце – «пляц» [200, с. 478]. Як зазначав М. Зубрицький новий будинок могли будувати на місці старого, а бували випадки, що один «пляц» ділили на дві частини і там будувалися два брати [200, с. 478]. Після цього «затягують трам'я», низом ставили повздовжні, на них поперечні, клали по одному під кожен поперечну стіну [200, с. 480]. У давніших будівлях спеціальних фундаментів не влаштовували [358, с. 525], а лише під кути та на «зав'язинах» підкладали велике каміння [200, с. 480]. Стіни будівель складали з напівколот або брусів. Шви між вінцями заліплювали розчином глини з половиною, а основну поверхню стін фарбували червоною глиною [408, с. 8].

Наступним етапом було будівництво даху. На Бойківщині дахи зводили чотирисхилі [302, с. 503]. Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького

«кровлю створювали завдяки ратиці, острівнику, лати, припустниці» [200, с. 481]. Як відзначає Т. Гощіцька «кролі» встановлювали переважно через 1 м, і їх висота залежала від того, чим покриватимуть дах [302, с. 503]. Як відзначав народознавець, у с. Мшанець Старосамбірського повіту дахи накривали соломою, і робив це сам газда [200, с. 481]. Кровлі встановлювали досить високо, для того щоб вода стрімко стікала до землі і не шкодила дах. Для цього використовували зжату серпом і вимолочену ціпом соломою, адже тільки з такого матеріалу виходили якісні околоті, з яких виготовляли покрівельні модулі [364, с. 375]. Згідно записів народознавця, ці снопи заготовляли по закінченню «ярованю» в червні і липні [200, с. 481], а в'язали їх восени або взимку [364, с. 375]. На думку українського етнолога М. Матійчука, в цю пору у селянина з'являлося більше часу для роботи біля хати, а також солома після збору врожаю і обмолоту була дуже сухою і не піддавалась в'язанню, а в осінню дощову пору вона набирала (натягувала) вологи, ставала м'якою, а отже, пластичною і більш придатною для в'язання [364, с. 375]. Щоб убезпечити себе від вітрів, місцеві на дах будинків накладали «кізлинє» – навхрест закріплені «кусники з ялових галуз». Їх кладуть на дах, один йде на один бік, другий на інший. Таких кізлин на одному будинку могло бути до п'ятнадцяти [200, с. 481]. Отець Михайло зазначав, що для більшого захисту під кізлини ставили через усю стріху «ярьмо». Однак, за свідченням дослідника, вони були у декількох лише будинках [200, с. 482]. У Мшанці на той час був лише один будинок під гонтою, «черепу» не використовували [200, с. 482].

Отже, будинок будували на спеціально підготовленому місці – «пляці», із підготовленого дерева, і будували у зруб. Народознавцем зафіксовані закнуті системи побудови двору, або так звані довгі, коли всі будівлі були під одним дахом. Він зазвичай був чотирьохсхилий, накривали соломою та гонтою.

На Бойківщині вікна прорубували лише в довгій фасадній стіні хати [408, с. 9]. Натомість, згідно із записами народознавця, у с. Кіндратів

Турківського повіту двері до хати прорубували у стіні від сходу або від заходу [197, с. 105]. Отець Михайло зафіксував, що входні двері у с. Мшанець Старосамбірського повіту мали розміри 170x100 см, мали вони «клямку» або вбитий зігнутий дрiт, щоб було чим двері відчинити [200, с. 484]. Перед входними дверима ставили кам'яні плити, щоб «не творило ся болото» [200, с. 484]. Здебільшого у будинках було два або три вікна [200, с. 483; 197, с. 104; 248, с. 82], а кількість шибок у одному вікні – від шести до дванадцяти [200, с. 483]. Розмір таких вікон становив 63x72 см, а самих шиб – 26x20 см [200, с. 484]. У Мшанці побутували вікна, які кріпилися на дерев'яні рейки і при потребі можна було відкрити [200, с. 483], тоді як більшість вікон були прибиті цвяхами.

Отже, вікна в будинках розміщували тільки на фасадній стіні, їх кількість була від двох до трьох, двері були одні на східній або західній стіні.

Внутрішнє облаштування «хижі» на Бойківщині зумовлювалось розподілом простору житла на окремі зони: кухонну, робочу, зону прийняття їжі, відпочинкову, святкову, зона використання верхнього простору. Аналіз праць отця Михайла Зубрицького свідчить, що основною опалювальною спорудою була піч [200, с. 484; 197, с. 103], відповідно до цього і облаштовувався внутрішній простір житла (Додаток Д. 4).

Підлогу («долівку») у будинках місцевого населення вибивали з глини. До рівня верхньої площини нижньої підвалини насипали шар намулястого піску і шар жовтої глини, далі глину утрамбовували натвердо дерев'яними товкачами і в подальшому щотижня підмазували та вирівнювали рідкою глиною [300, с. 133], а згодом посипали попелом [200, с. 488]. Як зазначав М. Зубрицький у Мшанці Старосамбірського повіту «підлога» у будинку розміщувалася на нижчому рівні, ніж надворі [200, с. 484].

На Бойківщині побутувала курна або напівкурна системи опалення [200, с. 484; 197, с. 103; 295, с. 425]. Основним опалювальним пристроєм була піч, яка будувалась між тильною і пороговою стінами [408, с. 9], вона входила у так звану кухонну зону. Народознавець описав технологію спорудження печі:

«кладуть дерев'яні колоди, відтак набивають глину і колоди поволи випалюють, а коли все вигорить, є готовий отвір, лиш дещо ще поправить ся і поліпшить ся. По боках отвору в челюсти дають камінні плити» [197, с. 103]. Між пічкою і стіною влаштовували запічок, а перед челюстями припічок [200, с. 485-486]. Народознавець зафіксував, що розмір припічка становив 180x50 см, а піч 152x168x126 см [200, с. 486]. На печі стояли горці, миски, також на ній сушили «льну», сир (бринзу), сушать садовину [197, с. 105]. Система виводу диму – комин не було популярним у той час, оскільки вважалося, що «як все тепло піде з димом у комин, то буде в хаті зимно, а коли куриться дим по хаті, то кожную закутину зігріє» [296, с. 425–426].

До кухонної зони відносим також полиці та «залижник». У с. Мшанець Старосамбірського повіту вони розташовувались «при дверях по лівій руці» їх робили із хвойного дерева. Розмір однієї із таких полиць зафіксував отець Михайло Зубрицький – 140x145 см [200, с. 486]. На полиці ставили миски, горці, фляшки, тримали молоко, сіль [200, с. 486; 197, с. 104]. У побуті використовували «залижник», у який «затикали ложки» [197, с. 104].

Робочу зону внутрішнього облаштування житла становили лави. Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького у с. Кіндратів Турківського повіту в будинку мало бути дві лави. Вони розташовувались у куті хаті, одна коло стола з пічкою, друга під вікном [197, с. 104], а по куті їх з'єднували між собою.

Традиційною зоною прийомі їжі був стіл, який складався з двох частин: столу (накриви) і «підстолин», або «столин» [200, с. 487; 197, с. 104]. У с. Мшанець Старосамбірського повіту стіл (накриву) та підстолиню робили з дощок хвойних дерев [200, с. 487]. Народознавець зазначав, що стіл (накриву) шанували люди, оскільки на «на нім їдять, лежить хліб, паска і на Святий вечір сніп» [200, с. 487]. Такі столи могли бути у господарів до ста років. «Підстолиня» – це велика скриня на ніжках. Там тримали «усячину», ножі, ігли, сир, яйця [200, с. 487]. На столі стояло одне або два корита з мукою, решето і гусяче крило, на ньому сіяли муку і крупи [197, с. 104]. Розміри

одного такого стола вдалося зафіксувати, зокрема, стіл – 168x79x16 см, столини – 140x77x78 см, а бічна дошка 40 см висоти і 55 см широти [200, с. 487].

Основним місцем ночівлі та відпочинку була «постіль». Серед жителів с. Мшанець на Старосамбірщині в кожному будинку мала бути постіль, нерідко дві, а бувало і три [200, с. 487]. Перша постіль стоїть в кінці стола, вздовж лави, друга – від печі під стіною, третя – під вікном [200, с. 487]. Постіль робили з дощок хвойних дерев, миючи і шуруючи шутром перед Великодніми святами [200, с. 487]. Як і більшість предметів інтер'єру народознавець зафіксував розміри постелі, а саме: 176x100 см, і коник 75 см [200, с. 487]. На дошки постелі стелили житню або вівсяну соломку і накривали її плахтою, на те ставили «заголовок» (перину), подушки не використовували, а клали перину, сірак або соломку [200, с. 487].

Спеціально для маленьких дітей поблизу ліжка стояла колиска на ходильцях [197, с. 104]. Її ставили перед отвором до печі, щоб було тепло [200, с. 487].

Піч використовували як для приготування їжі, так і як місце для ночівлі. Взимку на печі спав коли «хто хорий» і на пічці відігривався, також це було місце для молодого подружжя [197, с. 105]. На припічку міг спати «отець», а мати у запічку з молодшою дитиною або внуком [197, с. 105].

На причілковій стіні навіть у хатах найменш заможних селян висіли ікони (образи), як правило, це були недорогі репродукції у дерев'яній рамі під склом [300, с. 138]. За словами М. Зубрицького, ці ікони люди купляли у жидів [200, с. 487].

У будинку використовували традиційні на той час освітлювальні предмети. На стіні над столом була прибита невелика дощечка, там стояв каганець, «хоч їх тепер не уживають» а називають так ліхтар [200, с. 487]. Народознавець додавав, що у Мшанці також були висячі лампи [200, с. 487].

Отже, облаштування внутрішнього простору в житлі відбувалося за зонним принципом, за потребами, зокрема передбачало кухонну, робочу, зону

прийняття їжі, відпочинкову, святкову, зону використання верхнього простору. Кожна зона визначалась своїм використанням та побутованням тих чи інших предметів.

При характеристиці господарських будівель двору бойків скористаємося поділом, запропонованим вітчизняним етнографом Р. Сілецьким, який виокремлював декілька груп: будівлі для зберігання продуктів землеробства; будівлі для утримання худоби; будівлі для зберігання сільськогосподарського реманенту; інші споруди двору [376, с. 128].

Будівлями призначеними для зберігання продуктів землеробства, були стодола («боїще»), комора, оборіг, яма. Однією із найважливіших будівель селянського двору була стодола [303, с. 778], на Бойківщині її називали «боща», або «боїща», власне таку назву вживав М. Зубрицький у своїх дослідженнях [200, с. 489]. Як зазначає Т. Гошціцька стодола (боїще) розташовувалась під одним дахом із житлом та рештою господарських будівель [299, с. 778], що підтверджено рисунком будинку Андрія Гули з с. Мшанець Старосамбірського повіту, який зробив народознавець [200, с. 482]. Стіни «боїща» виступали на двір на 75 см, і з двох сторін ставили двері 147x75 см [200, с. 489], спереду були ворота розміром 330x194 см, щоб туди можна було заїжджати з сіном або снопами [200, с. 489]. Загалом «боїще» призначене для молотіння снопів, віяння зерна, там стояла січкаря, у Мшанці у кількох господарів були млини для чищення збіжжя [200, с. 489].

Серед господарських споруд селянського двору однією із найважливіших була комора, зазвичай її використовували для зберігання харчових запасів та найбільш цінних речей [303, с. 784]. Згідно з записами та рисунками отця Михайла Зубрицького комору у с. Мшанець Старосамбірського повіту ставили коло хати [200, с. 479, 482]. Вона була під одним дахом з хатою та іншими господарськими спорудами.

Для зберігання сіна на Бойківщині зводили на сіножатах «оборіг». Здебільшого так сіно зберігалося до осені [303, с. 782]. Однак, як свідчать

записи, у с. Мшанець на Старосамбірщині «оборіг» мав лише один газда [200, с. 491].

Для зберігання продуктів харчування, зокрема, картоплі, буряка, ріпи використовували ями, адже у селянському господарстві вони мали важливе місце [303, с. 786]. Ями робили на сухому «горбку», щоб не підтікала вода [200, с. 491]. Викопували яму відповідних розмірів, зазвичай діаметром 1.5-2 м і глибиною до 1.5-2 м [363, с. 106; 303, с. 787; 365, с. 143]. Однак глибина перш за все залежала від ґрунтових вод. Опісля в яму зсипали картоплю, а на яму насипали глину, «щоби зробити горбок» [200, с. 491]. Народознавець зазначав, що з часом популярними ставали «склепи» (пивниці), куди восени зсипали картоплю і зимою за потребою звідти брали [200, с. 491]. Як зазначає Т. Гощіцька, ці споруди відрізнялися досконалішою конструкцією, були більш функціональними та давали змогу створити стійкий температурний режим, який мало залежав від змін погодних умов назовні [303, с. 788].

Отже, відповідно до записів отця Михайла Зубрицького основними господарськими будівлями, призначеними для зберігання продуктів землеробства та збіжжя, у бойків були стодола («боїще»), комора, оборіг та яма. Кожна із них мала свої особливі умови та функції.

Жителі с. Мшанець Старосамбірського повіту для утримання домашньої худоби використовували стайні та кучі. Львівська дослідниця Т. Гощіцька відзначила, що кількість та розміри таких будівель залежали від заможності господарства [408, с. 10], а також від кількості худоби [303, с. 789]. М. Зубрицький зазначав, що у бойків на Старосамбірщині стайні були в один та два ряди [200, с. 482; 489], знову ж таки все залежало від заможності, бо «другу стайню будують заможніші газди» [306, с. 490]. У автобіографії дослідник подав опис господарства свого батька у с. Кіндратів на Турківщині: «Було три стайні, а в середині стодола, з боку стояла ще одна стайня на вівці» [258, с. 55]. Зазвичай стайня розміщувалася поряд з боїщем, що видно на рисунках дослідника [200, с. 479, 482]. У стайні на два ряди худоба стояла по одній і по другій стороні, прив'язана до жолоба, зробленого з твердого хвойного дерева

[200, с. 489]. Натомість стайня в один ряд трохи менша і в ній стоїть худоба в одну сторону [200, с. 490]. Відповідно до розмірів стайні були і вхідні двері до них, до більшої мали розміри 136x80 см, до меншої – 123x80 см [200, с. 490]. У стайнях місцеве населення тримало волів, коней, корів і овець [200, с. 490].

Ще однією поширеною господарською спорудою призначеною для утримання тварин, була «куча». Ця прибудова розташовувалась при передній стіні меншої стайні (при наявності двох), про що свідчить рисунок будинку Андрія Гули з с. Мшанець Старосамбірського повіту [200, с. 482, 490]. М. Зубрицький подав розміри «кучі», вони становили 1.3 м висоти, 1.2 м ширини і 1.5 м довжини. Там тримали свиней [200, с. 490].

Отже, найпоширенішими господарськими спорудами для утримання худоби на Бойківщині були стайня та куча. М. Зубрицький описав їх побудову, функції та призначення.

Унаселення Бойківщини поширеною господарською спорудою для зберігання сільськогосподарського реманенту була шопа. Розміщувалась вона біля комори, знаходячись під одним дахом [197, с. 482, 490]. Довжина шопи, зафіксованої Михайлом Зубрицьким у господарстві Андрія Гули, становила 6.35 м [197, с. 490]. Шопу використовували для зберігання сільськогосподарських знарядь, транспортних засобів наявних у господарстві, зокрема возу [197, с. 490], а також для зберігання дров [197, с. 490].

На нашу думку, окремо слід виділити житлово-господарську споруду, у якій на полонині ночували вівчарі під час випасування овець. У різних населених пунктах вона мала різну назву, так, у с. Кіндратів Турківського повіту таку будівлю називали «комарник» або «колиба» [197, с. 113; 135, с. 235], натомість у с. Мшанець Старосамбірського повіту – «буда» [132, с. 235]. Народознавець зарисував ці будиночки [132, с. 235], а також подав їх детальну характеристику. Зокрема, «буда» була більш примітивної форми, ніж «колиба», один її кінець був на землі, а другий піднімався вгору, який «підпирали сохами» [135, с. 235]. Натомість «колиба», яку «ладять» в с. Мшанець вже як двадцять років мала вигляд скрині на чотирьох ногах і була

накрита дахом. За записами етнографа розміри такої «скрині» становили 1.78 м довжини, шириною 10.8 м та висотою 1.5 м. [135, с. 236]. У будівлі було дві «постелі», одна над другою, де спали по два пастухи [135, с. 236].

Отже, окремою спорудою для зберігання сільськогосподарського реманенту була шопа. Це невелика за розміром господарська будівля, яка розташовувалася поблизу комори. Унікальною є будівля у якій ночували пастухи на полонині, вона мала нерівну прямокутну форму із піднятим одним боком.

Для обгородження власного господарства місцеве бойківське населення використовувало огорожу. На думку Х. Вовка огорожі з'явилися під впливом європейської традиції, і були символом індивідуального господарства чи власності [237, с. 120]. Типовою була огорожа у вигляді тину – переплетення гілок хвойних дерев. Згідно з записами отця Михайла Зубрицького у землю вкопували стопчики і через них переплітають «тинянками» [200, с. 491–492].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Бойківщині не були поширені криниці як джерело для води. На думку дослідника Р. Сілецького воду здебільшого брали з рік, а у випадку, коли до ріки було далеко, користувалися водою із джерел чи потічків [376, с. 134]. У власній «Автобіографії» народознавець зазначав, що в с. Мшанець Старосамбірського повіту в 70-80-х рр. «багато газдів мало колодязі на оборі» [258, с. 95].

Безпосередньо до господарства бойків, окрім житлових та господарських споруд, входили сад та город. Городами називають частину поля поблизу будинку. Город не обгороджували і вирощували там капусту, цибулю, часник, картоплю, сіяли льон, коноплі, [200, с. 492]. Народознавець відзначав, що «бойки люблять садовину» [295, с. 426], адже вирощували груші, сливи, яблука, веприн (агрус) та інше [200, с. 492].

Будівництво житлово-господарського комплексу на Бойківщині, та в Україні загалом супроводжувалося обрядодіями, які своєю історією сягають в давнину. Аналіз наукових праць Михайла Зубрицького, присвячених цій проблемі, дає змогу поділити їх на кілька груп: вибір будівельного матеріалу

та місця під будівництво; обрядодії, що супроводжують процес спорудження житла; домовий дух-збагачувач.

Вибір будівельного матеріалу та місця спорудження житла проходили так звану перевірку, про що свідчить значний пласт забобонів, повір'їв та заборон, пов'язаних із сегментом будівельної обрядовості [408, с. 11].

Зазвичай нову хату ставили на місці старого будинку, оскільки вважали це місце найбільш оптимальним та перевіреним предками, які там проживали раніше. Нові будинки ставили на «старім пляці» [200, с. 478], а також на новому вибраному місці. Так, якщо ставили будинок на новому «пляці» (*місце для закладин будинку – М.Т.*), то зверталися до певного «ворожильника» [200, с. 478] довідатися чи добре це місце під будівництво. Як підсумовував учений, «не доводило ся мені чути, щоби хтось на пораду ворожильника занехав будову на наміренім місці» [200, с. 48], це може означати, що люди вірили їм і не ставили будинки на інших місцях.

Аналогічну ситуацію народознавець зафіксував у с. Кіндратів Турківського повіту, де «хто загадав ставити новий будинок, іде до свого священника і питає ся, чи чистий пляц, і просить щоби подивив ся в Євангеліє, що єму покаже ся» [169, с. 117], чи добрий «пляц» для будівництва, чи ні [168, с. 117].

Одним із перших етапів будівництва був відбір матеріалу. З цим процесом також пов'язані відповідні звичаї та прикмети. У Мшанці коли хтось має ставити будинок або потрібно було розібрати старий, то «йде в село і просить газдів, щоби поїхали по дерево» [200, с. 478; 161, с. 655]. Їдуть усі, «хто лиш може» [200, с. 478]. Всі газди їдуть за «добре слово по дерево і звозять на місце» [161, с. 655], за це вони отримували «почастунок горілкою» [200, с. 478]. На нашу думку, це була своєрідна взаємодопомога.

Вибір деревини супроводжувався різноманітними прикметами та забобонами. М. Зубрицький записав кілька таких прикмет. Існувало повір'я, що коли рубають перше дерево на будинок і воно зачепиться за інше дерево, то воно є погане, «бо певно буде горіти» [171, с. 89]. На підтвердження цього

народознавець наводить слова одного із газдів: «Наша хижа через се, що перше дерево завісило ся, аж за третого покоління, вистоявши 90 літ, горіла» [171, с. 89].

Серед населення Західної Бойківщини побутувало поняття «нечисте» дерево. Люди вважали його «нечистим», якщо хтось рубає дерево і побачить на ньому «стрілу врослу з боку в гору» [171, с. 89]. Згодом у домі «лупкат», «стрілят» і «тріскат» [171, с. 89]. М. Зубрицький пояснив наслідки цього. Так, якщо «тріскат», люди вважали це знак, що «буде огонь, або хтось з челяди умре» [171, с. 89]. Якщо «лупкат» за столом, то помре господар, якщо коло печі, то помре господиня, якщо «лупкат» між вікнами, то помруть хлопці, як коло полиць – то дівчата, а коли «стів пукат» – то малі діти [171, с. 89].

Отже, вибір матеріалу для майбутнього будівництва вважався одним із важливих етапів будівництва. Народознавець відзначив, що вибір деревини впливали народні прикмети та повір'я про чисте і нечисте дерево.

М. Зубрицький зафіксував обрядодії під час зав'язин будинку (стягування підвалин). На процес зав'язин запрошували священника, «який святить воду на столі» [200, с. 480], на тому місці, де він буде знаходити в новому будинку. Далі священник відправляв благословення нового дому, «відтак окроплює свяченою плац і будівельний матеріал» [200, с. 480]. У той час майстер на всіх чотирьох кутах «хижі» ставив чорну вовну «щоби вівці вели ся» [200, с. 480], а також щоб «біда не приступить..., щоби чорна худоба множила ся» [171, с. 90]. Також ставили «крайцар[§], розтятий на 4 частини» [200, с. 480], срібло, «щоби все множило ся» [171, с. 90], біле дерево, барвінок на «весіля» [171, с. 90], освячений часник [200, с. 480], вовну, овес, сіль, а також «крейду і вугля, щоби всяка худоба множила ся і біла і чорна» [171, с. 90]. Окрім цього проговорював двадцять чотири рази «Отче Наш» та «Богородице Діво» [176, с. 158]. Посередині «хижі» в землю ставили хрестики з верби, іви або білого дерева [171, с. 90]. Такий обряд проводився також при будівництві

[§] Крейцер – срібна розмінна монета в Австро-Угорщині.

господарських будівель. Так, коли ставили на полі кошару для овець, то майстер «втикає на середині в землю хрестик з верби» [171, с. 90]. Потім усі присутні: священник, дяк, майстер в сусіди – сідали за стіл обідати [200, с. 480]. Згідно з народним повір'ям зав'язини можна було робити тільки у вівторок, четвер або суботу [200, с. 480].

Отже, період спорудження житла супроводжувався відповідними обрядодіями. Зокрема, запрошували священника для освячення місця будівництва, а також закладали різноманітні предмети та деталі під кути будинків. Після цього відбувалося гощення.

У комплексі повір'їв, забобонів та обрядодій, пов'язаних із спорудженням будинку, особливе місце займали уявлення про особу майстра-будівельника, як «непростого», своєрідного чаклуна, від волі якого залежало майбутнє мешканців житла [408, с. 11]. Усім будівництвом керував майстер, якого господар наймав для цього. Записи отця Михайла Зубрицького свідчать, що до функціональних обов'язків майстра входило підготувати дерево для будівництва, а також керувати усім процесом [200, с. 478]. Допомагали йому сам газда із синами, а окремі газди, більш заможні, наймали селян для цієї роботи [200, с. 478]. Дослідник зафіксував суму яку платили майстрові за його роботу: «30, 40, 50 до 150 злр., відповідно до величини будинку і числа дуплів», також давали харчі та кожного дня горілку [200, с. 478].

М. Зубрицький детально охарактеризував природу та здібності майстра-будівельника, який, за народним уявленням, володіє певними «надзнаннями» [282, с. 168]. Народознавець зазначав, що людині, яка хотіла стати майстром, слід було знати, що він повинен «знати від себе», тобто «знати ся» з нечистими силами, щоб вони йому не шкодили під час роботи [171, с. 91]. І люди не раз говорили, що «він добрий майстер, до всього придатний, але зле не знає від себе» [171, с. 91], такий майстер не береться за виконання великої роботи. За віруванням людей, починаючи роботу, майстер повинен був «завернути рукав на лівій руці» [171, с. 91], нібито для того, щоб себе захистити під час виконання роботи.

Населення Бойківщини вірувало в домового духа-збагачувача, якого називали «хованцем» [282, с. 38]. (Детально про езотеричні здібності майстра-будівельника та постать хованця у розділі 3.1).

М. Зубрицький описав також циганські хати, «будовані на лад циганських» [20, арк. 4]. Їх будівлі, як і в місцевого бойківського населення, були курні, однак у них поширений був ще один традиційний спосіб збереження тепла в домі. Так, узимку будинок із трьох сторін – по боках і ззаду – обкладали ялівцем та «корчами» [20, арк. 4], так зберігали тепло у хижі. у селі була кузня, де ковалями були цигани [20, арк 4].

Таким чином, дослідження житлово-господарського будівництва в наукових розвідках Михайла Зубрицького відображає елементи моменти забудови обійстя, зокрема «довгої» хати, коли всі будівлі були під одним дахом. Етнограф зафіксував процес спорудження житла від вибору місця до завершення, облаштування внутрішнього простору по зонах. Подано характеристику поширених господарських будівель, їх призначення та використання. Детально описано малі архітектурні форми, а також подано перелік та аналіз обрядодій, які супроводжували процес спорудження житла, та інші вірування.

4.4. Структура господарства

Господарська зайнятість та структура господарської діяльності населення Бойківщини формувалась упродовж століть, що зумовлено історичним, соціально-економічним розвитком та природно-географічними умовами. Упродовж багатьох років економічний розвиток краю гальмувався іноземцями, які проводили політику, спрямовану на використання ресурсів як аграрно-сировинний придаток.

Основним заняттям населення Бойківщини було сільське господарство, передусім землеробство, яке служило селянам головним засобом до життя, не менш важливим заняттям селян було тваринництво [266, с. 89]. М. Зубрицький

зазначав, що «всі хлібороби управляють землею та годують худобу» [135, с. 228].

Внаслідок специфічних господарських, соціальних та природних умов у селянства Бойківщини склався упродовж віків певний колективний досвід щодо розвитку в гірських місцевостях систем землеробства: вирубно-вогневої, з якої виділилось у процесі розвитку вирубно-польове господарство як перехідний етап до орного землеробства, толоко-царинної (двопільної) та багатопільної із сівозміною [266, с. 91].

Аналіз публікацій М. Зубрицького свідчить, що серед населення Західної Бойківщини була поширена вирубно-вогнева система землеробства. Для цього було необхідно очистити територію від дерев, а ділянка лісу, на якому вирубували дерева, називалась «пасіки» [197, с. 116]. Дослідник описав цей процес, який у народі мав назву «палити пасіки» [197, с. 116]. Так, якийсь газда очищав територію від ялівцю, складав дерево біля дерева і залишав, щоб вони висохли. Восени під час вітряної погоди ці «сухарі» підпалювались. Далі на цій території сіяли жито, овес або іншу зернову культуру [197, с. 116].

Основною зерною культурою в гірських районах Бойківщини був овес. М. Зубрицький зафіксував три роди вівса, а саме: «богач», «біле зерно» і «просте зерно» [168, с. 576]. Перший тип сіяли на кращих полях і мололи його на муку, з якої варили «чир» та пекли вівсяний хліб [168, с. 576], Натомість «просте зерно» на початку ХХ ст. засівали все менше [168, с. 576]. Станом на 1910 р. у с. Мшанець Старосамбірського повіту вівса було засіяно 2439 корців, а намолочено 5350 корців [168].

Після вівса найбільш поширеними зерновими культурами були жито і ячмінь. Відповідно до записів отця Михайла жито сіяли восени і «на яри в гної» [168, с. 576]. На 1910 р. в с. Мшанець Старосамбірського повіту було посіяно 154 корці жита, а намолочено 894 корці [168]. Ячмінь сіяли на «яру» двогранний та чотиригранний [168, с. 576]. Зокрема, такого ячменю було посіяно 102 корці, а намолочено – 443 корці [168]. Етнограф засвідчив, що місцеве населення культивувало «голомші» – рід ячменю, зерно якого не було

покрите лушиною та було трохи схожим на пшеницю [168, с. 576]. Такий ячмунь сіяли дуже мало, про що свідчить «Таблиця про маєтковий стан...», коли було посіяно 2 чверти, а намолочено 5 корців [168].

У значно меншій кількості, ніж овес, ячмінь та жито населення Західної Бойківщини сіяло пшеницю. Згідно з нотатками М. Зубрицького пшеницю у с. Мшанець сіяли тільки яру, озиму сіяли лише на попівстві [168, с. 576]. Зі 192 господарств у цьому населеному пункті пшеницею засіяли тільки 47 чвертей поля, натомість з них було намолочено 53 корці [168].

Сіяли також технічні культури – льон і коноплі. Як зазначав М. Зубрицький станом, на 1910 р. лен і коноплі «видали дуже скупо, був недорід на них» [168, с. 576]. Значний неврожай підтверджує складена дослідником «Таблиця про маєтковий стан селян у Мшанци Старосамбірського повіту в 1910 р.», у якій вказано, що льону було посіяно 152 чверті, а зібрано 200 [168], натомість коноплі посіяно 61, а зібрано 118 [168].

Важливим періодом у господарському житті бойків був час сінокосів або сінозаготівлі, коли заготовляли сіно на зиму для свійської худоби. М. Зубрицький вказував, що у с. Кіндратів Турківського повіту сінокоси починалися «зара «по Петрі» і тягнулися звичайно до першої Матки [197, с. 110], тобто від 29 червня до 15 серпня за старим стилем. У приватній власності у с. Кіндратів було 330 моргів поля (234.3 гектари – Т.М.), та 2000 лісів [197, с. 110], натомість у с. Мшанець в власності газдів перебувало 1625 моргів поля [165]. За період сінокосів у с. Мшанець за 1901 р. було зібрано 704 вози сіна [168]. До них слід додати накошену команицю (конюшина) та ленчу, яку в 1910 р. накосили 263 вози [168]. Львівський дослідник Р. Горак відзначає, що сінокоси – основна праця місцевого люду [295, с. 427].

Одним із давніх традиційних занять населення Бойківщини поряд із землеробством було тваринництво. Його розвитку сприяла наявність природних пасовищ – полонин, які використовувались для випасу худоби [266, с. 104-105]. Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького свідчить, що

місцеве бойківське населення утримувало різного роду свійських тварин: велику рогату худобу, а також, коней, овець, курей, качок, гусей та ін. [168; 135, с. 228; 258, с. 54, 57]. Більшість свійських тварин допомагають людям у господарстві, воли і коні як тяглова сила [135, с. 228], інші давали продукти харчування (молоко, сир, яйця) [135, с. 228], сировину для одягу та взуття, зокрема вівці [135, с. 228].

На початку ХХ ст. розведення годівля овець було одним із головних занять хліборобів з Мшанця [135, с. 228] та Кіндратова [197, с. 112]. Однак не кожний газда мав вівці [135, с. 229]. Відповідно до підрахунків народознавця станом на 1903 р. у Мшанці налічувалося 435 овець на 181 господарство [135, с. 228, 229], станом на 1910 р. кількість овець становила 329 на 192 господарства [168], тобто кількість овець скоротилася, тим самим відбувся певний спад у тваринництві, зокрема у вівчарстві.

У зимовий період овець тримали у стайнях з іншою худобою, тільки окремі заможні господарі мали спеціальну стайню для овець [135, с. 229]. Малих ягнят тримали у будинку, поки не підуть пастись. Народознавець зафіксував особливості харчування та лікування овець у зимовий час. Їх годували «рано, по полудни і на ніч» [135, с. 229], здебільшого це сіно з різних зернових культур. Також до сіна додавали сіль, це вони робили «що другу, або третю неділю» [135, с. 230].

Перед тим як відправляти овець на салаш, кожний газда мав позначити свою вівцю, щоб можна було їх розрізнити. М. Зубрицький зазначав, що кожний господар мав свій власний знак [135, с. 230; 197, с. 113–114]. Такі знаки залишали на вухах, пробивали дірку, випалювали збоку, переділяли вухо на дві або три частини [135, с. 230].

Випас овець відбувався на територіях окремих газдів або на їх спільних землях [135, с. 234; 197, с. 113], а також на громадських пасовищах, яких у с. Мшанець було 804 морги [135, с. 234]. М. Зубрицький зафіксував ціну податку яку платили за використання громадського пасовища, зокрема у 1879 р. платили 41-43 злр., а вже в 1880 р. – 175 злр [135, с. 239]. Дослідником

зафіксовано випадки, коли брали до салашу «чужі вівці» з сусідніх сіл [135, с. 239; 197, с. 112], платили до громади 5 злр. [135, с. 239].

М. Зубрицький зауважував: «Поміж нашими селянами є звичай, що початок або кінець сеї чи тої роботи зв'язують з якимсь церковним сьвятом» [135, с. 245; 176, с. 150]. Початок вигону овець на салаш припадав на свято Юрія (23 квітня). Однак разом вівці зганяли за тиждень або два до Юрія [135, с. 232; 197, с. 112]. Вівці перебували у салаші до «Здвига» (14 вересня), в той день кожний газда забирав свої вівці додому [176, с. 152; 197, с. 115]. Проте деякі господарі залишали овець ще на деякий час [135, с. 245], це в народі називалося «осінка» [135, с. 245]. У спеціальній праці про вівчарство у с. Мшанець дослідник написав, що до салашу «стають два або чотири спільники» і їх називали «салашник» або «спінники» [197, с. 113], рідше «ватаг» [135, с. 233, 234; 197, с. 112]. У с. Бистре 1896 р. три газди створили салаш [321, с. 399], натомість у с. Кіндратів утворювали п'ять, шість, сім, рідше вісім газдів [197, с. 112]. Батько народознавця Іван також вступав у спілку в салаш [258, с. 54].

Спеціально для овець робили кошару – це правильний чотиристоронник, у якому дві сторони довші, а дві коротші [135, с. 234; 197, с. 113]. М. Зубрицький зробив зарисовку такої кошари [135, с. 234]. Описуючи конструкцію кошари, народознавець зазначав, що обгороджують її тином, який роблять з сосен [135, с. 234]. Для будівництва такої кошари не потрібно було мати спеціальних навиків, її ставили «на око» [135, с. 234]. Таких кошар було у с. Мшанець від однієї до чотирьох [135, с. 234], натомість у с. Кіндратів було від 5 до 8 [258, с. 54]. Кошару ділили на три частини, де позмінно перебували вівці, щоб удобрити поле [135, с. 235; 197, с. 113]. Етнографом зафіксовано окремі обрядодії пов'язані із спорудженням кошари, зокрема, кроплення свяченою водою. Хліб зав'язаний у хустку клали першого дня поблизу кошари, щоб добре «вело ся» заганяли овець у кошару в «полудне» [135, с. 235]. (Додаток Д. 5).

М. Зубрицький зафіксував функціональні обов'язки вівчарів та їх побут. Слід зазначити, що кількість вівчарів залежала від кількості спільників, зазвичай було два або чотири [135, с. 236], кожний з яких перебував на своїй частині кошари вдень. Уночі двоє могли ночувати у «буді», або комарнику [197, с. 113] яку розташовували поблизу кошари, а двоє йшли додому спати [135, с. 237; 197, с. 113]. (Детально про структуру «буді» у підрозділі 4.3).

Робочий день вівчарів розпочинався о п'ятій годині ранку [266, с. 107], в цей час вони доїли овець і виганяли їх на пашу, і так до «полудня». У «полудне» знову доять і виганяють пастись, і втретє доять увечері [135, с. 237]. Слід зазначити, що такого розпорядку дня вівчарі дотримувалися незалежно від днів тижня, свят чи погодніх умов [266, с. 107]. До функціональних обов'язків вівчарів також входив захист кошари від диких звірів, для цього трубіли при кошарі в трумбету [135, с. 258; 197, с. 115]. Отець Михайло зазначив, що вівчарі харчувались тим, що їм принесуть з дому інші вівчарі [135, с. 240].

У кошарі відбувалося доїння овець. Як ми вже знаємо, їх доїли тричі на день. Зауважимо, що це робили як вівчарі, так і люди які спеціально приходили доїти, зазвичай жінки [135, с. 240]. Жінки брали з дому з собою спеціальну посудину для молока – «бербеницю» [135, с. 241] або «бодни» [197, с. 114], зарисовку якої здійснив отець Михайло. Народознавець зауважив, що все молоко ділили між собою спільники і занотував особливості розподілу цього молока: «Наливають молоко горнятком за першим разом в першу, другу, третю і четверту бербеницю, а за другим разом в четверту, третю, другу і першу» [135, с. 241]. У такому порядку розподіляли усе молоко. Дослідник зазначав, що такий розподіл був тільки у с. Мшанець Старосамбірського повіту, а в інших селах кожний у свій день овець доїв [135, с. 241], зокрема так було у с. Кіндратів Турківського повіту [135, с. 114].

Окрім молочний продуктів від овець господарі мали ще вовну. М. Зубрицький наголошував, що малих ягнят і овець стригли перший раз в Петрівку (29 червня), далі ще восени, бувало також що по Благовіщеню (25

березня) [135, с. 246], через те, що «не мають багато вовни з одного стриження» [135, с. 247]. Вовну використовували для виробництва одягу та інших потреб у господарстві.

На полі, де була кошара, всі спільники зорювали поле [197, с. 115; 135, с. 247], на якому сіяли ячмінь [135, с. 246] та яре жито [197, с. 115]. М. Зубрицький наголошував, що весь урожай «спільники» розділяли порівно [135, с. 246; 197, с. 115]. Удобрене поле засівали два-три роки, змінюючи зернові культури щороку [135, с. 246; 197, с. 115]. Тільки на четвертий рік власник землі отримував її назад у свої володіння [135, с. 246; 197, с. 115].

Головною тягловою силою населення Бойківщини упродовж ХІХ – початку ХХ ст. були коні, воли та бики. У батька Михайла Зубрицького Івана на час народження дослідника (1856 р.) було чотири воли та один кінь [257, с. 542]. Аналіз складеної народознавцем «Таблиці про маєтковий стан селян у Мшанци Старосамбірського повіту в 1910 р.» засвідчує, що на 192 господарства волів було лиш 15 голів, натомість коней 306 [168]. Коня або молодого бика використовували для волочіння землі, інше робили волом [197, с. 115].

Окрім овець, коней та волів, утримували зокрема корів та козів. Як мінімум одна корова або ялівка була у кожному господарстві, що підтверджує статистика за 1910 р. Так, при 192 господарствах у с. Мшанець корів було 403, ялівок 337 [168].

Окрім овець, кіз та великої рогатої худоби, бойки у своїх господарствах тримали свиней та домашню птицю. Подаючи маєтковий стан селян у с. Мшанець, М. Зубрицький зафіксував загальну їх кількість. Зокрема, свиней налічувалося 159 шт., курей – 2936 шт., качок – 230 шт., гусей – 30 шт [165], а також 16 індиків [168, с. 577].

Отже, тваринництво було одним із головних господарських занять населення Бойківщини.

Поряд із основними бойки займалися допоміжними заняттями, зокрема городництвом, садівництвом, бдждільництвом та торгівлею [266, с. 89].

Водночас сільське населення Бойківщини забезпечувало свої потреби в одязі, знаряддях праці та інших речах у господарстві завдяки промислам та ремеслам, зокрема кушнірству, ткацтву, теслярству та ін.

Городництво було складовою будь-якого господарства, і, на думку авторів колективної праці «Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження», є найдавнішою формою землеробської діяльності слов'ян [266, с. 113]. Отець Михайло дав чітке визначення поняття «город» – це необгороджена частина поля біля будинку [200, с. 492]. Слід зазначити, що для городів відводили найкращі землі, їх ретельно обробляли і удобрювали, щоб урожай був великий. Асортимент городніх культур був досить широким – капуста, цибуля, часник, льон, коноплі, бульба, горох [200, с. 492], петрушка, морква, буряки, редька, мак, огірки, пастернак та квасоля [168, с. 577].

Найбільш поширеною городньою культурою у бойків була картопля. За підрахунками отця Михайла, у с. Мшанець Старосамбірського повіту в 1910 р. у всіх ста дев'яноста двох господарствах було посаджено 2332 корці бульби, а зібрано 11 079 корців [168]. Однак народознавець зазначив, що це число «недокладне», бо враховано, скільки картоплі використання літом [168, с. 576]. Дослідник зазначав, що нарівні із картоплею кожний газда сади також капусту [200, с. 577]. Дослідник зафіксував пісню про бульбу, записану в 1892 р. у зв'язку із її неврожаєм: *Розважайте добрі люде такую новину: / Збрала ся від нас бульба в далеку країну. / Як вона ся забирала, то щиро ся кланяла: / «Пущайте ня, добрі люде, бо вам з угоряла» / ...* [123, с. 126].

Значну частку городу засаджували бобовими. Аналіз складеної отцем Михайлом «Таблиці про маєтковий стан селян...» свідчить, що понад 80% домогосподарств у Мшанці садили бобові культури. Зокрема, їх було посіян 240 чвертей, зібрано 619 кип та намолочено 219 корців [168].

Городні культури, такі як цибуля, петрушка та морква вирощували у себе на городах відповідно сто двадцять, сто дев'ять та сто газдів [168, с. 577], значно менше було буряків, часнику, редьки та маку [168, с. 577]. Найменше з усіх городніх культур вирощували огірки, пастернак та квасолю – відповідно

п'ять, чотири та три господарства [168, с. 577]. По одному газди сіяли ріпу, кукурудзу, дині та соняшник [168, с. 577]. Аналогічна ситуація простежувалась у вирощенні гороху. На 1910 р. у с. Мшанець було посіяно 11 чвертей гороху, зібрано 45 кип та намолочено 5 корців [168].

Поширеним допоміжним господарським заняттям бойків було садівництво. Однак воно було поширене здебільшого на рівнинній частині Бойківщини та в річкових долинах [266, с. 113]. Отець Михайло Зубрицький занотував, що сади росли коло будинку майже в кожного газди [200, с. 492; 197, с. 106]. Вирощували різні види плодоягідних культур, зокрема зерняткові (яблуні, груші), кісточкові (сливи, черешні), горіхоплідні та ягідники (агрус, пузички) [200, с. 492; 197, с. 106]. Слід зазначити, що, окрім фруктових дерев, у садах або поблизу садіб росли також дуби, ясени, верби, явори, клени та верби [200, с. 492; 197, с. 106].

Одним із допоміжних промислів населення Західної Бойківщини зафіксованих у записах отця Михайла Зубрицького, було бджільництво, яке проте не мало масового характеру. Здебільшого бджільництво було індивідуальною справою, пасіка розташовувалась поблизу домашнього господарства або на громадському пасовиську. Вулики зазвичай робили із дупла дерев – «колоди», «кішки» або «пні» [266, с. 113]. У с. Мшанець Старосамбірського повіту на 1909 р. бджоли були лиш у одного газди і «добре йому ведуть ся» [200, с. 492]. Люди говорили, що він «знає до пчолів» [200, с. 492]. У газди було двадцять два пні, у яких тримав бджіл, однак зимою 1909 р. дванадцять таких пнів упало і залишилося тільки десять [200, с. 492].

Відчутною допомогою був збір різноманітних плодів лісу – ягідів, грибів, трав. Їх використовували для харчування, лікування і на продаж [266, с. 114].

Аналіз записів отця Михайла Зубрицького свідчить, що найчастіше місцеве населення збирало різноманітні гриби. Здебільшого це корисні (їстівні) – білі, голубінки, козарі, підпеньки, ріжки а також гливи із стовбурів бука [197, с. 109]. Шкідливі (неїстівні) – муримухи (*мухомори* – *Т.М.*) [197,

с. 109] використовували як отруту для мух. Народознавець зазначив, що корисні гриби місцеві бойки варили, смажили, сушили [197, с. 109; 257, с. 544]. Гриби збирали в торби, кошелі, коші [266, с. 114].

Окрім грибів, збирали різноманітні ягоди. У власних споминах отець Михайло занотував, що в дитинстві збирав яфіни та суниці [257, с. 545; 197, с. 111]. Місцеве населення заготовляло ягоди ялівця [205, с. 205; 136, с. 298; 206, с. 664; 207, с. 745], адже за словами народознавця, «у насъ того Божого дару є всюды повно» [136, с. 298]. Ялівець збирали восени, після закінчення сільськогосподарських робіт, здебільшого після Покрови [206, с. 664]. Йшли збирати ялівець по кілька людей з дому, здебільшого невістки, дівчата, хлопці і малолітні діти [206, с. 664, 745]. Народознавець подав детально описав збір ялівцю: «коли прийдуть до ялівцевого корча, обтинають галузки з бобиками, кладуть на плахту, вибивають патиками ягоди, а відтак просівають решетом, щоби відділити яловець від чатини і дрібних кусників сухих галузок» [206, с. 664]. Ялівець використовували у медицині [136, с. 299; 206, с. 664], для харчування овець та іншої свійської худоби [205, с. 205; 136, с. 299; 206, с. 664], а також робили горілку [136, с. 299; 206, с. 664].

Значне місце у господарській життєдіяльності бойків займала торгівля, цьому сприяло розташування краю на основних шляхах сполучення з Угорщиною, Польщею, Румунією тощо [266, с. 89]. Окрім торгівлі, місцеве населення активно розширювало мережу крамниць та торгових лавок у своїх населених пунктах.

Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького свідчить, що одним із головних продуктів, яким торгували бойки, був ялівець [205, с. 205; 136, с. 298; 206, с. 664; 207, с. 745]. Здебільшого люди його продавали в Угорщину та Росію [205, с. 205; 136, с. 298; 206, с. 664], або жидам (євреям), які перепродували його до Пешта, Берна, Відня, Берліна і Гамбурга [136, с. 299]. Ціна на ялівець різнилась, оскільки місцеві жиди (євреї) знижували ціну на цей продукт. Так, у 1894 р. вони платили по 4 кор. за баль (мішок для 100 кг пшеничної муки зафіксував ціну на ялівець: за баль платили по 2.40 кор., 3.20

кор., 4 кор. У 1901 р. ціна становила 6 кор. за 100 кг [206, с. 665], а в 1909 р. 20 кор. [208, с. 796].

Отець Михайло Зубрицький наголошував, що «они (бойки) збирають, а за свою працю малу нагороду беруть» [136, с. 299] і всіляко намагався допомогти місцевому населенню збільшити свої доходи. Для цього він намагався дізнаватися, які підприємства і фабрики займаються переробкою ялівцю, подав список цих підприємств, закликаючи торгувати з такими компаніями напряду [205, с. 205; 136, с. 299; 206, с. 665; 208, с. 746].

Вітчизняні дослідники зазначають, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Бойківщині широко практикувалася торгівля вівцями, що підтверджує аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького [135, с. 249; 258, с. 93; 248, с. 69]. Мшанецькі газди ходили купувати вівці «на Буковину» [258, с. 93], а згодом і «на Гуцули» [135, с. 249; 258, с. 93]. Здебільшого намагалися закупляти вівці у близьких повітах, щоб не витратити багато часу на дорогу, однак був у Мшанці один газда, який ходив по овець аж у Косівський повіт [135, с. 258], також ходили в Долинський, Богородчанський, Надвірнянський повіти [134, с. 759]. Народознавець подав перелік населених пунктів на Гуцульщині, де бойки купували овець, а саме: Кришори, Дідова, Річка, Жабє, Косів, Прокурава, Космач, Березови, Надвірна, Дзелена, Печеніжин, Пістинь, Микуличин, Солотвино, Перегінське та інші [135, с. 252]. Гуцули радо продавали оскільки «они тої «маржини» мають багато» [134, с. 759]. Куплені на Гуцульщині вівці люди перепродували у навколишніх селах і містах відразу, а бували такі, що тримали овець у кошарі все літо і згодом перепродували [135, с. 249]. На 1875 р. у с. Мшанець було таких 5-8 кошар, овець, яких там тримали люди, називали «купчі» [135, с. 249]. Дослідник зазначав, що за одну таку кошару господар платив на потреби громади 10 злр. Завдяки перепродажу овець газда мав «добрий зиск», оскільки за цей час (тримати могли і ціле літо) він стриг овець і мав шерсть, а також сир, дещо продавав з цих продуктів, дещо залишав для своїх потреб [135, с. 256-257; 134, с. 759]. У 90-за спостереженнями отця Михайла, таких, що ходили щороку

було тільки 6-7 газдів [135, с. 249]. Як правило одні ходили одного року, інші – наступного. Окрім селян з Мшанця, перепродажем овець активно займалися в сс. Грозьова, Галівка, Біличі, Тершова, Страшевичі, Стрільбичі та ін. [134, с. 759]. Офіційно така торгівля відбувалася до 1905 р. У автобіографії панотця зафіксовано, що бойки гнали продавати овець «до Оломуца» (Оломоуц – тепер місто у Чехії) [258, с. 93].

Згідно з записами отця Михайла Зубрицького с. Мшанець було «головним місце продажу овець» [135, с. 256]. Здебільшого їх купляли «куртаки (лемки)», ціна однієї вівці з ягням становила 10-13 злр. [135, с. 256].

Менш поширеною формою внутрішньої сільської торгівлі були крамниці. За словами отця Михайла, лише наприкінці ХІХ ст. почали «наші люди» закладати сільські крамниці [146, с. 188; 182, с. 365] як індивідуально [148, с. 247; 156, с. 372], так і при читальнях «Просвіти» [126, с. 197], що було позитивним зрушенням у соціально-економічному житті краю [158, с. 164; 147, с. 209; 148, с. 247], адже молодь вчилася купецтва [201, с. 155; 158, с. 165; 182, с. 366]. У листі до Товариства «Просвіта» від 3 квітня 1894 р. він зазначав, що «наше крамничне діло розвиває ся поступенно» [219, с. 302]. Дослідник подав перелік товарів які у сільських крамницях купували найбільше, зокрема сіль, тютюн, нафту, цукор, перець, мило, «селедці», віск, таблички, писальця, пера, чорнило, папір, капелюхи, шапки, ремені, чоботи, шкіру, хустки, «шпінки», «пацьорки», «крайки», запаски, ножі, підкови, «гуфналі», «бичі», залізо, хомути, столярські знаряддя та інше [201, с. 156]. Народознавець також подав список купецьких фірм, у яких закупляли товари для крамниці с. Мшанець [126, с. 197].

Як зазначалося вище, більшість крамниць відкривалося при читальнях Товариства «Просвіта». Вважаємо доречним подати фінансові звіти крамниці при читальні «Просвіта» у с. Мшанець, згідно з якими на 1 квітня 1894 р. закуплено товарів на 1291 зл. р. 87 кр. вторговано на 1208 зл. р. 47 кр. [219, с. 302]. За 1894 р. дохід крамниці склав 132 зл. р. 35 кр., у 1895 р. 121 зл. р. 98 кр., у 1897 р. 141 зл. р. 42 кр. [219, с. 305], у 1899 р. 113 зл. р. 81 кр. [219, с. 306],

у 1900 і 1901 рр. 210 зл. р. 8 сот. [219, с. 308], у 1903 р. 256 кор. 21 сот. [219, с. 309].

Слід зазначити, що у ХІХ ст. в Галичині існував також нелегальний спосіб торгівлі, тобто контрабанда. Це спонукало селян подорожувати на десятки і сотні кілометрів [329, с. 39] Згідно з записами отця Михайла Зубрицького місцеве бойківське населення активно займалося такою справою. Народознавець зазначив, що таке пачкарство у Галичині тривало до 1885-1886 р. [181, с. 269]. У с. Мшанець було «не багато таких людей, що не ходили на бакун» [181, с. 271]. Місьцеве населення ходило по тютюн в Угорщину, на далеку відстань чоловіки і хлопці, на близьку – жінки [181, с. 269]. Не ходили по-одному, а здебільшого «триє, шість, вісім, а нераз було і до трийцять пачкарів» [181, с. 269]. На дорогу кожний брав хліб, сир, мішок, клубок ниток та голку [181, с. 269].

Дослідник зафіксував шлях, який здійснювали до Угорщини для покупки тютюну. Початковою точкою було с. Мшанець Старосамбірського повіту, далі йшли повз Лип'є, Скородне, через гору Отрит, поблизу Сикавця, до Затварниці, в Суху Ріку, через полонину, Ветлин, Смерек, Циганський потік і на Угорщину [181, с. 270]. Пересувалися цим маршрутом зазвичай уночі. Народознавець зафіксував цікавий момент: по тютюн ішли разом, однак кожний купував для себе, за свої гроші, і відповідно сам продавав [181, с. 270]. Канадський учений Ф. Сисин відзначає, як далеко селяни мандрували від рідних місць навіть перед тим, як почалась еміграція до Америки, що ламає уявлення про ізольований світ села [327, с. 40].

Отже, традиційно у господарстві бойків, окрім землеробства та тваринництва, важливу роль відігравали городництво, садівництво, бджільництво та торгівля, що, передусім призначалося для забезпечення власних потреб.

Свої потреби в окремих предметах побуту чи одягу бойки забезпечували завдяки домашнім промислам і ремеслам, зокрема деревообробці, лозоплетінню, шкіряним промислам, кушнірству, шевству, тощо.

Маючи в користуванні значний деревний масив бойківське населення активно замалося деревообробкою, забезпечуючи власні потреби у знаряддях праці, предметах побуту та будівництві. В «Автобіографії» отець Михайло Зубрицький занотував спогади про свого батька, у вільний час «ладив сусіки, скрині, бодні, бочки, гнув ободи на колеса, ладив вози, сани» [258, с. 54], тобто володів кількома спеціальностями з обробки дерева – тесляра, стельмаха, столяра та бондара.

Значні запаси смереки, лози і ліщини сприяли розвитку лозоплетіння. Різновиди плетених виробів на Бойківщині не відрізнялися розмаїттям, однак вони були необхідними в господарстві господарстві [266, с. 122].

На основі власної сировини розвивався шкіряний промисел на Бойківщині. Місцеве населення використовувало шкіру з вола та корови [210, с. 494; 197, с.107]. Аналіз публікацій народознавця свідчить, що на території Західної Бойківщини значною мірою було розвинено кушнірство, шевство та лимарство, адже пошиття одягу, взуття для власних потреб було необхідним у буденному житті [266, с. 124]. Про це свідчать етнографічні напрацювання народознавця щодо пошиття одягу [128, с. 458-463; 151, с. 287; 135, с. 247], взуття [210, с. 494-499; 197, с. 107] та різноманітних ременів [197, с. 106], упряжі та іншого.

Водночас активно розвивалося ткацтво. Головним матеріалом для ткацтва був льон, коноплі та овеча вовна. Отець Михайло Зубрицький занотував, що з льняного або конопляного полотна робили прості речі, щоденні сорочки та інший одяг [197, с. 106], натомість із вовни робили верхній одяг [197, с. 107; 128, с. 458]. Іван Франко зазначав, що ткацький верстат був майже в кожній бойківській хаті [248, с. 94].

Розвиток хліборобства і тваринництва на Бойківщині та природні багатства цього краю зумовлювали спрямування господарсько-промислових виробництв, що займалися для переробкою різноманітної місцевої сировини. Відповідно до записів отця Михайла Зубрицького в насамперед до таких виробництв слід віднести перебку зерна у млинах [172, с. 94].

Отже, у господарстві бойків важливу роль відгравали допоміжні ремесла та промисли, які передусім задовільняли власні потреби.

Варті уваги записи М. Зубрицького щодо господарської зайнятості циган, жидів (євреїв) та словенців. У своїх публікаціях та записах він відзначав, що основною щоденною справою циган було жебракування. Місцеві мшанецькі цигани жебракували не тільки в с. Мшанець, а також у сусідніх сс. Бандрів, Галівка, Грьозова і Плоске [20, арк. 3]. Цигани з інших сіл не жебрали у вказаних селах, оскільки могли за це бути побиті. Зазвичай цигани і циганки йшли на жебракування зранку в те чи інше село, після чого поверталися додому. Дослідник зазначав, що найчастіше ходили в неділю, оскільки чоловіки йшли до церкви на службу, а вдома залишалися дружини і у них «було легше видерти» [20, арк. 3]. Однак були винятки і зустрічалися заможніші цигани. Одним із них був Андрій Лацко який «напрявляв плуги» [20, арк. 4], однак боявся приступити до коня, тому їх не кував. Також ковалем був циган у Лютовиську [20, арк. 6], який мав свій дім, а його дружина не ходила жебракувати. Окрім цього в Устриках Долішніх жила циганська родина «зо 20 осіб в одній хаті» [20, арк. 5], серед яких Антошко Лацко – старший циган займався торгівлею, і за визначенням дослідника, «добре заробляв» [20, арк. 5], перепродуючи свиней та коней.

Відповідно до записів М. Зубрицького євреї (жиди) здебільшого займалися продажем та перепродажем різноманітного товару, зокрема скупляли у місцевого населення ялівець за низькими цінами, після чого збільшували ціну та перепродували його. Панотець зазначав, що «жидь зь Старого-мьста вьсьлають целими вагонами до Пешта, Берна, Ведня, Берльна и Гамбурга» [143, с. 127–130]. Євреї мали фактично монополію на торгівлю сіллю, тим самим встановлювали потрібну та вигідну для себе ціну, через що страждало місцеве селянство.

У записах отця Михайла Зубрицького напрапляємо на фрагменти про традиційну господарську зайнятість словенців. Відповідно до записів народознавця вони найчастіше займалися землеробством та садівництвом.

Так, при оранці землі, яку вони проводили наприкінці вересня [259, с. 121], використовували дерев'яний плуг, для цього підходила міцна дерев'яна коряга або зігнута гілка [259, с. 136]. Отець Михайло зафіксував, що словенці найчастіше садили кукурудзу квасоллю, бульбу, гарбузи [259, с. 120] і сіяли пшеницю, жито та овес і гречку [259, с. 120, 121]. Активно розвивали садівництво, вирощували яблуни, груші та сливи [259, с. 120]. Народознавець зафіксував, що словенці із яблук «ладять» вино, а зі слив – сливовицю [259, с. 120]. Із домашніх свійських тварин вигодовували велику худобу, вівці та інше [259, с. 131].

Отже, традиційне господарство бойків стосувалося землеробства та тваринництва. В основному сіяли зернові – овес, жито, ячмінь та пшеницю, а також технічні культури – льон та коноплі. Тваринництвом займалася більшість населення краю, зокрема утримували велику рогату худобу, а також коней, овець, кіз та домашню птицю. Поширеним було вівчарство полонинного типу. Окрім цього, бойки займалися городництвом, садівництвом, бджільництвом та торгівлею. Більшість продуктів господарства були призначені для власних потреб. Для аналогічних потреб використовувалися вироби домашніх промислів та ремесл. Дослідник зафіксував елементи господарювання єврейського населення Галичини, а також словенців.

Таким чином, при дослідженні матеріальної культури бойків отець Михайло Зубрицький з'ясував особливості народного будівництва, розташування житлових та господарських будівель, облаштування внутрішнього простору будинку, призначення окремих господарських будівель та обрядодії, які супроводжують кожний етап будівництва. Описав елементи традиційного одягу та строю, зокрема, верхнього, поясного та взуття, а також головних уборів та зачісок. Повсякденний раціон харчування бойків базувався на використанні продуктів рослинного та тваринного походження. Загалом кількість проїмів їжі становила тричі на день. Структура господарства умовно поділялася на землеробство та тваринництво. Окрім

цього, поширені були городництво, садівництво, бджільництво та торгівля, а також допоміжні ремесла та промисли.

ВИСНОВКИ

Вивчення етнографічної спадщини народознавців, фольклористів і дослідників матеріальної та духовної культури українського народу є однією із центральних проблем у вітчизняній історичній та етнологічній науці. У цьому контексті особливий інтерес представляють етнографічні, рідше етнологічні студії кінці XIX – початку XX ст. та дослідники. Серед них виділяється значним науковим доробком М. Зубрицький, який був і залишається одним із найвідоміших дослідників повсякденної культури населення Західної Бойківщини. Свідченням цього є той факт, що публіцистичний та науковий доробок досліджуваного аматора-вченого становить понад 350 праць. З огляду на це вказана проблематика є актуальною та заслуговує на окреме наукове опрацювання.

Джерельну базу дисертаційного дослідження становлять неопубліковані архівні документи та опубліковані матеріали. Неопубліковані архівні матеріали віднайдені в архівних, музейних та інститутських установах України, Польщі та Австрії. Серед українських насамперед це ЦДІАЛ України, ЦДІАК України, ІЛ ім. Т. Шевченка НАН України, ІФМЕ ім. Т. Рильського НАН України. Цінний етнографічний та фольклористичний матеріал розміщено у фондах ІЛ ф. 3 (Франко І) і ф. 108 (Огоновський О.) та ІМФЕ ф. 28 (Гнатюк В.) і ф. 29 (НТШ у Львові). Це рукописи народознавця, записи пісень, приповідок та інший етнографічний матеріал. Ф. 100 (Белей І.) ІЛ містить листування народознавця із редакцією газети «Діло». Цінні відомості про діяльність о. М. Зубрицького в НТШ у Львові містяться у ф. 309 (НТШ) ЦДІАЛ України, зокрема це протоколи засідань, загальних зібрань, виступи та презентації праць та листування між членами Товариства. Фонд 147 (Центральний Талергофський комітет у Львові) містить документи, які підтверджують перебування отця Михайла в таборі для інтернованих. Доповнює відомості із фондів ЦДІАК України ф. 1235 (Грушевський), у якому зберігається листування між діячами. Серед зарубіжних надзвичайно цінними є матеріали із Етнографічного музею у Відні (Volkskundemuseum Wien), де

знаходяться етнографічні предмети із Бойківщини, які були зібрані або підготовлені за безпосередньої участі панотця. Цінними є документи із Архіву нових актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie).

Опубліковані матеріали здебільшого представлені у тогочасній періодиці. Іншу групу представляють собою праці, у яких розвідки священника виступають як джерелознавчі матеріали, що залучаються у карпатознавчих студіях. Мова йде насамперед про значну кількість наукових напрацювань М. Зубрицького, його мемуари, автобіографія, а також супутні дослідження вчених на межі ХІХ–ХХ ст. Особливу групу становлять наукові та публіцистичні праці народознавця, у яких він описав особливості матеріальної та духовної культури бойків. Цінною є мемуарна література, зокрема автобіографія панотця, його спогади «Ліси і пасовиська», а також щоденник. Іншу групу представляють праці тогочасних дослідників, зокрема І. Франка, В. Гнатюка, Ю. Кміта, М. Грушевського, Ф. Ржегоржа та інших. Опрацьований значний масив джерельної інформації дозволив дослідити особливості формування особистості отця Михайла Зубрицького, проаналізувати його громадсько-політичну роботу, різні аспекти етнографічних та фольклористичних досліджень, а також діяльність у структурі НТШ у Львові.

Історіографія проблеми визначається залученням напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців, у яких висвітлено або частково проаналізовано окремі сторони етнографічної діяльності о. М. Зубрицького. Міжвоєнна і радянська історіографія акцентувала свою увагу на самій постаті аматора-народознавця та його внеску в наукове життя Галичини, однак досить побіжно розглядала його власне етнографічну роботу. У розвідках представників діаспорної історіографії більшою мірою висвітлено окремі аспекти його наукової народознавчої діяльності, також окреслено його локальну громадсько-політичну та душпастирську роботу. Зарубіжна історіографія акцентує увагу на його безпосередній участі у музейницькій справі, зокрема для відповідних установ у Відні та Базелі. Сучасна українська історіографія більшою мірою досліджує внесок панотця у розвиток

народознавчих досліджень наприкінці XIX – на початку XX ст., зокрема його участь у роботі НТШ у Львові.

Всебічний аналіз джерелознавчого та історіографічного матеріалу був здійснений на основі використання теоретико-методологічних методів та принципів. У дисертаційному дослідженні використано принципи науковості, об'єктивності, історизму, системності та всебічності. Окрім цього застосовані загальнонаукові методи (діалектичний, абстрагування, аналіз та синтез, індукція та дедукція, узагальнення, системності, класифікації та типологізації), спеціально-наукові (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний, біографістики, просографіки, архівної евристики). Застосування таких принципів та методів допомогло всебічно дослідити та проаналізувати етнографічну діяльність народознавця.

Відзначимо, що формування особистості М. Зубрицького відбувалося під впливом родини та подальшого навчання. Значний вплив на формування характеру та світогляду мав батько Іван, який відправив на навчання майбутнього дослідника. Надалі вплив на формування світогляду та переконань майбутнього панотця мало навчання у Дрогобицькій гімназії та Перемишльській семінарії. Під час навчання він мав змогу додатково читати різноманітну літературу, чим збагачував свої знання. Саме з цього часу проявилась любов до науки, зокрема до історії. Великий вплив на майбутнє в контексті наукової роботи М. Зубрицького мало знайомство з І. Франком. Після навчання у семінарії він отримав направлення у с. Мшанець Старосамбірського повіту, де проживав до 1914 р. та провадив обширну дослідницьку роботу про цей населений пункт, аналогів якому немає і тепер.

У громадсько-політичній та просвітницькій діяльності М. Зубрицького провідну роль відіграли світоглядні переконання щодо покращення соціально-економічного, духовно-культурного та політичного життя селян Галичини. На основі аналізу доступних джерел, автором виокремлено основні напрями його громадсько-політичної та душпастирської діяльності: просвітницька,

душпастирська, антиалкогольна, боротьба за українську школу, еміграційні проблеми та політична робота.

Відзначимо, що його душпастирська робота визначалась активною та безпосередньою участю в житті пастви с. Мшанець Старосамбірського повіту, в якому він користувався значним авторитетом та мав беззаперечний вплив на місцеве населення як місцевий парох. Водночас він був прихильником та ініціатором відкриття читалень «Просвіти» та крамниць при них у Мшанці та сусідніх населених пунктах повіту.

Його численна наукова та публіцистична спадщина засвідчує, що священик активно підтримував антиалкогольну політику на Галичині і генерував боротьбу за українську школу. Окреме місце у його розвідках займали питання міграції. У них дослідник описав еміграцію мшанецьких селян, вказуючи на її причини, напрями, а також умови життя емігрантів.

Водночас така широка і комплексна душпастирська та просвітницька робота та й авторитет М. Зубрицького не сприяли йому у політичній діяльності. У цій сфері він двічі програвав вибори до крайового галицького Сейму.

Науково-дослідницька робота М. Зубрицького визначалась кількома напрямками: діяльність в НТШ у Львові, історичні дослідження, археографічна діяльність, збір фольклорного матеріалу, а також участь у зборі етнографічного матеріалу для музейних колекцій. У 1904 р. його було обрано дійсним членом НТШ у Львові, що означало визнання його наукової роботи. Він брав участь у засіданнях та зборах товариства, представляв свої праці та публікувався на сторінках видання товариства, яке значну увагу приділяло регіональним народознавчим дослідженням. М. Зубрицький брав безпосередню участь у здійсненні етнографічної експедиції на Бойківщину у 1904 р., приймав учасників експедиції у себе вдома та допоміг у зборі польового матеріалу.

Одним із провідних наукових напрямів діяльності дослідника були історичні дослідження, у яких він проаналізував окремі моменти із історії

Галичини та українських земель, історію окремих країн та міст. Окрім цього, він доклався до публікації різноманітних документів та матеріалів із церковної тематики, історії селянства та окремих населених пунктів, зокрема с. Мшанець Старосамбірського повіту

Важливим напрямом дослідницької діяльності о. М. Зубрицького було збирання та опрацювання різноманітних фольклорних матеріалів. Мова йде про збірки пісень, приказок, прислів'їв, загадок, приповідок, голосінь та ін. Зважаючи на власний авторитет серед дослідників у Галичині, панотець відіграв значну роль у зборі етнографічного матеріалу для створення музейних колекцій у Львові, Відні та Базелі. Відмітимо, що важливим фактором успішної науково-дослідницької роботи народознавця стали тісна комунікація та дієві контакти із відомими на той час науковцями: І. Франком, В. Гнатюком, М. Грушевським, Ф. Вовком, М. Габерляндтом, Е. Гоффман-Краєром, І. Ржегоржем та ін.

Наукова спадщина Михайла Зубрицького є доволі різноманітна. У вивченні духовної культури бойків вона представлена розвідками про їх світоглядні уявлення і вірування, календарну, а також родинну обрядовість. Дослідження світоглядних уявлень та вірувань бойків базується на їх уявленнях про потойбічний світ, вивченні різноманітних прислів'їв, приказок, повір'їв та ін. Особливо цінними є матеріали, у яких представлені дослідження народної демонології Західної Бойківщини, окремих демонізованих персонажів, а також осіб із езотеричними можливостями.

Водночас вчений-аматор узагальнив відомості стосовно календарної обрядовості населення Західної Бойківщини, проаналізував особливості релігійних свят детально дослідив семантику днів тижня.

Відзначимо, що провідне місце у розвідках дослідника мала родинна обрядовість. На основі етнографічних матеріалів він детально описав загальну структуру бойківської сім'ї, ієрархію відносин у родині, елементи етнопедагогіки та ін. Окрім цього ним зафіксовані обрядодії традиційних хрестин, весілля та похоронного обряду. Досліджуючи матеріальну культуру

населення Західної Бойківщини, о. М. Зубрицький особливу увагу приділяв вивченню структури господарства бойків, повсякденного і святкового одягу та традиційного строю, народної кухні, а також елементів традиційного житлово-господарського будівництва місцевого населення краю.

На основі аналізу наукових розвідок народознавця, найбільш досліджуваною сферою матеріальної культури бойків було традиційне житлово-господарське будівництво. Ним подано детальну характеристику природно-географічного планування при створенні подвір'я, будівництві житлових та господарських будівель. Також зафіксовані так звані «довгі» хати, коли всі будівлі у дворі знаходилися під одним дахом. Детально описані етапи будівництва житлових і господарських приміщень облаштування внутрішнього простору (інтер'єру), а також обрядодії, які супроводжували всі процеси, та пов'язані з ними забобони і повір'я.

На основі етнографічних розвідок дослідник-аматор з'ясував, що основним господарським заняттям бойків було землеробство та скотарство. Бойки сіяли зернові культури, вирощували різноманітні городні культури, утримували велику рогату худобу, коней, овець, кіз та птицю. Окрім цього, важливими були допоміжні види господарської зайнятості: городництво, садівництво, бджільництво та торгівля. Він встановив, що населення Бойківщини також займалося домашніми ремеслами та промислами, зокрема деревообробкою, лозоплетінням, шкіряними промислами, кушнірством, шевством, ткацтвом. Речі, які виготовляли, призначалися для домашніх потреб та на продаж.

Таким чином, постать о. М. Зубрицького є непересічною у вітчизняній історії. Його повсякденна робота як священика і безумовна еволюція як аматора-науковця спричинила до активізації не лише народознавчих досліджень в краї, а й посирила суспільну значущість громадсько-політичної сфери для місцевого населення Бойківщини. Власне тому діяльність вітчизняного народознавця, громадсько-політичного діяча та відомого етнографа кінця XIX – початку XX ст. М. Зубрицького залишається

актуальною до нашого часу, чим зумовлено написання дисертаційної роботи, результати якої можуть служити для подальших наукових досліджень у сфері гуманітарних наук, зокрема історії, етнографії, фольклористики та музеєзнавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Неопубліковані архівні матеріали та документи

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Фонд 147. Центральний Талергофський комітет у Львові

Оп. 1.

1. Спр. 49. (Списки ув'язнених австро-угорськими окупаційними властями галицьких «москвофілів»). 1914. 73 арк.

Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів.

Оп. 1.

2. Спр. 31. (Протоколи загальних зборів. 1903-1940 рр.). 96 арк.
3. Спр. 42. (Протоколи засідань Історико-філософської секції товариства. 1903-1915 рр.). 141 арк.
4. Спр. 204. (Листування з членами товариства, вчителями та приватними особам про видання наукових праць, пересилку літератури, виплату гонорарів та ін. т. VI. 1904 р.). 46 арк.
5. Спр. 210. (Листування з членами товариства, вчителями та приватними особами про видання наукових праць, пересилку літератури, виплату гонорарів та ін. т. V. 1910 р.). 16 арк.
6. Спр. 309. (Книга обліку дійсних членів товариства. 1873-1920 рр.). 145 арк.
7. Спр. 374. (Книга обліку членів товариства. 1914 р.). 135 арк.
8. Спр. 375. (Список членів правління товариства, присутніх на загальних зборах 30 травня 1907 р.). 2 арк.
9. Спр. 2271. (Листи Р. Загайкевича, Р. Заклинського, М. Зубрицького та інших до В. Гнатюка. 1899-1913 рр.). 35 арк.
10. Спр. 213. (Листування з членами товариства про видання наукових праць, зміну статуту, пересилка літератури та інше. 1913 р.). 103 арк.
11. Спр. 371. (Книга обліку дійсних членів товариства. Том I. 1873-1920 рр.). 145 арк.

- 12.Спр. 203. (Листування з членами товариства, вчителями та приватними особами про видання наукових праць, пересилку літератури, виплату гонорарів та ін. Том V. 1903 р.). 71 арк.
- 13.Спр. 961. (Листи наукових працівників, викладачів, студентів про придбання літератури та «Літературно-Наукового Вістника». Том VI. 1910 р.). 123 арк.
- 14.Спр. 2382. (Листи Антоновича В., Василенко О., Волошинського В. та інш. до Огоновського О. 1882-1892 рр.). 54 арк.

Оп. 2.

15. Спр. 1. Протоколи загальних зборів членів товариства. Списки присутніх. Автографи. 1904. 53 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Фонд 1235. Грушевський.

Оп.1

- 16.Спр. 493. Листи Михайла Зубрицького. 1 грудня 1897 р. – 15 березня 1911 р. 25 арк.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України.

фонд 28. В. Гнатюк

оп. 28-3. Рукописи

- 17.Спр. 67. (Пісні (без мелодій та ін.) обжинкові, побутові та ін. Записано в с. Ясівці Масьовій пов. Турка (Дрогобицької обл) та ін. місцях. 1880 п.) арк. 9-10.

фонд 29. Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

оп. 29-3.

- 18.Спр. 143. Вірування. Записи різними особами в західних областях України. 1897-1912 рр. Записи М. Зубрицького, М. Сороки, Тузенць, 1897, 1902. Арк. 5.
- 19.Спр. 187. (Пісні (без мелодій), розповіді, промовки. Історичні, побутові, дитячі. Записав Зубрицький М. на Дрогобиччині. 1894-1907 рр. 8 арк.
- 20.Спр. 189. «Дещо про життя циган в Галичині». Доповідь М. Зубрицького. 6 арк. Рукопис.

Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України

Фонд 3. Франко І.

- 21.Од. зб. 847. Франко І.Я., Павлик М., Зубрицький М. та інші. Колядки. Фольклорні записи зроблені в Тяглові, Мшанці, Подберезках, Ульвовку, Дрогобичі. 1878, 1884: 1886 рр. Автографи Франка І.Я латинською транскрипцією. 6 арк.
- 22.Од. зб. 3323. Зубрицький []. Хроніка Ставропігії. Записки з хроніки за 1662-1699 рр. Львів. 17.IX.1841. Рукопис невідомою рукою польською мовою. 1 арк.
- 23.Спр. 3322. Зубрицький Михайло «Родинні записки Андрія Лемця». Етнографічний матеріал. Автограф. 1 арк.
- 24.Спр. 4059. Зубрицький Михайло. 1) народний переказ про убиване дітей християнських жидами на маці. 2) У Чирняковича Гриця нечистий плац, щоб закопано. 3) сирітка, та інші записи народних оповідань, пісень, загадок. Староміський повіт. 1887-1904 рр. автограф. 26 арк.
- 25.Спр. 4110. Зубрицький М. «Зажурився штиглик, думочку думая...». Народня пісня. Записане в с. Мшанець Старосамбірського повіту 25. XII. 1901 р. автограф. 1 арк.
- 26.Спр. 4138. Зубрицький Михайло. 1. «Пісня про панцину». Запис пісні в с. Бистрім Староміського повіту від Бабця Дмитра. 20.VI.1891 р. 2.

- «Дитяча приказка». Запис від Луця Парашака 1899. Автограф М. Зубрицького. 1 арк.
- 27.Спр. 4157. Зубрицький Михайло. 1. Приповідки. Записані в м. Мшанець [1902]. 2. Лист до [Франка І. Я.] про надсилку цих приповідок. Мшанець. 25.IV.1902. Автограф. 8 арк.
- 28.Спр. 4158. Зубрицький Михайло. Приповідки. Записані в с. Мшанець 1903 р. автограф. 19 арк.
- 29.Спр. 4189. [Зубрицький Михайло]. Загадки (2). Записані в с. Мшанець. Автограф. 2 арк.
- 30.Спр. 4462. Авдикевич Ор., Грушевський М., Гузар Євг., Зубрицький М., Кузьмак В., Алексишин М та []. 6 листівок та 1 лист до Товариства ім. Шевченка з повідомленням про згоду на новий статут Товариства, проєктований Ів. Франком. I-III. 1904 р. 6 карток + 1 арк.
- 31.Спр. 4217. Зубрицький Михайло. Поч: «В збірнику приповідок при млові «бурка» є пояснене, що в 70 роках 19 в духовні проповідували тверезість...». Замітка. Автограф. 1 арк.
- 32.Спр. 1570. Франко І. Я. Записки... [1894]. Автограф. 1 арк.

Фонд 100. Белей І.

- 33.Од. зб. 1699. Зубрицький Михайло. Лист до Виділу Народної Ради. Мшанець. 14.X.1894 р. автограф. 2 арк.
- 34.Од. зб. 1701 Зубрицький Михайло. Лист до [...]. Мшанець. 3.XI. 1894 р. автограф. 4 арк.
- 35.Од. зб. 1702. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 1.IX.1895 р. автограф. 1 арк.
- 36.Од. зб. 1703. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 7.X.1895 р. автограф. 2 арк.
- 37.Од. зб. 1704. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло». Мшанець. 23.X.1895 р. автограф. 1 арк.

- 38.Од. зб. 1706. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 12.IV.1896 р. автограф. 1 арк.
- 39.Од.зб. 1707. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 17.V.1896 р. автограф. 1 арк.
- 40.Од. зб. 1708. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 28.IX.1896 р. автограф. 1 арк.
- 41.Од. зб. 1709. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 11.IX.1896 р. автограф. 1 арк.
- 42.Од. зб. 1710. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 13.XII.1896 р. автограф. 2 арк.
- 43.Од. зб. 1711. Зубрицький Михайло. Лист до редакції «Діло».
Мшанець. 17.I.1897 р. автограф. 1 арк.
- 44.Од. зб. 1712. Михайло Зубрицький. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 13.II.1897 р. автограф. 1 арк.
- 45.Од. зб. 1713. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 2.III.1897 р. автограф. 2 арк.
- 46.Од. зб. 1714. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 15.III.1897 р. автограф. 1 арк.
- 47.Од. зб. 1715. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 20.III.1897 р. автограф. 1 арк.
- 48.Од. зб. 1716. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Мшанець. 13.V.1897 р. автограф. 1 арк.
- 49.Од. зб. 1718. Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети «Діло».
Старе Місто. 13.VI.1885 р. автограф. 2 арк.

Фонд 108. Огоновський О.

- 50.Од. зб. 133. Зубрицький М. Записи народних пісень. 1881. Автограф.
2 арк.

Етнографічний музей у Відні (Volkskundemuseum Wien)

51. Leinwanddruckmuster aus Papier (QMV/ 15.332-349). Nachtrag zur Sammlung Dr. I. Franko. 1905. 15.336: Punktmuster (Dziabkania) aus Lutovyska.
52. Leinwanddruckmuster aus Papier (QMV/ 15.332-349). Nachtrag zur Sammlung Dr. I. Franko. 1905. 15.337: ImmergUnmuster (Barvonkania) aus Lutovyska
53. Leinwanddruckmuster aus Papier (QMV/ 15.332-349). Nachtrag zur Sammlung Dr. I. Franko. 1905. 15.339: Blumenmuster (Ciskania) aus Lutovyska
54. Leinwanddruckmuster aus Papier (QMV/ 15.332-349). Nachtrag zur Sammlung Dr. I. Franko. 1905. 15.339-15.341: 3 Varianten Ustriky-Muster (Ustrikania) aus Lutovyska
55. Leinwanddruckmuster aus Papier (QMV/ 15.332-349). Nachtrag zur Sammlung Dr. I. Franko. 1905. 15.342-15.346: 5 Varianten Regenbogenmuster (Duhanysta) aus Lutovyska
56. Leinwanddruckmuster aus Papier (QMV/ 15.332-349). Nachtrag zur Sammlung Dr. I. Franko. 1905. 15.347-15.348: 2 Varianten Pentagrammen- (oder MUnzen-?) Muster (Sorokivci). Lutovyska.
57. Leinwanddruckmuster aus Papier (QMV/ 15.332-349). Nachtrag zur Sammlung Dr. I. Franko. 1905. 15.349: Stossmuster () (Sturgania) aus Lutovyska
498A-522A: FUnfundzwanzig Zeichnungen: Eine ethologische Expedition in das Dojkenland 1905
58. Aufsammlung Dr. Iwan Frano unter den Bojken in den ostgalizischen Karpathen. Subvention 400K. (=OMV/14.250-14.449)
Zwei Spindeln aus Ms. (Mszaniec) (=OMV/14.388-14.389). 1904
59. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14.250-449). Eine alte Holzschachtel aus Vsanerj. 1K. 1904

60. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14.250-449). Zwei spindeln aus Ms. (=Mszanies) (=OMV/14.388-14.389). 1904
61. Aufsammlung Dr Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14.250-449). Ein zirkel (testernja) aus Ms. (=Mszaniec). 1904.
62. ufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14.250-449).
63. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14.250-449). Ein grosser Holzloffel zum Aufhängen (varecha) aus Msanerj. 0,50 K. 1904.
64. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Alte eiseme Dezimaiwaage. Ms. (Anm.: steht wahrscheinlich fUr Msanec) 1.- 1904
65. Aufsammlung Dr Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14250-14449). Weibliches Vortuch (zapaska) aus Msanerj 1904. Vortuch eines MAdchens aus Lavocne Sammlung Dr Iwan Franko, angekauft um 102 Kronen. Von den Bojken in Ostgalizien. 1907
66. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14250-14449). 14.371 Eine Hirtenpfeife, aus Lutovyska 1904
67. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 K (=14250-14449). 14.372 Eine Hirtenpfeife, alt, aus Msanerj. 1904
68. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Ein Kleiner Korb, auf dem RUcken zu tragen, aus Msanerj. (1 Krone) 1904

69. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Ein Zwillingkorb aus Msanerj (2 Kronen)
70. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Ein HandkOrbchen, feinere Arbeit, Ms. (0,50 Kronen) 1904
71. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Ein Handkorbchen, grObere Arbeit, Msanerj. (0,40 Kronen) 1904
72. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Ein altes HandkOrbchen aus Msanerj (0,50 Kronen) 1904
73. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Eine hufeisenfOrmige Holzschachtel aus Msanerj. 1 K. 1904.
74. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=14.250-449). Eine runde Holzschachtle aus Msanerj. 0,50 K. 1904
75. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Ein Stock zum Aufziehen derm FAden aus Msanerj. K 0,60. 1904
76. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=14.250-449). Ein Zuber mit Deckel, worin am Ostersonntag Esswaren in die Kirche zum Weihen getragen warden (sojatilnyeia) aus Msanerj. 3 K. 1904
77. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=14.250-14.449). Eine Krempkerei, bestehend aus zwei BUrsten und einem Holzjoch, aus Vrsac (?). 1904

78. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Eine Schüssel aus Stroh, Msanerj. (0,50 Kronen). 1904
79. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). 14427
80. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Drei Ostereier aus Msanerj 0,60 (OMV/14.435-437). 14435. 1904
81. Aufsammlung Dr. Iwan Franko unter den Bojken in den Ostgalizischen Karpathen. Subvention 400 Kronen. (=OMV/14250-14449). Drei Ostereier aus Msanerj 0,60 (OMV/14.435-437) 14437. 1904
82. Modelle von Häusern und Geräten (=17.349-358) der Dojken, angefertigt von M. Zubrycky in Msanes um 158 Kr. 23 h. (inkl. Tracht). Schlitten für Holz. 1907. 17353.

Abb.zun Anpalz von Ivan FRANKO, eine ethnolog expedition in das Bojkeuland

- 83.498 A = Fig. 10, S. 30
- 84.499 A = Fig. 9,5S. 29
- 85.500 A = Fig. 5, S. 26
- 86.501 A = Fig. 7, S. 28
- 87.502 A = Fig. 8, S. 29
- 88.503 A = Fig. 6, S. 28
- 89.505 A = Fig. 11, S. 31
- 90.510 A = Fig. 13, S. 24
- 91.504 A = Fig. 12, S. 31
- 92.506 A = Fig. 15, S. 37
- 93.507 A = Fig. 16, S. 37
- 94.508 A = Fig. 23, S. 39
- 95.509 A = Fig. 4, S. 25
- 96.511 A = Fig. 72, S. 42

- 97.512 A = Fig. 73, S. 42
 98.513 A = Fig. 74, S. 42
 99.514 A = Fig. 20, S. 38
 100. 515 A = Fig. 17, S. 38
 101. 516 A = Fig. 18, S. 38
 102. 517 A = Fig. 19, S. 38
 103. 518 A = Fig. 21, S. 38
 104. 519 A = Fig. 22, S. 38
 105. 520 A = Fig. 84, S. 46
 106. 521 A = Fig. 85, S. 46
 107. 522 A = Fig. 86, S. 46

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Sygnatura 2/2/0/7

108. 2/2/0/7/173. Nominacje t.I 17.XI.1917-31.XII.1917. 9 ark.
 109. 2/2/0/7/174. Nominacje t.II 2.I.1918-14.XI.1918. 48 ark.
 110. 2/2/0/7/175. Szkolne różne t.I 21.XI.1917-31.XII.1917. 37 ark.
 111. 2/2/0/7/176. Szkolne różne t. II. 2.I.1918-14.XI.1918. 73 ark.
 112. 2/2/0/7/177. Wyznaniowe t.I 15.XII.1917-31.XII.1917. 15 ark.
 113. 2/2/0/7/178. Wyznaniowe t.II 2.I.1918-14.XI.1918. 33 ark.
 114. 2/2/0/7/312. Wojewodztwa [Wydziały wyznaniowe w urzędach wojewodzych sprawy ogólne]. 1919-1934. 842 ark.
 115. 2/2/0/7/548. Dotacje duchowenstwa parafialnego sprawy szczegokowe układ wa parafii alfabetycznie (t. I). 1919-1928. 681 ark.
 116. 2/2/0/7/553. Dotacje duchowenstwa parafialnego sprawy szczegokowe układ wa parafii alfabetycznie (t.II). 1918-1937. 27 ark.
 117. 2/2/0/7/557. Koszty leczenia duchowenstwa – sprawy szczegoliwe. 1919-1930. 299 ark.

II. Опубліковані джерела

118. Горак Р. Листи М. Зубрицького до Ів. Франка. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Т. 4. 2004. С. 286–307.
119. Дем'ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького. *Записки НТШ. Праці секції етнографії та фольклористики*. Львів, 1992, Т. ССХХІІІ. С. 293–308.
120. Етнографічний збірник. Т. 12. Галицько-руські народні легенди Т. І. Зібрав Володимир Гнатюк. Видає етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 3 друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського. 1902. 215 с.
121. Етнографічний збірник. Т. 13: Галицько-руські народні легенди Т. ІІ. Зібрав Володимир Гнатюк. Видає етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 3 друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського. 1902. 287 с.
122. Знадоби до галицько-руської демонології. Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Том XV. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Львів, 1904. 272 с.
123. Зубрицький М. «Тісні роки». Причинки до історії Галичини 1846–1861 рр. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 125–137.
124. Зубрицький М. Братства тверезости, а Жиди шпекулянти. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 773.
125. Зубрицький М. В історії не раз дещо повторює ся (Письмо з кругів духовенства). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 688–692.
126. Зубрицький М. Важне для крамниць. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 197–198.

127. Зубрицький М. Велика родина у Мшанци Старосамбірського пов. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 288–291.
128. Зубрицький М. Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 458–463.
129. Зубрицький М. Весіле у наших емігрантів в Америці. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 835–837.
130. Зубрицький М. Від Старого Самбора (Розв'язане читальні «Просвіти» в Головецьку). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 677–678.
131. Зубрицький М. Въ справѣ дописи зъ Старо-мѣського. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 305–306.
132. Зубрицький М. Выборъ посла въ Старомъ-мѣстѣ (Письмо зъ старомѣського). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 252–257.
133. Зубрицький М. Выдѣл читальнѣ «Просвѣты» въ Мшанци. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 137.
134. Зубрицький М. Годівля і продаж овець в наших горах. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 759–760.
135. Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци Старосамбірського повіту. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 228–259.

136. Зубрицький М. Господарство, промисль и торговля. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 298–299.
137. Зубрицький М. Деяки замѣтки надъ нарадами радикаловъ на зѣздѣ у Львовѣ. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 471–474.
138. Зубрицький М. Дня 28 лютого 1892 отворено читальню «Просвѣты» в Мшанци. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 130.
139. Зубрицький М. До исторіи руского школьництва въ 1848 роцѣ. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 594–596.
140. Зубрицький М. Еміграція селян з Мшанця до північної Америки (Допись з Старосамбірщини). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 766–770.
141. Зубрицький М. Етнографічний музей в Базелю в Швайцарії і мої з ним зносини. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 815–817.
142. Зубрицький М. З під Лютовиск (Меліорації в Михнівци – Читальня «Просьвіти» в Липю – Еміграція – Тяжкий рік). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 686–687.
143. Зубрицький М. З Старо-мѣського повѣта (Чудотворный рабинъ зъ Риманова – Жидівський протестъ противъ можливои змѣны теперѣшнои продажи соли). *Зубрицький М. Зібрані твори і*

- матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 127–129.
144. Зубрицький М. Записна книжка (факсиміле). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 2: Матеріали до біографії.* Львів, 2016. С. 153–244.
145. Зубрицький М. Зъ нашого школьництва (Статья надослана зъ краю). *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 222–227.
146. Зубрицький М. Зъ Подгоря (Деяки замѣтки про грошѣ – Самопомочъ – Реформа громадска). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 186–189.
147. Зубрицький М. Зъ Подгоря (Колька словъ про нашу торговлю на селѣ). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 207–209.
148. Зубрицький М. Зъ подъ Лютовискъ пишуть намъ: Гаврило Скубишь, молодой газда въ Липю, отворює в своѣй хатѣ сѣльску крамницю. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 247.
149. Зубрицький М. Зъ руху выборчого. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 332–333.
150. Зубрицький М. Зъ села (Деяки гадки до розваги нашимъ матуристамъ). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 323–324.
151. Зубрицький М. Зъ Старомѣського (Де-що про торговлю шапокъ і хустокъ). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3:*

- Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 287–288.
152. Зубрицький М. Зь СтаромѢского (Селяньскій театр вь читальни вь ЛавровѢ). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 241–242.
153. Зубрицький М. Зь старомѢского (Ще колька словь про школу вь Мшанци). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 162–163.
154. Зубрицький М. Зь Старо-мѢского пишуть намь: Якь неразь чоловѢкови не поведеть ся, покаже ось-яка приключка. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 498.
155. Зубрицький М. Зь СтаромѢского повѢта пишуть намь: Дня 2 цвѢтня с.р.отворено читальню «ПросвѢты» вь ГрозьовѢ. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 171.
156. Зубрицький М. Зь турецкого повѢту пишуть намь: Вь селѢ Липю має Гаврило Скубишь крамницю. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 372.
157. Зубрицький М. Зь Туреччины пишуть намь: Галицки обшарники та ихни прихвостнѢ. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 597–600.
158. Зубрицький М. Зь-под Лютовискь (СѢльски крамницѢ). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 164–166.

159. Зубрицький М. Зь-подь Лютовискь пишуть нам: Дня 11 цвѣтня с.р. водкрыто в Михновци, турецкого повѣта, читальню «Просвѣты». *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 172.
160. Зубрицький М. Зь-подь Турки пишуть намь: Дня 26. липня с. р. відбуло ся отворене Читальні «Просьвіти» в Лімні. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 654.
161. Зубрицький М. Изь Старо-самборського (Наука не пішла в ліс). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 655.
162. Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 448–457.
163. Зубрицький М. Історія України-Руси, написав Олександр Барвіньський коштом і заходом тов. «Просвіта» у Львові 1904 р. 126 стор. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 748–751.
164. Зубрицький М. Картина до історії школьництва вь Галичинѣ на початку ХІХ вѣку. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 576–580.
165. Зубрицький М. Кілька слів з нагоди статі Дѣла п. з. «Лицеміры». *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 639–642.
166. Зубрицький М. Кривда руского языка. Зь Вѣдня. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 96–98.

167. Зубрицький М. Легенди. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 855.
168. Зубрицький М. Маєтковий стан селян у Мшанци Старосамбірського повіту в 1910 р. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 573–577.
169. Зубрицький М. Міти і вірування. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 117–119.
170. Зубрицький М. Міти і вірування. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 856–857.
171. Зубрицький М. Міти і вірування: Будинки і майстри *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 89–93.
172. Зубрицький М. Міти і вірування: Млини і мельники. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 94.
173. Зубрицький М. Москвофіли на услугах польщини. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 695.
174. Зубрицький М. Москвофільство в ієрархії. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 736.
175. Зубрицький М. Мужицкі зарібки в горах (Довіз дерева до стаций – Як покривають собі фірмани низьку плату – Визиск при будові доріг – Невідрадне положенє селян, еміграция до Америки). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 705–707.

176. Зубрицький М. Народній календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тиждни і до рокових сьвят. (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідні селах). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 138–162.
177. Зубрицький М. Наша еміграция. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 671–672.
178. Зубрицький М. Не равна мѣра. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 564–565.
179. Зубрицький М. О теперѣшном положеню нашего народа и якъ бы его морально и матеріяльно поддвигнути (Реферат о. Зубрицкого на вѣчи в Турцѣ). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 115–123.
180. Зубрицький М. Оповідання про місцевості. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 858.
181. Зубрицький М. Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 268–287.
182. Зубрицький М. Передъ колькома лѣтами пойшовъ окликъ на Галицкой Руси закладати сѣльски крамницѣ. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 365-368.
183. Зубрицький М. Перехід руської громади на латинський обряд (Допись з Старосамбірщини). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 774-775.

184. Зубрицький М. Письмо з Турки коло Хирова. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 669-670.
185. Зубрицький М. Письмо зь Старо-мѣского: Народне вѣче скликане до Старого-мѣста на 22-ого с. м. зновъ заборонило мѣсцеве ц. к. староство. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 496-497.
186. Зубрицький М. Повѣтове вѣче въ Турцѣ. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 103-114.
187. Зубрицький М. Похоронні звичаї й обряди в Мшанци і сусідних селах Старосамбірського і Турчанського повіта. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 551-564.
188. Зубрицький М. Право презенти сьвящеників. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 289-291.
189. Зубрицький М. Про еміграцію пишуть у насъ часто. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 643.
190. Зубрицький М. Про испытъ въ Институтѣ дѣвочомъ въ Перемышли и загальни зборы Института. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 458-459.
191. Зубрицький М. Про наші змагання народні. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 325-331.
192. Зубрицький М. Про святкованье латинськихъ, взгядно польскихъ святъ въ школѣ въ чисто-руской громадѣ (Письмо зь повѣта

- старомѢскога). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 301-302.
193. Зубрицький М. Про сумну подію в перемискій рускій гімназії. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 752-753.
194. Зубрицький М. Проворність пропінатора (Допись з турецького повіту). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 739-740.
195. Зубрицький М. Проповідник тверезости. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 214-219.
196. Зубрицький М. П'ятдесятя рочниця смерти бл. п. єпископа Івана СнѢгурського. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 445-454.
197. Зубрицький М. Село Кіндратів (Турецького пов.). I. Засновок, минуле і теперішнє жите; II. Будинки; III. Стрій і огартка; IV. Харч; V. Хліборобська праця. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 95-116.
198. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріяли до історії галицького села. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 292-447.
199. Зубрицький М. Селяни Москалі глядають зарібку в Галичині. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019. С. 708.

200. Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського повіта. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 477-493.
201. Зубрицький М. Сільські крамниці. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 155-157.
202. Зубрицький М. Словенський щоденник. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 2: Матеріали до біографії*. Львів, 2016. С. 108-148.
203. Зубрицький М. Стяганьє школьного бюджету. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 190-191.
204. Зубрицький М. Тихій але ревний патріотъ. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 499-507.
205. Зубрицький М. Торговля ялівцем. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 205-206.
206. Зубрицький М. Торговля ялівцем. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 664-666.
207. Зубрицький М. Торговля ялівцем. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 745-747.
208. Зубрицький М. Торговля ялівцем. Пишуть нам від Старого Самбора: Сего року платять купці добре за яловець. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 796.

209. Зубрицький М. ХитрощѢ ц.к. краєвої ради школьної. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 574.
210. Зубрицький М. Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 494-499.
211. Зубрицький М. Читальню «Просвѣты» в Мшанци. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали*. Львів, 2019. С. 243-244.
212. Зубрицький М. Чотири куренди декана Ігната Давидовича з Радимна з д[ня] 9 і 10 мая 1816 р. *Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 207-214.
213. Лист Михайла Зубрицького до невідомого адресата (священника) (1897 р.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 271-272.
214. Листи Михайла Зубрицького до Володимира Гнатюка (1899-1917 рр.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 253-263.
215. Листи Михайла Зубрицького до др. Едварда Гоффмана Краєра (1911 р.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 293-295.
216. Листи Михайла Зубрицького до др. Міхаеля Габерляндта (1907). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 296-298.
217. Листи Михайла Зубрицького до Івана Франка (1886-1906 рр.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 273-292.
218. Листи Михайла Зубрицького до Михайла Грушевського (1897-1911 рр.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 263-270.

219. Листи Михайла Зубрицького до Товариства «Просвіта» у Львові (1891-1910 рр.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 299-314.
220. Листи Михайла Зубрицького до Олександра Барвінського (1894–1895 рр.). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 247-252.
221. Хроніка українсько-руського Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 23 : Р. 1905, Вип. III : Другий квартал: май-серпень. Львів, 1905. 18 с.
222. Хроніка українсько-руського Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 24 : Р. 1905, Вип. IV : Третій уартал: вересень - грудень. Львів], 1905. 35 с.
223. Хроніка Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 26 : Р. 1906, Вип. II : Sprawozdane за місяці: січень – цвітень. Львів, 1906. 25 с.
224. Хроніка Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 28 : Р. 1906, Вип. IV : Sprawozdane за місяці: вересень - грудень. Львів, 1906. 22 с.
225. Хроніка Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 32 : Р. 1907, Вип. IV : Sprawozdane за місяці: вересень - грудень. Львів, 1907. 32 с.
226. Хроніка Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 39 : Р. 1909, Вип. III : Sprawozdane за місяці: май - серпень. Львів, 1909. 51 с.
227. Хроніка українсько-руського Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 19 : Р. 1904, Вип. III, май - серпень. Львів, 1904. 30 с.
228. Хроніка українсько-руського Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 21 : Р. 1905, Вип. I : Sprawozdane за 1904 р. Львів, 1905. 49 с.

229. Хроніка Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 41 : 1910, Вип. I : Sprawozdane за 1909 р. Львів, 1910. 64 с.
230. Хроніка Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 55 : Р. 1913, Вип. III : Sprawozdane за місяці: май – серпень. Львів, 1913. 31 с.
231. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко. Том 3. Випуск 1 (Рабунок–Час). Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Львів. 1909. 300 с.
232. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко. Випуск 1 (А–Відати). Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Львів. 1901. 210 с.
233. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко. Випуск 2 (Відати–Діти). Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Львів. 1901-1905. 210 с.
234. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко. Том 2. Випуск 1 (Діти–Кпिति). Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Львів. 1907. 300 с.
235. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко. Том 2. Випуск 2 (Кравець–Пять). Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Львів. 1908. С. 301-602.
236. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко. Том 3 (Рабунок–Ячмінь). [Випуск 2 (Час–Ячмінь)]. Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Львів. 1910. 300 с.

II. Праці діячів досліджуваного періоду

237. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 335 с.
238. Гнатюк В. Бойківське весілля у Мшанці (Старосамбірського повіту). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1908. Т. 10. С. 1-29.
239. Гнатюк В. Народна пожива на Бойківщині. *Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894–1904)*. Львів, 1906. С. 576-594.
240. Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9 кн. / М. Грушевський. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 386 с.
241. Кміт Ю. Похоронні звичаї і вірування у Бойків. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1915. Т. СХХІІ. С. 161–166.
242. Кміт Ю. Різдвяні свята у Бойків. *Неділя*. 1911. Ч. 2. С. 3–4.
243. Охримович, В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних: Про сільські прозвища. *Житє і слово*. Львів, 1895. Т. 3. С. 302-307.
244. Старков В. Листи М. Зубрицького до М. Грушевського. *Університет*. 2006. № 1. С. 48-55.
245. Франко І. [Передмова до публікації] Віршована фацеція про дурного Кузьмину. Записав Михайло Зубрицький. *Франко Іван. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896-1916*. Київ: Наукова Думка, 2010. С. 211-212.
246. Франко І. Vel parlar gentile. *Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Том 37. Літературно-критичні праці (1906-1908)*. Київ: Наукова Думка, 1982. С. 8-20.

247. Франко І. Віче у Турці. *Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Том 46. Книга 2. Історичні праці (1891-1897)*. Київ: Наукова Думка, 1986. С. 85-94.
248. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину *Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Т. 36. Літературно-критичні статті (1905-1906)*. Київ: Наукова думка, 1982. С. 68-99.
249. Франко І. Замечательные колядки. *Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці (1876-1895)*. Київ: Наукова думка, 2008. С. 216-219.
250. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. 709 с.
251. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року. *Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Том 41. Літературно-критичні праці (1890-1910)*. Київ: Наукова думка, 1984. С. 194-470.
252. Франко І. Народні оповідання на тему «Москаля-чарівника». *Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Том 31. Літературно-критичні праці (1897-1899)*. Київ: Наукова думка, 1981. С. 357-366.
253. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. *Франко Іван. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці (1896-1916)*. Київ: Наукова думка, 2006–2010. С. 259-271.
254. Франко І. Передмова [до збірника: матеріали до культурної історії Галицької Русі ХVІІІ і ХІХ віку]. *Франко Іван. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці (1896-1916)*. Київ: Наукова думка, 2006–2010. С. 375-376.

255. Франко І. Як творилася словянська міфологія. *Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Том 37. Літературно-критичні праці (1906-1908)*. 1982. С. 425-432.
256. Řehoř F. Kalendarik z narodního života Vojku. (Příspěvek k rusinskému narodopisu halických Karpat). *Zlata Praha*, 1895. № 12. S. 519–522, 534–535, 567, 579–581, 595.

III. Мемуари та спогади

257. Зубрицький М. «Ліси і пасовиська» (Спомини). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 1: Наукові праці*. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С.542-550.
258. Зубрицький М. Автобіографія. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 2: Матеріали до біографії*. Львів, 2016. С. 53-101.
259. Зубрицький М. Словенський щоденник. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 2: Матеріали до біографії*. Львів, 2016. С. 108-148.
260. Зубрицький П. Біографія о. Михайла Зубрицького. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 2: Матеріали до біографії*. Львів, 2016. С. 43-46.
261. Зубрицький П. Іван Франко в Лютовиськах. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 2: Матеріали до біографії*. Львів, 2016. С. 39–42.

IV. Монографії і статті

262. Бабич В. Вшанували Михайла Зубрицького: ювілеї. *Бойківщина*. 2006. 18 листопада.
263. Баран (Дрогобицька) О. Бойківщина в етнографічних дослідженнях М. Зубрицького (1856–1919). *Бойківщина: минуле і сучасне*. Долина, 2007. С. 91–95.

264. Білоус В. Етнографічне дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті XIX ст. Львів, Ахіл. 2000. 188 с.
265. Біографія О. Михайла Зубрицького. *Літопис Бойківщини*. ЗСА – Канада, 1977. Ч.: 2/26(37). Липень – грудень. С. 71.
266. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1983. 304 с.
267. Бойківщина. Історія та сучасність. Матеріали історико-народознавчий напрям. Минуле і сучасне Бойківщини. Львів, Фіралюкс, 1996. 112 с.
268. Бончук В. Літописець Бойківщини: до 145-ї річниці від дня народження Михайла Зубрицького. *Бойківщина*. 2001. 17 листоп.
269. Борчук С. М., Великочий В. С., Костючок П. Л. Фольклористична діяльність Михайла Зубрицького. *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 65, том 1. С. 11–16.
270. Борчук, С. М. Дрогобицька, О. Я. Громадська діяльність духовенства Бойківщини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Південний архів (історичні науки)*, 2023. № 42. С. 11–16.
271. Боян С. Аграрні мотиви у весняно-літній календарній обрядовості бойків. *Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Серія історія*. 2009. Випуск. XV. С. 107–114.
272. Боян С. Весняно-літня календарна обрядовість бойків в етнографічних дослідженнях кінця XIX-XX ст. *Галичина. Всеукраїнський і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2010. Ч. 17. С. 83–94.
273. Боян С. Елементи синкретизму в календарній обрядовості бойків. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2014. Вип. 5. С. 178–186.

274. Боян С. Локальні особливості Зелених свят на Бойківщині: традиційні звичаї і обряди. *Галичина. Всеукраїнський і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2012. Ч. 24. С. 53–62.
275. Боян С. Метереологічні знання в народному календарі бойків. *Галичина. Всеукраїнський і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2013. Ч. 22–23. С. 132–137.
276. Боян С. Семенюк О. Очисний обряд при народженні дитини у традиційній обрядовості бойків. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія історія*. 2014. Вип. XXV. С. 168–174.
277. Боян С. Церковний піст в календарній обрядовості та побуті бойків. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія історія*. 2012. Вип. XXII. С. 111–118.
278. Великочий В., Костючок П. Громадсько-політична діяльність Михайла Зубрицького. *Галичина*. 2023. № 36. С. 114–123.
279. Верменич Я. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 156–169.
280. Вовк Ф., Гнатюк В. Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком. НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Ін-т археології, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; [упоряд. та комент.: В. Наулка та ін. ; редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. Львів-Київ, 2001. 214 с.
281. Вовканич С. Мшанецький доробок Михайла Зубрицького. *Кримська Світлиця*. 2012. 27 лип.
282. Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. 227 с.
283. Галик В. Етнографічно-фольклорний колорит і культурне життя Старосамбірщини у дослідженнях Івана Франка. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 10, 2014. С. 3-8.

284. Галько О. Календарні різдвяні обряди бойків Карпат наприкінці XIX – першої половини XX століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 13. С. 72–75.
285. Галько О. Сімейний уклад бойків (кінець XIX – перша половина XX століття). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 54–59.
286. Гвоздевич С. Михайло Зубрицький – дослідник сім'ї та сімейної обрядовості бойків: до 150-річчя від дня народження М. Зубрицького. *Слово Просвіти*. 2008. Берез. С. 3-4.
287. Гвоздевич С. Михайло Зубрицький – дослідник сім'ї та сімейної обрядовості бойків. *Зубрицький М. Зібрані твори та матеріали у трьох томах. Том 2: Матеріали до біографії*. Львів, Літопис. 2016. С. 467-473.
288. Главацька Л. Весняні скотарські народні звичаї та обряди бойків (кінця XIX – середини XX ст.). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Збірник наукових праць: матеріали Міжнародної наук. конференції «Одеські етнографічні читання»*. Одеса, 2011. С. 81-89.
289. Глушко М. Володимир Гнатюк – організатор та учасник формування музейних етнографічних колекцій. *Народна творчість та етнологія*, 2021. 2 (390), С. 15–25.
290. Глушко М. Дослідження традиційного будівництва у Науковому товаристві імені Шевченка (кінець XIX – початок XXI ст.). *Народознавчі зошити*. 2013. № 2 (110). С. 191-199.
291. Глушко М. Михайло Зубрицький – діяльний член Наукового товариства імені Шевченка у Львові. *Народна творчість та етнологія*. 2020. Випуск 3 (385). С. 7–27. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2020.03.007>
292. Глушко М. Народознавчі студії в Науковому товаристві імені Шевченка (1895–2020): Статті та матеріали. Львів, 2022. 664 с.

293. Глушко М. Невідомі автографи епістолярної спадщини Михайла Зубрицького. *Народознавчі студії в Науковому товаристві імені Шевченка (1895-2020): Статті та матеріали*. 2022. С. 306–323.
294. Глушко М. Перша комплексна наукова експедиція українських народознавців. *Народна творчість та етнологія*, 2019. Випуск 5 (381). С. 11–25. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2019.05.011>
295. Горак Р. Феномен сільського священника. *Зубрицький М. Зібрані твори та матеріали у трьох томах. Том 2: Матеріали до біографії*. Львів, Літопис. 2016. С. 418-442.
296. Горинь Г. Наукова праця М. Зубрицького у вимірах часу. *Зубрицький М. Зібрані твори та матеріали у трьох томах. Том 2: Матеріали до біографії*. Львів, Літопис. 2016. С. 451-455.
297. Горинь Г. Наукова праця М. Зубрицького у вимірах часу: до 150-річчя від дня народження М. Зубрицького. *Слово Просвіти*. 2008. Берез. С. 3.
298. Гошко Ю., Кирчів Р. Вступ. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження*. К. Наукова думка, 1983. С. 14-15.
299. Гошціцька Т. Вибір будівельного матеріалу та місця будівництва на бойківсько-підгір'янському пограниччі в другій пол. ХІХ ст. – першій пол. ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2009. № 5–6 (89–90). С. 783-791.
300. Гошціцька Т. Вмешлювання традиційного житла кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (на польових матеріалах із пограниччя Бойківщини та Підгір'я). *Народознавчі зошити*. 2012. № 1. С. 132-142.
301. Гошціцька Т. Обрядодії в процесі спорудження житла (на основі польових матеріалів, зібраних на бойківсько-підгір'янському пограниччі). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 2. С. 8-12.
302. Гошціцька Т. Слідами Михайла Зубрицького (на основі польових матеріалів з народного будівництва, зібраних в с. Мшанець та Плоске, Старосамбірського р-ну Львівської обл.). *Зубрицький М. Зібрані*

- твори і матеріали: у 3 Т. Т. 2: Матеріали до біографії.* Львів, 2016. С. 501-515.
303. Гошціцька Т. Традиційні господарські споруди на пограниччі Бойківщини та Підгір'я (середина ХІХ — перша половина ХХ ст.) *Народознавчі зошити.* 2011. № 5. С. 777-796.
304. Данилюк А. Внесок Михайла Зубрицького в дослідження архітектури Бойківщини. *Бойківщина. Історія та сучасність.* Львів. Фіра-люкс, 1996. Ч.2. С. 3-4.
305. Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини. Житлове будівництво. Львів: НВФ «Українські технології», 2004. 168 с.
306. Дей О., Мороз М. Листи Івана Франка у львівських архівах. *Українське літературознавство*, Вип. 1. 1966. С. 143-157.
307. Дем'ян Г. Канцедал Л. Михайло Зубрицький і його словенський щоденник. *Дожовтнева та радянська література.* К., 1989. С. 178-186.
308. Дем'ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Мих. Зубрицького. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 2: Матеріали до біографії.* Львів, 2016. 367-395.
309. Дем'ян Г. Михайло Зубрицький: дослідник життя бойків. *Літопис Бойківщини.* ЗСА – Канада, 1979. Ч.: 2/30(41). Липень – грудень. С. 54-58.
310. Дем'ян Г. Національно-державницьке спрямування діяльності М. Зубрицького (Тематико-бібліографічний огляд публікацій). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 2: Матеріали до біографії.* Львів, 2016. С. 396-417.
311. Дем'ян Г. Національно-державницьке спрямування діяльності М. Зубрицького. *Визвольний шлях.* Лондон 1997. Ч. 4 с. 587-598, ч. 5. С. 481-495.

312. Дем'ян Г. Франківським краєм карпатознавства. *Літопис Бойківщини*. ЗСА-Канада, 1985. Ч.: 1/41 (52). Січень-червень. С. 24-29.
313. Дем'ян Г. Широкий спектр діяльності вченого: до 140-річчя від дня народження М. Зубрицького. *Слово Просвіти* (Старий Самбір). 1996. Вер. Ч. 9.
314. Демян Г. Данилюк А. Зубрицький Михайло Іванович. *Пам'ятки України*. 1992. 2-3. С. 6-8.
315. Дрогобицька О. «Автобіографія» Михайла Зубрицького (1856–1919) як джерело до вивчення побуту бойків. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2010. Вип. 17. С. 128-133.
316. Дрогобицька О. Традиція і модерн: Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): монографія. Івано–Франківськ: Симфонія форте, 2014. 540 с.
317. Дрогобицька О. Я. Внесок галицьких священничих родин у процес збереження традиційно-побутової культури (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 63, том 1, С. 24-29.
318. Дрогобицька О. Я. Внесок духовенства в етнографічне дослідження Бойківщини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Том 34 (73), № 2. С. 205-210.
319. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 96 с.
320. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. 228 с.
321. Заярнюк А. Ідіоми емансипації: Визвольні проєкти і галицьке село у середині ХІХ століття. Київ: Критика, 2007. 336 с.

322. Зборовський П. О. Михайло Зубрицький. *Таланти Бойківщини*. Львів, 2003. С. 8-9.
323. Зборовський П. Оживають там, де є могили: до 80-ліття від смерти Михайла Зубрицького, 1856-1919 рр. *Літопис Бойківщини*. ЗСА – Канада, 1999. Ч.:1/59(70). Січень. С. 22-31
324. Зборовський П. Славетний син бойківського краю (до 100-річчя від дня загибелі видатного українського вченого, душпастиря, історика, теолога, етнографа, фольклориста, дійсного члена НТШ). *Бойківщина*. 17 травня 2019 р. С. 6.
325. Зборовський П. Славний син України: до 150 -ліття з д/н о. Михайло Зубрицького. *Літопис Бойківщини*. ЗСА-Канада-Україна, 2007. С. 3-8.
326. Зборовський П. Турківщина в житті і наукових працях М. Зубрицького. *Народознавчі зошити*. 2008. № 3-4. С. 404-408.
327. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 1: Наукові праці. Вид. 2-е випр. Львів, 2019. Літопис. 610 с.
328. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2: Матеріали до біографії. Львів, 2016. Літопис. 616 с.
329. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали. Львів, 2019. Літопис. 1024 с.
330. Зубрицький П. Біографія о. Михайла Зубрицького. *Літопис Бойківщини*. ЗСА-Канада. 1970. Ч.: 1-2. С. 6-8.
331. Каськів О. Роль греко-католицького духовенства у заснуванні та діяльності товариства «Просвіта» (до 150-річчя створення). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*, 2018. Ч. 31, С. 231-236.

332. Качараба С. До питання про еміграцію з Дрогобицького повіту наприкінці XIX – початку XX ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2017. Спец. вип. 3. С. 82-89.
333. Кирчів Р. Зв'язки Михайла Зубрицького з Іваном Франком і Володимиром Гнатюком. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Т. 2: Матеріали до біографії*. Львів, 2016. С. 443-451.
334. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України : нариси й статті. НАН України, Ін-т народознавства НАН України. Львів, 2002. 349 с.
335. Кирчів Р. Михайло Зубрицький у згадках і оцінках Івана Франка: до 150-річчя від дня народження Михайла Зубрицького. *Слово Просвіти*. 2008. Берез. С. 2.
336. Кирчів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини. Київ: Наукова думка, 1978. 174 с.
337. Кляшторна Н. Народне вбрання Західної Бойківщини: Літовищі та околиці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. 84 с.
338. Кляшторна Н. Українська революція на Західній Бойківщині у хроніці о. Михайла Зубрицького. *Наше слово*. 6.10.2019. № 40. URL: nasze-slowo.pl/itoriya-bojki-mihajlo-zubriczk/ (дата звернення: 20.02.2021)
339. Ковальков О. «Важкий» час: понеділок у народних уявленнях. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2008. Випуск 11. С. 136–141.
340. Колесса Ф. Історія української етнографії. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2005. 366 с.
341. Коломийчук О. Календарні осінні обряди бойків (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Серія історія*. 2012. Вип. 22. С. 155-162.
342. Коломийчук О. Народні традиції християнського посту в осінньо-зимовому календарі бойків. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2014. Випуск 5. С. 202-209.

343. Конта Р. Етнологічна діяльність І. Франка в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові: дорадянська історіографія. *Сторінки історії*. 2019. № 49. С. 9–22.
344. Конта Р. Етнологічні видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові: історіографія. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Вип. 63. 2021. С. 66–72.
345. Конта Р. Методологія та методи етнологічних досліджень у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові (1892–1940) в наукових студіях. *Емінак*. 2016. № 3(2). С. 80–85.
346. Конта Р. Причини конфліктів у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові та їх наслідки для організації етнологічних досліджень: історіографія. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 354–365.
347. Конта Р. Формування етнографічної збірки музею Наукового товариства імені Шевченка у Львові: діаспорна та радянська історіографія. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Вип. 56. 2018. С. 101–105.
348. Конта Р. М. «Хроніки НТШ» як джерело до висвітлення етнологічного наукового доробку членів Наукового товариства ім. Шевченка. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 37. С. 278–282.
349. Костючок П. Joint heritage and anthropology of memory: practical experience of its preservation. *Publication of Scientific Papers of the International Scientific Conference «Cross-border heritage as a basis of Polish-Belarusian-Ukrainian Cooperation»*. Warsaw, 2018. S.81-97.
350. Костючок П. Антропологія пам'яті Гуцульщини. *Гуцульщина – слов'янська Атлантида: історія, культура, туризм, персоналістика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції на пошану професора Петра Сіреджука з нагоди 70-ліття (Івано-Франківськ –*

- Космач, 22 листопада 2019 р.).* Краків-Івано-Франківськ-Космач: Wierchy, 2019. С.108-121.
351. Костючок П. Буковинська етнографічна зона у новому науковому висвітленні. *Народознавчі зошити*. 2010. №5-6 (95-96). С. 788–790.
352. Костючок П. Голосіння як один з елементів поховальної обрядовості бойків. *Вісник Прикарпатського університету. Серія історія*. 2011. Випуск 19. С. 81-86.
353. Костючок П. Сагайдачна К. Пам'ять про німецьку окупацію на Бережанщині. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138 (1). С. 106-110.
354. Костючок П. Трансформація національної ідентичності українців Карпат у роки Першої світової війни. *Вісник Прикарпатського університету. Серія історія*. 2014. Випуск 25. С. 163-170.
355. Костючок П. Українські періодичні видання міжвоєнного періоду як джерела до вивчення етнокультурної своєрідності Бойківщини *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць*. Чернівці: Прут, 2008. Т.1 (25). С. 196–203.
356. Кузеля З. Із моїх споминів про Івана Франка. *Гнатюк М. упор. спогади про Івана Франка*. Львів: Каменяр, 1997. С. 296-299.
357. Левкович Н. «Знаючі» («непрості») люди в демонологічних уявленнях бойків. *Науковий часопис педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Історичні науки*. 2008. Випуск 6. С. 276-283.
358. Левкович Н. Упир-дводушник в системі демонологічних уявлень бойків. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Випуск 25. С. 57–63.
359. Лещишин О. Від темряви до світла. 2010. 96 с.
360. Лисак В. Використання «Народного календаря» в сучасній школі. *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 2: Матеріали до біографії*. Львів, 2016. С. 515-524.

361. Лисак В. М.І. Зубрицький – дослідник народного календаря бойків. *Бойківщина. Історія та сучасність*. Львів: Фіра-люкс, 1996. Ч.2. С. 4-6.
362. Лисак В. Педагогічна та етнографічна діяльність М. І. Зубрицького – найбільшого дослідника народного календаря бойків. *Літопис Бойківщини*. ЗСА-Канада, 1996. Ч.: 1/56(67). С. 16-17.
363. Лисак В. Стежками Михайла Зубрицького. *Літопис Бойківщини*. ЗСА-Канада, 1995. Ч.: 1/55(66). С. 12-17.
364. Матійчук М. Традиційні техніки покриття дахів на Бойківщині. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2012. Вип. 47. С. 373-391.
365. Мельник В. Міграція українського населення кін. ХІХ – поч. ХХ ст. на тлі соціально-економічних та політичних процесів в Східній Галичині. *Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації: тези ІV Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 квітня 2017 року*. Львів, 2017. С. 75–77.
366. Мельникович М. Трансформація родинного побуту на Бойківщині в першій половині ХХ століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 341-345.
367. Мись Д. Забуте ім'я. *Бойківщина*. 1990. 13 жовт.
368. Мись Д. Серце віддане людям: про Михайла Зубрицького. *Бойківщина*. 2005. 15 січ.
369. Павлюк С. Народна агротехніка українців Карпат другої половини ХІХ-початку ХХ ст. Київ. Наукова думка, 1986. 171 с.
370. Радович Р. Вибір та заготівля будівельної деревини на заході Галицької Бойківщини (за матеріалами Старосамбірського р-ну Львівської обл.). *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка*. Львів: Камула, 2009, кн. 1, 522–530.

371. Радович Р. Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ– першої половини ХХ ст. (житлово-господарський комплекс). Київ: видавець Олег Філюк, 2015. 351 с.
372. Радович Р. Особливості техніки та технології житлобудівництва на заході Бойківщини (за матеріалами Старосамбірського району). *Фортеця: збірник заповідника «Густань»*. Львів: Колір ПРО, 2012. Вип. II. С. 525–538.
373. Романюк Т. Причинок до історії читальні Товариства «Просвіта» у селі Мшанець. *Зубрицький Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2: Матеріали до біографії*. 2016. С. 474-478.
374. Салата Г. Історія науки і техніки у проблемному полі біографічної реконструкції біокультурної антропології: професор Л. Д. Проскуряков (1856-1926 рр.) *Ідея і дія: погляд: колективна монографія*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 129-141.
375. Сапеляк О. Шкільництво та просвітницька праця духовенства в Галичині на зламі ХІХ – ХХ ст. (за матеріалами часопису «Прапор»). *Народознавчі зошити*. 2019. №3. (147), С. 548-356.
376. Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в українських Карпатах ХІХ – початку ХХ ст. Київ: Наукова думка, 1994. 140 с.
377. Созанський Й. Засновано конкурс о. Михайла Зубрицького: славимо наших Земляків. *Бойківщина*. 2007. 27 січ.
378. Сокіл Г. Деякі аспекти методики записування фольклору (кінець ХІХ – початок ХХ століття). *Вісник Львівського університету. Серія філологія*. 2007. Вип. 41. С. 141-149.
379. Сокіл Г. Із доробку Мих. Зубрицького – фольклорист. *Зубрицький Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2: Матеріали до біографії*. 2016. С. 456–466.

380. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2006. Випуск 13. С. 6.
381. Стасів Я. Рух тверезості у Східній Галичині в середині ХІХ — першій третині ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. пр.* 2013. Вип. 22. С. 151–158.
382. Тарас Я. Михайло Зубрицький в історії храму села Мшанаць. *Зубрицький Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2: Матеріали до біографії*. 2016. С. 489–500.
383. Тарас Я. Сторінки до історії церкви села Мшанець та отця Михайла Зубрицького: до 150-річчя від дня народження Михайла Зубрицького. *Слово Просвіти*. 2008. Берез. С. 4–6.
384. Темченко А. Семантика днів тижня: четвер у міфологічних уявленнях слов'ян (за матеріалами замовлянь). *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 3. С. 28–34.
385. Ткачук Я. До історії галицької колекції Бойківщини та Гуцульщини Віденського музею народного мистецтва Австрії. *Український феномен Гуцульщини: національний та європейський контексти: матеріали ХХІ Міжнар. наук. конф. в рамках ХХІV Міжнар. гуцульського фестивалю (м. Коломия, 11 серпня 2017 р.)*. Коломия: Вік, 2017. С. 258-263.
386. Франко О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. Київ: Видавництво Європейського університету, 2000. 378 с.
387. Чорний Р. Еміграція як фактор зростання неконтрольованого просторового трудової потенційного балансування. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3. С. 76–82.
388. Яджин М. Гідно пошанований земляками: до 150-річчя від дня народження Михайла Зубрицького. *Слово Просвіти*. 2008. Берез. С. 6.

389. Ятищук О. Народна демонологія як елемент етнографічних досліджень В. Гнатюка. *Україна–Європа–Світ*. 2011. Вип. 6/7: 20-ї річниці Незалежності України присвячується. С. 260–267.
390. Beitl K. Lemberg – Wien und zurück. Die persönlichen und institutionellen Beziehungen zwischen der ukrainischen und österreichischen Volkskunde auf dem Gebiet der regionalen Ethnographie im damaligen Kronland Galizien. Zur Einführung eines Symposions. *Ethnographie ohne grenzen. Galizien in den sammlungen des Österreichischen museums für Volkskunde*. Band LI/100, Wien 1997, ss. 451–478.
391. Beitl K. Schneeweis F. Das Ethnographische Museum Schloß Kittsee. Kataloge des Ethnographischen Museums Schloss Kittsee. 1980. 12 s.
392. Beitl M. In the footsteps of a myth: Galicia in the Wiener Volkskundemuseum. *The Myth of Galicia. Katalog zur Ausstellung im International Cultural Centre*, Kraków 2014. ss. 186–190.
393. Plöckinger V. Kommentierter Katalog zu den Ausstellungsexponaten. *Galizien. Ethnographische Erkundung bei den Bojken und huzulen in den Karpaten*. 1998. ss. 80–116.
394. Schneeweis F. Die Galizien-Sammlung des Österreichischen Museums für Volkskunde. Ethnographisches Museum Schloß Kittsee. *Galizien. Ethnographische Erkundung bei den Bojken und huzulen in den Karpaten*. 1998. ss. 77–80.
395. Sysyn F. Religion within the Ukrainian Populist Credo: The Enlightened Pastor Mykhailo Zubrytsky. *Journal of Ukrainian Studies*. 2012. Vol. 37. ss. 85–96.
396. Sysyn F. The Ukrainian Populist Clergy and the Habsburgs: The Conflicted Vision of Father Mykhailo Zubryts'kyi. *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, pod redakcją M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka, K. Wiszowatej-Walczak, Białystok 2012. ss. 901–912.

397. Sysyn F., Kaltenbrunner M. Vom Bojkenland nach Basel: Der Briefwechsel zwischen Mychajlo Zubryc'kyj und Eduard Hoffmann-Krayer, 1910–1912/ Ein galizischer Dorfpriester und seine wissenschaftlichen Netzwerke. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LXXII/121, 2018, Heft 2. ss. 245282.

Енциклопедії

398. Афоризмы Британии в 2 томах. Том 1 URL: <https://www.livelib.ru/book/1000156538-aforizmy-britanii-v-2-tomah-tom-1> (дата звернення: 13.03.2021).
399. Матейко К. Український народний одяг: етнографічний словник.– Київ: Наукова думка, 1996. 196 с.
400. Словник української мови. У 20-ти т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 2010. Т.1. А Б. 911 с.
401. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 2. С. 491.
402. Старченко Н. Мікроісторія. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. 790 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Mikroistoriya> (дата звернення: 24.02.2021)
403. Швидкий В. Зубрицький Михайло Іванович. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Ї / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zubrycky_M (дата звернення: 23.05.2018)

Автореферати дисертацій та дисертації

404. Гузій Р. Б. Похоронні звичаї та обряди українців Карпат (XIX-XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / НАН України; Інститут

- українознавства ім. І.Крип'якевича; Інститут народознавства. Львів, 2002. 23 с.
405. Карпенко А. А. Етнографічна діяльність Володимира Шухевича: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук : 07.00.05 – етнологія. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Львів, 2016. 20 с.
406. Коломийчук О. Ю. Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків у другій половині ХІХ – на початку ХХІ ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук : 07.00.05 – етнологія; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано–Франківськ, 2015. 18 с.
407. Боян С. П. Весняно-літня календарна обрядовість бойків (кінець ХІХ ст. – 1930-ті роки) : автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.05. Івано-Франківськ : Б.в., 2010 . 20 с.
408. Гошціцька Т. Б. Традиційне житлово-господарське будівництво на бойківсько-підгір'янському пограниччі в середині ХІХ – першій половині ХХ ст. – Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю «етнологія» 05.00.07. – Львів, 2017. 19 с.
409. Галько О. Ю. Шлюб і сім'я у бойків Карпат наприкінці ХІХ ст. до 1939 р. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – Етнологія. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. 18 с.

ДОДАТКИ

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Tuhai M. (2019). Burial motives in the studies of Rev. M. Zubrytskyi. *Zaporizhzhia Historical Review*, 1(53), 247-253. DOI: 10.26661/zhv-2019-1-53-33
2. Tuhai M. (2020). Church history in scientific researches of p. Michael Zubritsky. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Ч. 33. С. 167-175. DOI: 10.15330/gal.33.167-175
3. Тугай М. (2018). Міграційна проблематика у публікаціях о. М. Зубрицького. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 22, Том 1. С. 28-32. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/22.166848>
4. Тугай М. (2020). Нотатки о. М. Зубрицького про народну демонологію бойків. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 31 (70), № 4. С. 235-239. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/4.35>
5. Тугай М. (2020). Цигани, євреї і словенці в етнографічних дослідженнях Михайла Зубрицького. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020 № 4 (32), vol. 1. pp. 132-137. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.25>

Опубліковані праці апробаційного характеру

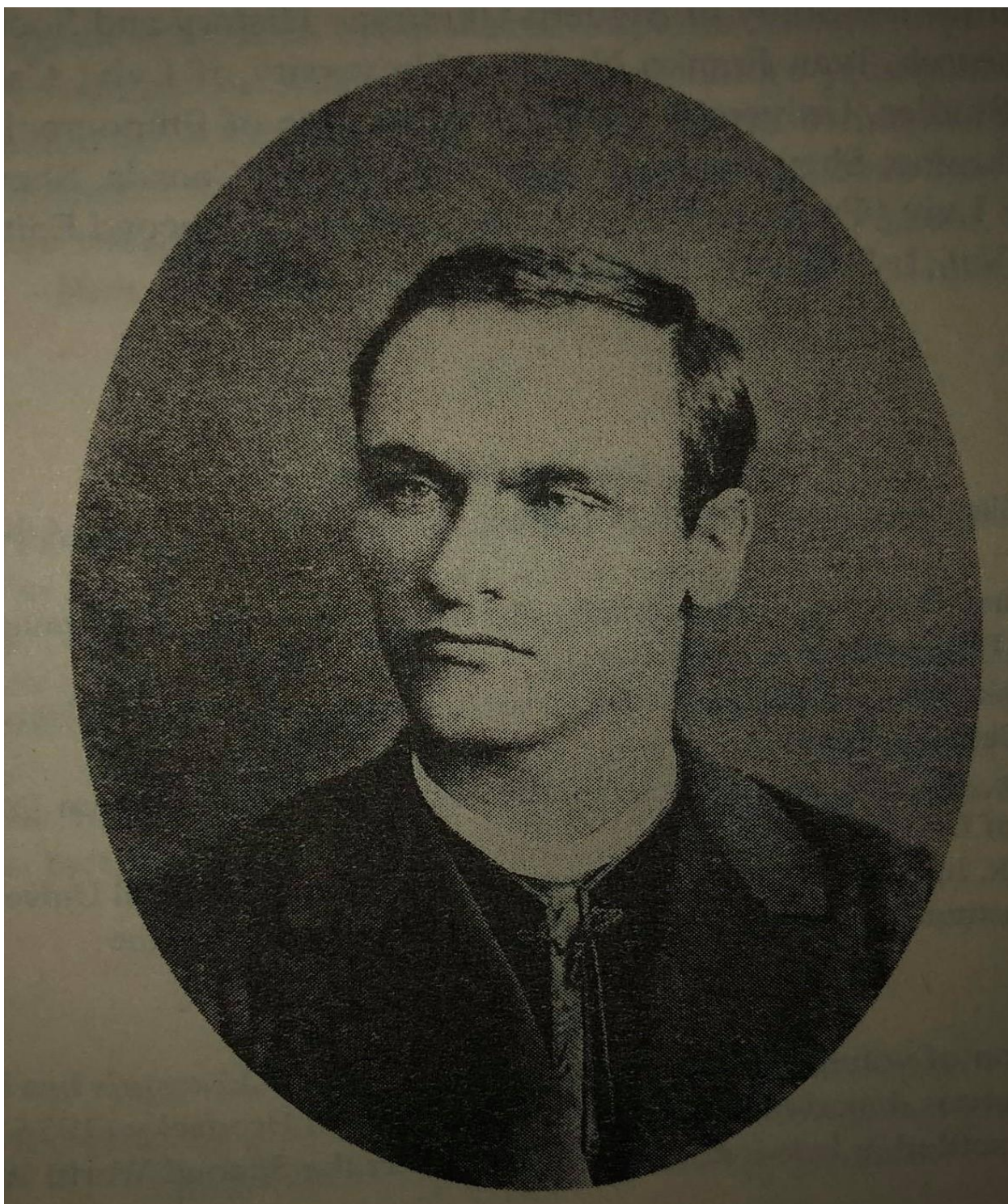
6. Тугай М. Народні будівельні традиції населення Західної Бойківщини. *Наукові підсумки 2019 року, XXXVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. м. Вінниця, 9 грудня 2019 року. Ч. 9. С. 49-53.
7. Тугай М. Науково-дослідна робота М. Зубрицького в НТШ. *Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук та історії медицини*.

- Міжнародна науково-практична конференція, 11-12 жовтня 2018 року.*
м. Чернівці, 2018. С. 193–194.
8. Тугай М. Участь о. Михайла Зубрицького у етнографічній експедиції на Бойківщину 1904 року. *Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17-18 серпня 2018 року).* Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2018. С. 36–39.
 9. Тугай М. Участь отця Михайла Зубрицького у розвитку етнографічного музейництва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Матеріали ХХІІІ Всеукраїнська (з міжнародною участю) науково-практична конференція «Короленківські читання 2020» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї: історичний досвід та актуальні тенденції розвитку», присвячена 190-річчю від часу заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка. 22-23 жовтня. 2020 р. Харків. С. 141–145.*
 10. Тугай М. Роль отця Михайла Зубрицького у розвитку української етнографії. *«Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія».* 23 квітня 2021 р. м. Вінниця. С. 266–269.
 11. Тугай М. Архівні матеріали до карпатознавчих студій о. Михайла Зубрицького. *«Перші Карпатські етнологічні читання».* м. Івано-Франківськ, 27 травня 2021 р. 2021.

Праці які додатково відображають наукові результати дисертації


12. Тугай М. Проблеми української школи у висвітленні Михайла Зубрицького (наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст). *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: збірник статей учасників Шостої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії», 15 травня 2020 року.* Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 32. С. 264–267.
13. Тугай М. Лист о. Михайла Зубрицького до невідомого священника. *«Реформування та розвиток гуманітарних та природничих наук».*

- Матеріали II науково-практичної конференції (м. Полтава, 22-23 травня 2020 р.).* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 143–147.
14. Тугай М. Основні віхи життєвого шляху вітчизняного народознавця Михайла Зубрицького. *Суспільні науки: виклики і сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8-9 червня 2018 року).* Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2018. С. 22–26.
15. Тугай М. Публікаційна діяльність о. Михайла Зубрицького. *The 1st International scientific and practical conference «Problems and Innovations in Science» Part 1 (May 4-5, 2020).* Nika Publishing, London, Great Britain. 2020. V. 1. S. 125–132.

Отець Михайло Зубрицький (1856–1919 рр.)

Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 1: Наукові праці. Вид. 2-е випр. Львів, 2019. Літопис. С. 6.

Шкільне свідоцтво Михайла Зубрицького. Дрогобич, 26 січня 1871 р.



Zubrzycki Michael dnia 22 października 1870 r. urodzony w Galicji gm. kat. uczeń klasy pierwszoklasowej gimnazjum *Franciszka Józefa w Drohobyczu* otrzymuje niniejszem za *pięć miesięcy* półroczno roku szkolnego 1871 świadectwo stopnia *dobrego* stopnia *dobry* *26* *z 34* *ucz.*

Obyczaje *odprawił*

Pilność *dostateczna*

Postęp w naukach:

W nauce religii *chwalebny*

" języku łacińskim *dostateczny*

" języku greckim *chwalebny*

" języku polskim *dostateczny*

" języku ruskim *chwalebny*

" języku niemieckim *dostateczny*

" ~~historii~~ geografii *zadowolający*

" matematyce *dostateczny*

" naukach przyrodniczych *dostateczny*

" propedeutyce filozofii *chwalebny*

~~innych~~ *niedostateczny*


Porządek i staranność około piśmecznych robót *zadowolający*

Liczba opuszczonych godzin szkolnych *12*

Drohobycz dnia 26 stycznia 1871

Murkowski
Dyrektor.

T. Gwizdała
główny księgowy
W. Jankowski
kierownik

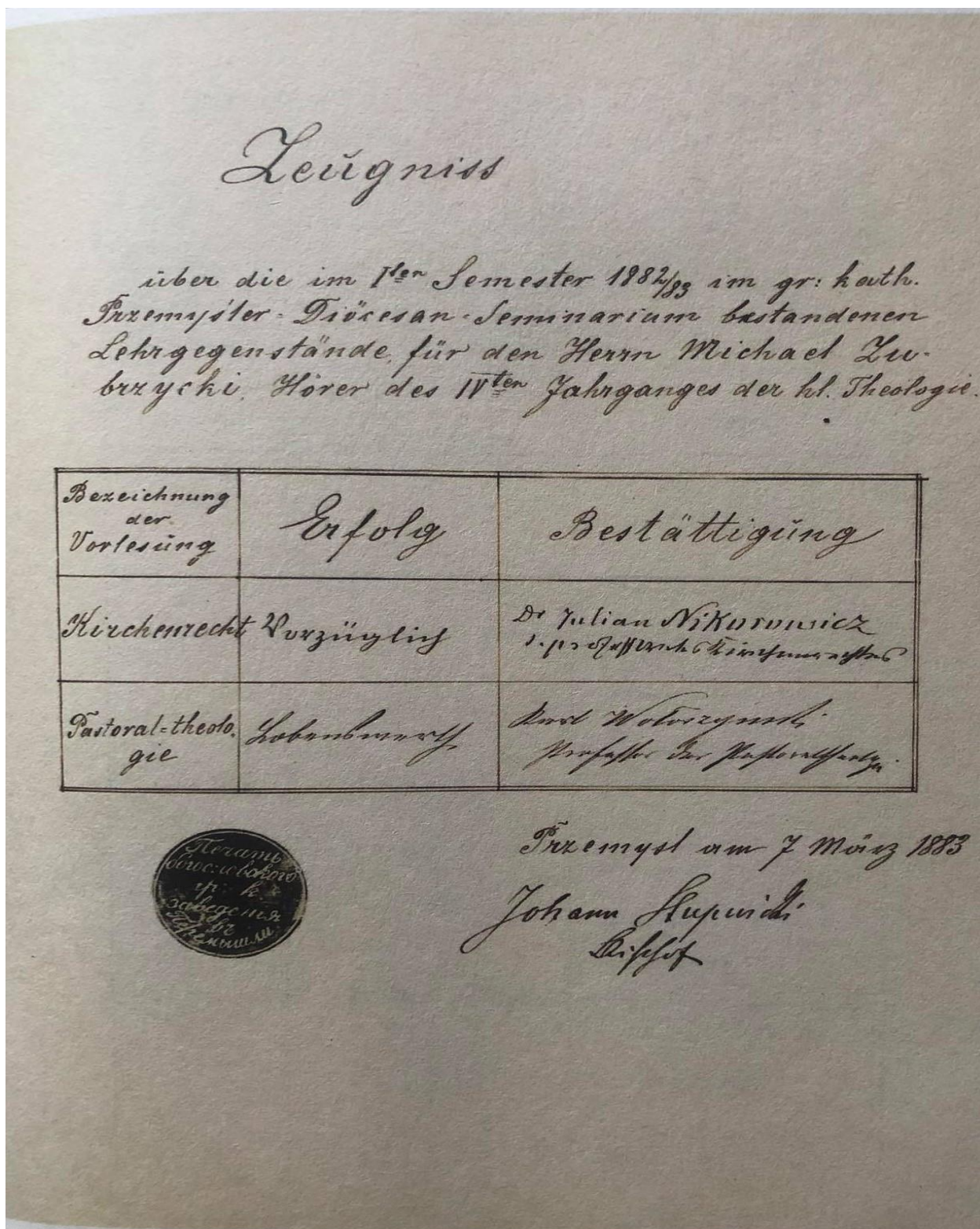


Skala ocenienia		
obyczaje	piłność	postęgu
4	wytrwała	znakomity
3	zadowolniająca	celujący
2	dostateczna	chwalebny
1	niejednostajna	zadowolający
0	mala	dostateczny
7		niedostateczny
8		wcale niedostatecz.

l. skl. 33 nowa. Świadectwo szkolne (dla szkół gimnazjalnych).
212 stara. (L. 189 z r. 1868 R. S. k.)

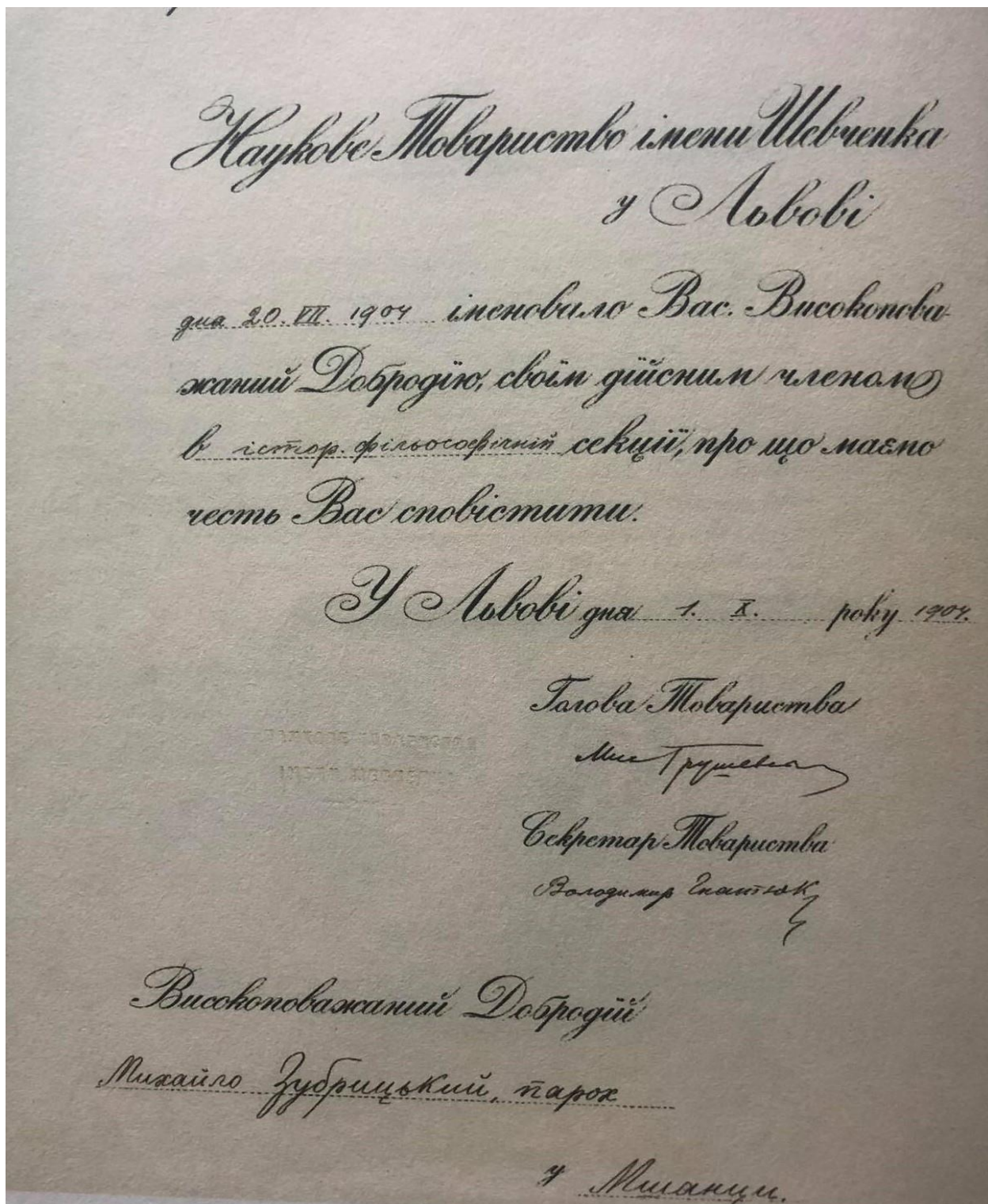
Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2: Матеріали до біографії. Львів, 2016. Літопис. С. 328.

Посвідчення, видане Михайлу Зубрицькому про навчання в
Перемиській богословській семінарії. 7 березня 1883 р.



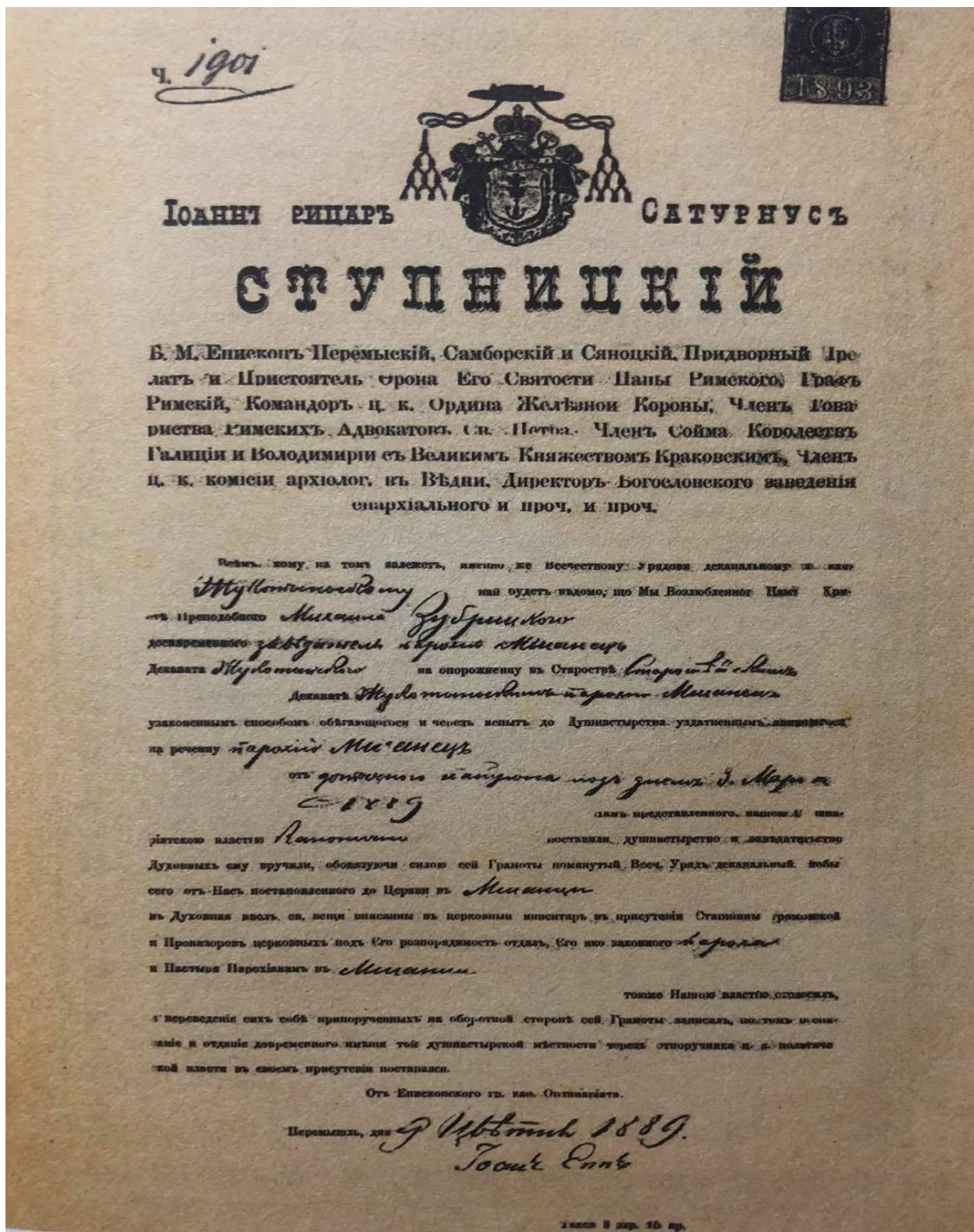
Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2:
Матеріали до біографії. Львів, 2016. Літопис. С. 345.

Повідомлення НТШ у Львові про обрання отця Михайла Зубрицького
дійсним членом. 1 жовтня 1904 р.



Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2:
Матеріали до біографії. Львів, 2016. Літопис. С. 356.

Документ про призначення Михайла Зубрицького через іспит на парохію в мшанці. 9 квітня 1889 р.



Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2: Матеріали до біографії. Львів, 2016. Літопис. С. 349.

Народні пісні записані отцем Михайлом Зубрицьким

Зашуміли луги, забриніли ріки,
 Помер й отиць, мати, сиротам на віки.
 А в неділю рано почало свитати,
 Пішла сирітка глядати.
 Ой стрітили йіні дався ангелове, божийі чове сну,
 Ой стали вни йійіся питати:
 «Чого ж ти сирітко по світі блукаеш?»
 -«Ой ходжу я, ходжу, по світі блукаю,
 По світі блукаю, мамунці глядаю,
 Вже три рочейки, як йї не видаю!»

Отче наш, пішли коти на салаи,
 Украви собі грудочку,
 Закопали в ямочку,
 А де тота ямочка?
 Розточили червачки,
 А де тото червачки?

Задзьобали курчоки,
 А де тоти курчоки?
 Хопив їх оревець.
 А де тот оревець?
 Полетів за море,
 Там чоловік оре.
 Чи гараз ти ся чоловіче оре?
 Гараз, негараз, кожух мись поре.
 Пішов бим домів зашити,
 Нема накого волів лишити.

Джерело: Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Ф. 3. Франко І. Спр. 4110. Зубрицький М. «Зажурився штиглик, думочку думая...». Народня пісня. Записане в с. Мшанець Старосамбірського повіту 25. XII. 1901 р. автограф. Арк. 1.; Спр. 4059. Зубрицький Михайло. 1) народний переказ про убиванє дітей християнських жидами на маці. 2) У Чирняковича Гриця нечистий плац, щоб закопано. 3) сирітка, та інші записи народних оповідань, пісень, загадок. Староміський повіт. 1887-1904 рр. автограф. Арк. 8.

«Пісньня про сьвяту Варвару»

Ой казав пан круль Варвару іміти,
Та сьвяту Варвару з собов оженити.
А сьвята Варвара як ся того злякла,
Перед милим Богом на колінках клякла.
Казав пан круль олію набити,
Та сьвяту Варвару в олії смажити.
Як сьвята Варвара в олію кипіл,
Ще красша била, як на сьвітї жила.
Казав пан круль скла накіршити
Та сьвяту Варвару по тїм склі водити.
Як сьвята Варвара по тїм склі ходити,
Жадної си рани в нозі не зробила.
Казав пан круль грїб викопати,
Та сьвяту Варвару живу закопати.
Як сьвята Варвара в тїм гробі лежала,
То ще красша била, як ту походжала.

Джерело: Зубрицький М. Народній календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тиждни і до рокових сьвят. (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідні селах). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 155.

«Пісня про Пятницю»

А в Римі, тай в Русалимі
Плакала Пятнойка перед милим Богом:
Не буду, Божийку, людий осьвічати,
Бо мене не хотят люде шанувати!
На мене Пятнойку, люде не вважают,
На мене Пятнойку, дїжу розчиняют.
«Осьвічай Пятнойку, яки-с осьвічала,
А я буду знати, як заплату дати!
А в Римі...
Плакала...
Не буду...
Бо мене...
На мене...
На мене Пятнойку, хустойки зварьать.
Осьвічай...
А я буду...
А в Римі...
Плакала...
Не буду...
Бо мене...
На мене...
На мене Пятнойку, терличок співають.
Осьвічай...
А я буду...
За розчиняйко тяжке конанійко,
А за зварьанійко в смолі кипіти,
А за співанійко в огни горіти!

Джерело: Зубрицький М. Народній календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тиждни і до рокових сьвят. (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідні селах). *Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці.* Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 139.

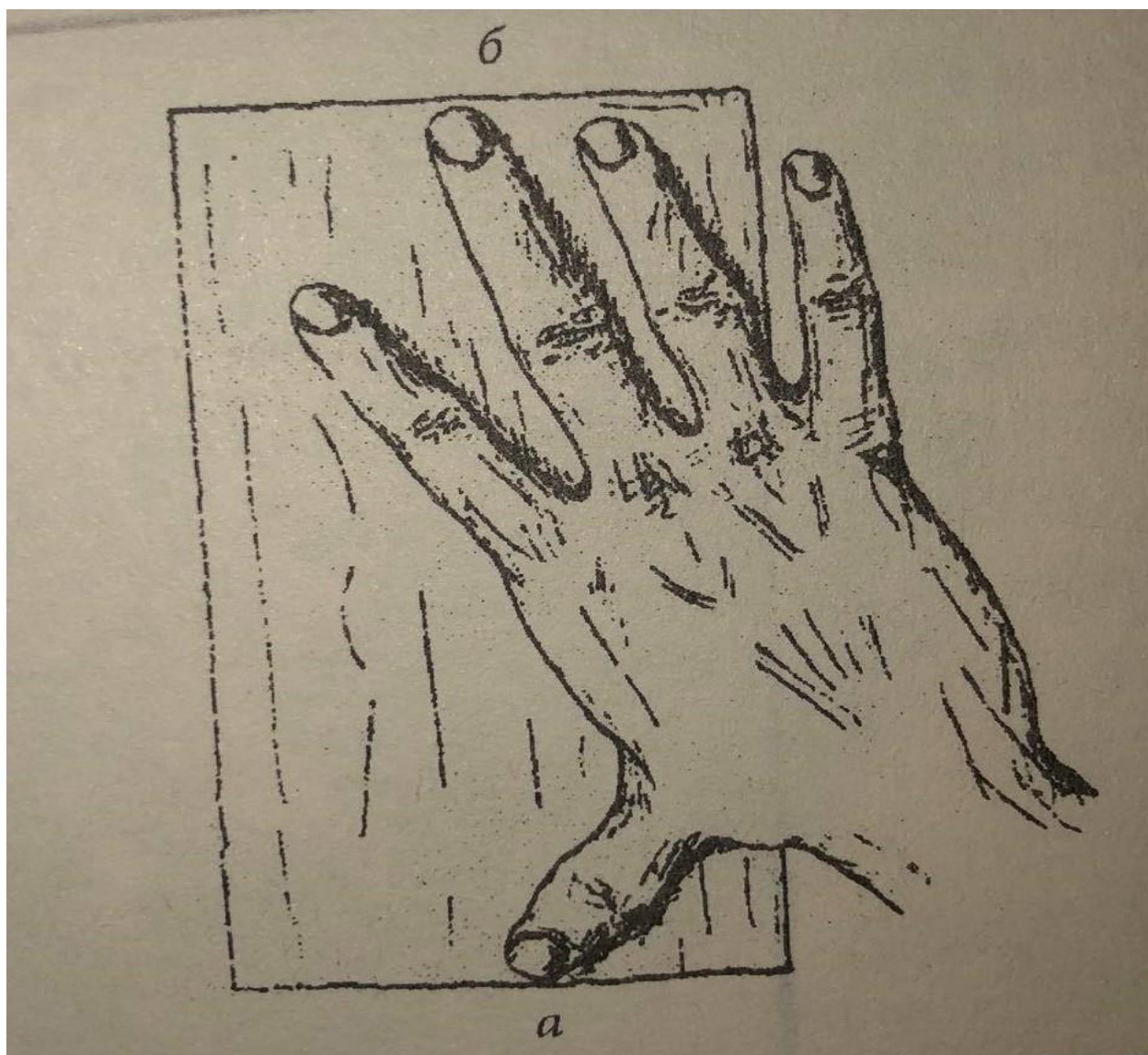
Додаток Д. 1.

Опис пошиття сірака зафіксований отцем Михайлом Зубрицьким

«на сірак, складає кравець сукно в двоє, відміряє пядями потрібну довжину 6, 7, 8 пядий і відтинає, потім витинає по два кусні сукна з передної частини і задної. Відходить по три кусні, що нарисовані під головною фігурою, а се: два клапці на рукави, що на кінці рукавів пришиваються і на них зверху виглядають, як би були заочені, два клинці вставляються долом по боках, коли сукно вузке, і два додатки до рукавів. На половину рукавів лишило ся кравцеві з сукна, а другу половину дошиває з сих двох куснів. Вистаючи кусні а перетинає, як зазначено на рисунку, при шитю кравець, загинає їх у двоє і робить дві пристаючі фалди, що сягають від стану аж на кінець сірака. Правий бік поли загинає ся і пришиває ся, а на лівім боці під обшивкою пришиває ся клапець (кляпу), кусень тригранчастого сукна. По кінцях пришиває ся на около на переді, долом, на около рукавів і кишень білий шнурок (снурок), скручений з ниток, нарядених із білої вовни. Для запинання сірака не пришивають ніяких петлиць; чоловіки припасують сірак ременем, а жінки крайкою».

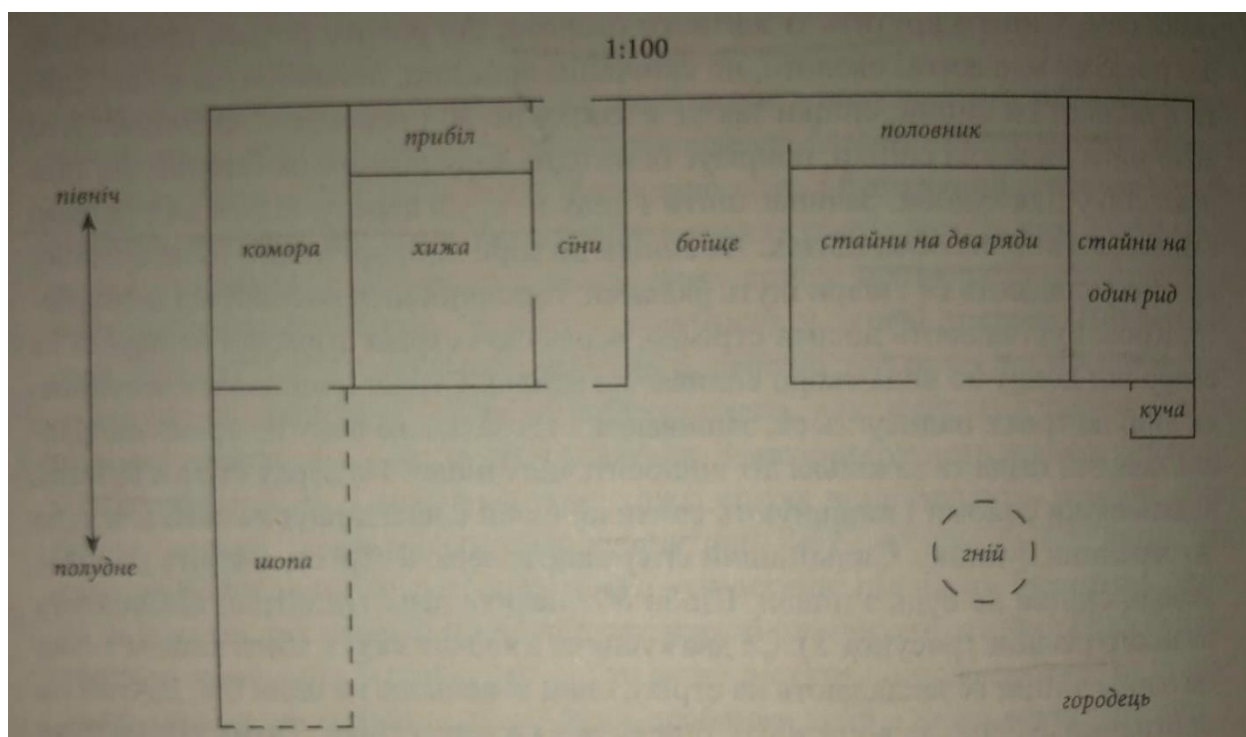
Джерело: Зубрицький М. Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 Т. Т. 1: Наукові праці. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. С. 460.

«Пядь» простір між *a* – *б*, має 9 цалів



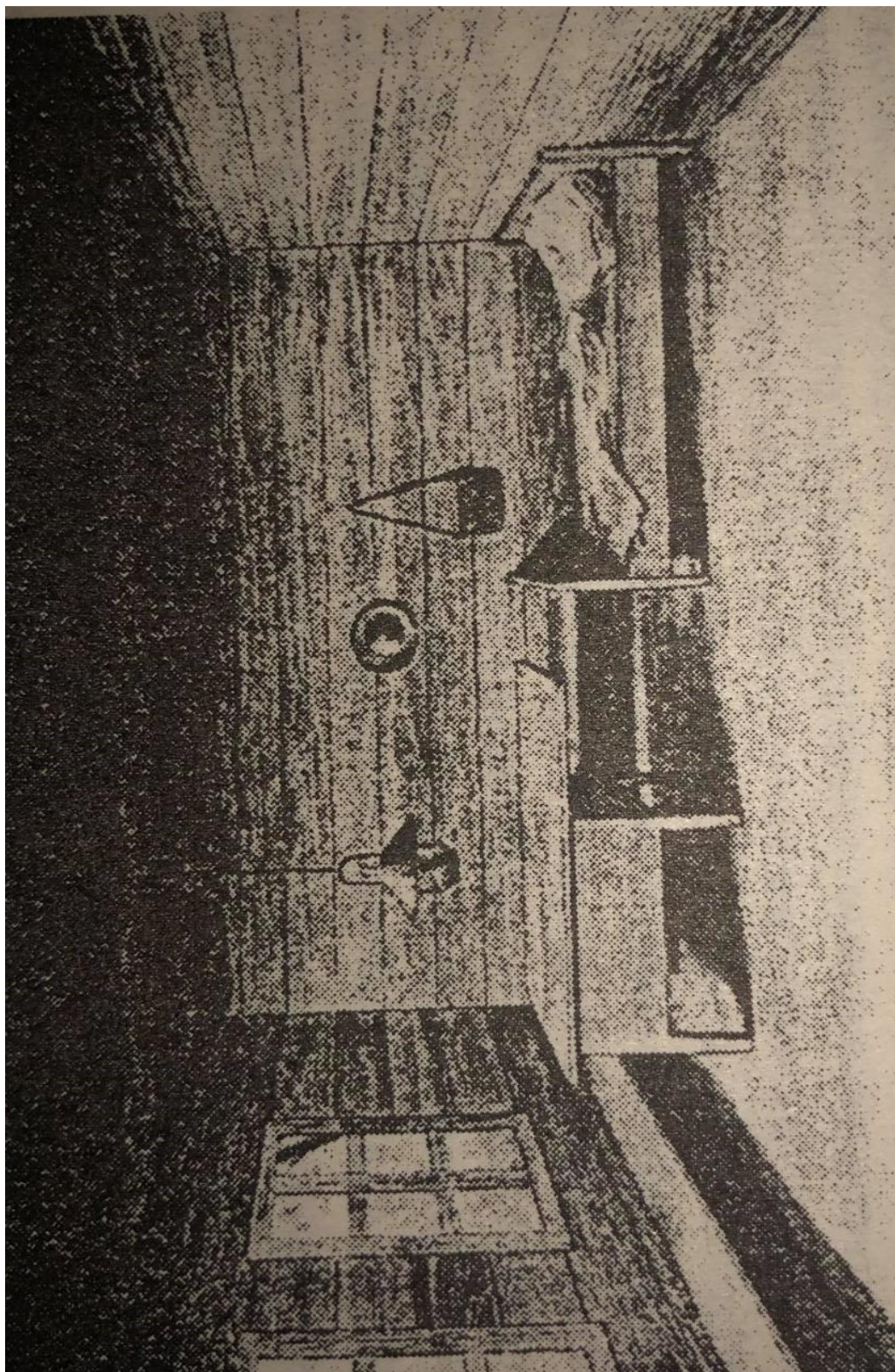
Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 1: Наукові праці. Вид. 2-е випр. Львів, 2019. Літопис. С. 495.

Планування подвіря Андрія Гули у с. Мшанець

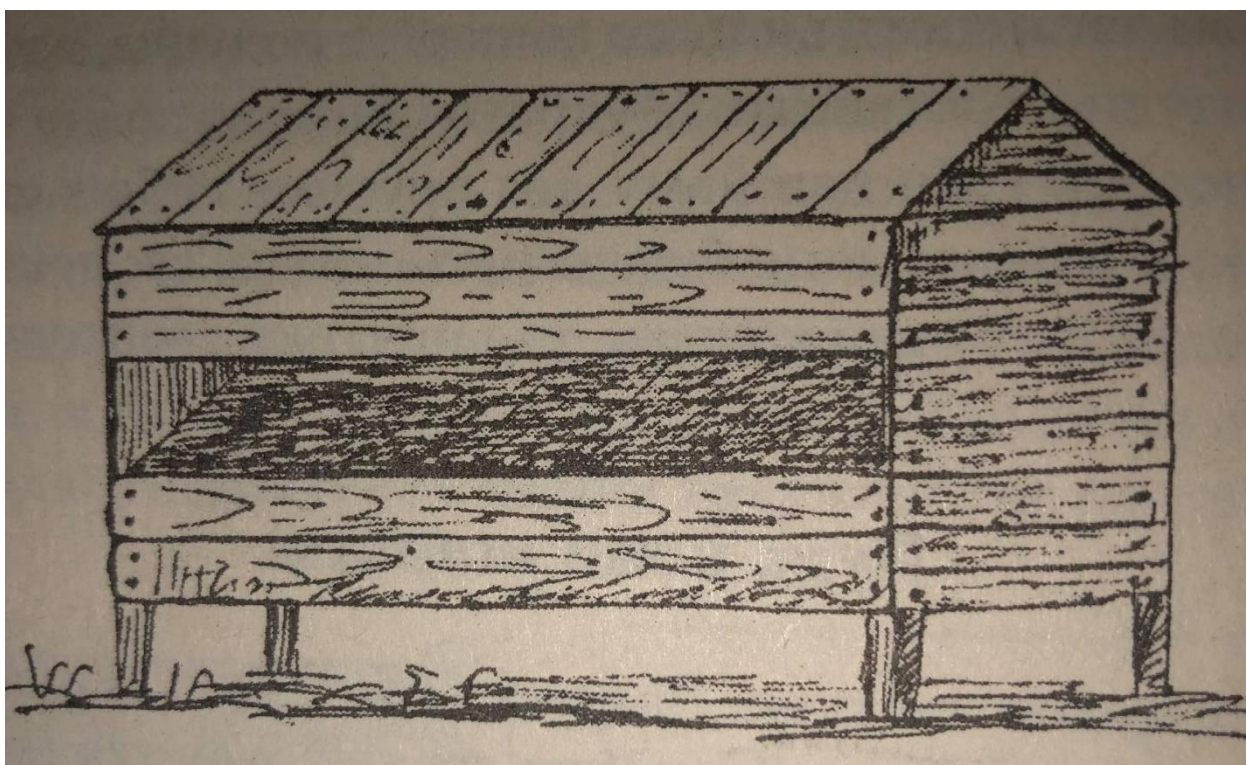
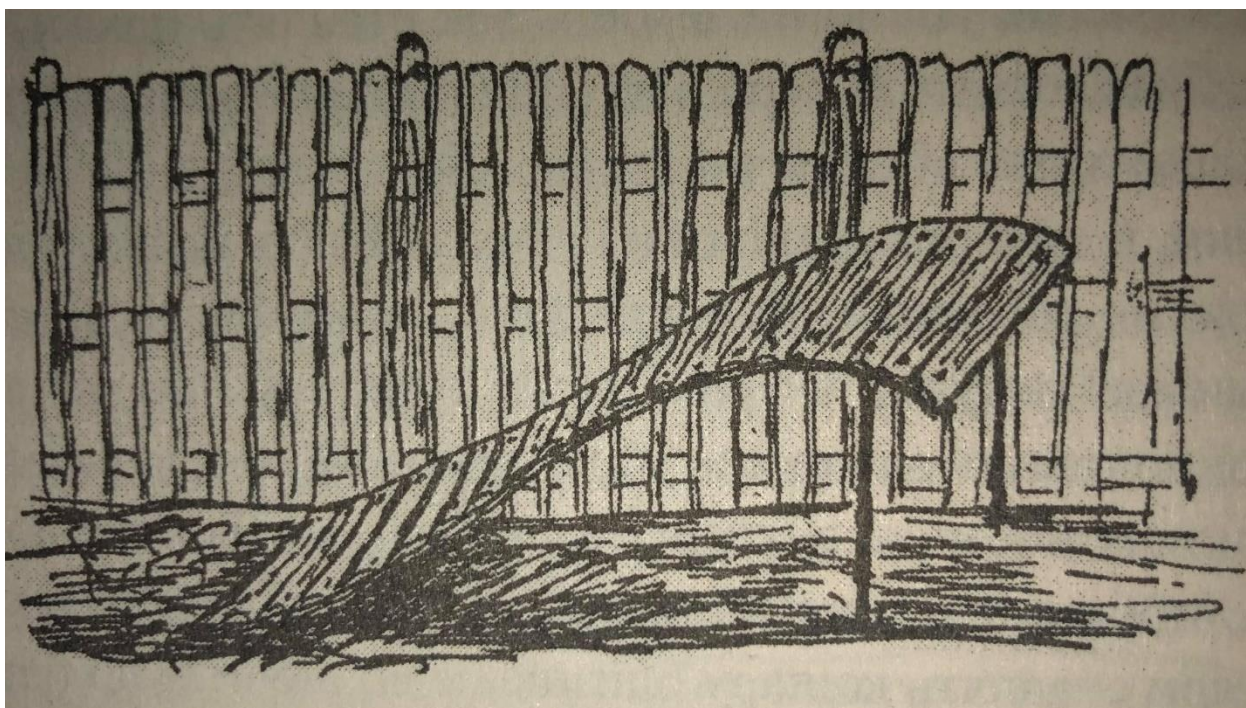


Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 1: Наукові праці. Вид. 2-е випр. Львів, 2019. Літопис. С. 482.

Інтер'єр житла



Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 1: Наукові праці. Вид. 2-е випр. Львів, 2019. Літопис. С. 485

Буди коло кошари

Джерело: Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 1: Наукові праці. Вид. 2-е випр. Львів, 2019. Літопис. С. 236.